

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE MESLEKİ VE TEKNİK
EĞİTİM OKULLARI (1908 – 1918)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Musa AK

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Denizli, 2006

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Yabancı Dil, Yabancı Dil Öğretmeni Musa AK tarafından Yard. Doç. Dr. İsmail HAYTOĞLU yönetiminde hazırlanan "II. Meslekiyet Eğitimi'nde Mesleki ve Teknik Eğitim Okulları (1908 - 1918)" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 14.06.2006 tarihinde yapılan tez savunma oturumunda başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN

Jüri Başkanı

Yard. Doç. Dr. İsmail HAYTOĞLU

Jüri Üyesi (Danışman)

Prof. Dr. Selim ERGÜL

Jüri Üyesi

Fatih Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yürütme Kurulu'nun 20.06.2006
tarih ve ...10/68... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Nazım Kadri EKİNCİ

Müdür

ÖZET

Eğitim bireylerin ve toplumların şekillenmesinde önemli bir etkidir. Toplumların aldıkları eğitim onların ilerlemesinde, gelişmesinde fayda sağlamalıdır. II. Meşrutiyet Dönemi eğitim yapısı, kendinden önceki dönemlerin eğitim anlayışını devam ettirmekle birlikte, eğitim politikasında yapılan bazı değişiklikler ile önemli ölçüde geliştirilmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde açılmış olan mesleki ve teknik eğitim okulları önceki okulların daha gelişmiş şeklidir. Eğitime başlayan mesleki ve teknik eğitim okulları, öncelikle devletin memur ve nitelikli personel ihtiyacını karşılamak amacıyla açılmıştır. Okulların daha sonraki amaçları ise, tarımsal üretimi arttırmak, hayvancılığı geliştirmek, sağlık imkanlarını iyileştirmek, doğal kaynaklardan yararlanmayı geliştirmek, müzik ve tiyatroya önem vermek olmuştur.

Mesleki ve teknik eğitim okullarının eğitim süreleri kısa olmakla birlikte, okuldaki dersler öğrencilerin mesleklerindeki başarılarını arttıracak niteliklere sahip olarak belirlenmiştir. Mesleki bir kısım okulun açılma çalışmaları tamamlanmış olmasına rağmen, okulların açılması mümkün olmamıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki mesleki ve teknik eğitim okullarının önemli bir kısmının eğitim süreleri günümüze göre çok kısa olmuştur. Bir kısım okulun kısa eğitim süresine sahip olmasının en önemli sebebi I. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik ve toplumsal sıkıntılar olmuştur.

Günümüzde de önemini koruyan mesleki ve teknik eğitim okulları insanlara meslek edinme yolunda imkan sağlayan kurumlar olarak faaliyetlerine devam etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: MESLEKÎ, TEKNİK, DARÜLELHAN, DARÜLEYTAM, POLİS OKULU.

ABSTRACT

Education is an important factor in the shaping of the individuals and societies. Education that the societies have must provide improvement and development. The educational frame during the Second Constitutional Monarchy has sheltered the previous understanding of education and also the education policy has been improved thanks to some alterations.

Professional and technical schools that were opened during the Second Constitutional Monarchy are the advanced form of the previous schools. These professional and technical schools were opened to answer a need for the government's official and well – qualified staff.

The latter aims of these schools are to increase agricultural production, to improve stock – breeding, to make better health opportunities, to raise the benefits of the natural resources, and to give importance to the theatre and music.

Although the educational periods of these professional and technical schools are short, the lessons have good quality for improving students' occupational success. Although the opening studies of the many professional schools were completed, they couldn't be opened.

Contrary to today's schools, the educational periods of these professional and technical schools have been short because of the economical and social disadvantages of the First World War.

Today, these professional and technical schools are still important and they continue to make people get better occupational opportunities.

Key Words: PROFESSIONAL, TECHNICAL. CONSERVATORY, ORPHANAGE, POLICE SCHOOL.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No:
ÖZET	I
ABSTRACT	II
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİM TEŞKİLÂTI

1.1. Tedrisat-ı İptidaiye (İlköğretim)	29
1.2. İdadiler ve Sultaniler (Ortaöğretim)	33
1.3. Darülfünun	36
1.4. Medreseler	39
1.5. Yabancı ve Azınlık Okulları	42
1.6. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Eğitim ve Toplumsal Alandaki Diğer Yenilikler	48

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE AÇILAN MESLEKÎ VE
TEKNİK EĞİTİM OKULLARI

2.1. Adliye İlgili Okullar	54
2.1.1. Adliye Mektebi	54
2.1.2. Adliye Tatbikat Mektebi	54
2.2. Ana ve Ana Öğretmen Okulları	55

2.2.2. Osmanlı Ana Mektebi	55
2.2.3. Ana mektebi ve ana öğretmen okulu	56
2.3. Hayvancılıkla İlgili Okullar	58
2.3.1. Sütçülük okulu	58
2.3.2. Tatbikat-ı Baytariye Mektebi	59
2.4. Memurlukla İlgili Okullar	61
2.4.1. Belediye Memurları Okulu (Belediye Çavuşan Mektebi)	61
2.4.2. Evkaf Memurları Okulu	61
2.4.3. Kadastro Memurları Okulu	64
2.4.4. Rüşumat Memurları Okulu	66
2.5. Mühendislik Okulları	67
2.5.1. Kondüktör Mektebi	67
2.5.2. Mühendis Mektebi Âlisi	68
2.6. Ormanla İlgili Okullar	69
2.6.1. Orman Mekteb-i Âlisi	70
2.6.2. Orman Ameliyat Mektepleri	72
2.6.3. Orman Jandarma Mektebi	73
2.7. Polis Okulları	73
2.7.1. İstanbul Polis Okulu	75
2.7.2. Diğer polis okulları	77
2.8. Sağlıkla İlgili Okullar	79
2.8.1. Dişçilik Okulu	79
2.8.2. Eczacılık Okulu	82
2.8.3. Tabip Muavinliği Okulu	84
2.9. Sanatla İlgili Okullar	86
2.9.1. Darülbedayi	86

2.9.2. Darüelhan (Konservatuar)	88
2.9.3. Darü'l-musiki-i Osmani	93
2.9.4. Daru't-talim-i Musiki	93
2.9.5. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi	94
2.9.6. Musiki Mektebi	95
2.9.7. Mızıka mektebi	96
2.10. Ulaşım İlgili Okullar	97
2.10.1. Milli Kapudan ve Çarkçı Mektebi	97
2.10.2. Şimendifercilik mektebi	97
2.11. Yetimhaneler	104
2.11.1. Darüleytam	104
2.11.2. Darüleytam-ı Osmani	106
2.12. Ziraatla İlgili Okullar	107
2.12.1. Amele mektepleri	107
2.12.2. Çiftlik mektepleri	108
2.12.3. Ziraat ameliyat mektepleri	109
2.12.4. Mıntıkâ Ziraat Mekatip-i Âliyesi	111
2.12.5. Seydiköy Ziraat Mektebi	113
2.13. Diğer Okullar	114
2.13.1. Aşçı ve Garson Okulu	114
2.13.2. Çırak mektepleri	114
2.13.3. Vilayet sanayi mektepleri	115
SONUÇ	117
KAYNAKLAR	120
EKLER	130
ÖZGEÇMİŞ	136

KISALTMALAR

a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.Ş.	: Anonim Şirketi
Bkz.	: Bakınız
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
der	: Derleyen
D.B.İ.A.	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
düz.	: Düzenleyen
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.K.S.A.	: İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.C.T.A.	: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve diğeri

Yay. : Yayın, yayına

Yönt. : Yönetmeni

yy. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

Osmanlı eğitim sistemi ile ilgili birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, meslekî ve teknik eğitim hakkındaki çalışmalar istenilen düzeyde değildir. Bu konudaki çalışmaların artması, Osmanlı Devleti'nde meslekî ve teknik eğitimin yoğunlaştığı XIX. yy. ile XX. yy. başındaki dönemin daha geniş incelenmesi ile mümkün olacaktır.

Tez çalışmamız olan “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meslekî ve Teknik Eğitim Okulları (1908 – 1918)”, eksiklikleri olmasına rağmen, dönemin meslekî ve teknik eğitim alanında açılan okullarını, özelliklerine göre düzenlemeye ve değerlendirmeye çalışmıştır.

Çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklarından, eğitim kısmının tasnif edilmemiş olmasından dolayı faydalanamadık. Arşiv kaynaklarına ulaşamadığımız için o döneme ait gazetelerden ve okullarla ilgili nizamnamelerden oldukça istifade etmeye çalıştım. Ayrıca okullara ait fotoğraf ve diploma gibi belgelere ulaşmaya çalıştım ise de II. Meşrutiyet'in bir geçiş dönemi olması, kısa sürmesi ve okulların çoğunun I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle kapatılmasından ve okul binalarının zaman içinde başka kurumlara tahsis edilmesinden dolayı okullara ait fotoğraf, diploma ve binalara ulaşamadım. Eminönü İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nden yardım almaya çalıştım ise de bu okulların bugünkü binalarının var olanlarını bile tespit etmekte muvaffak olamadım.

Araştırmamızda hedeflenen amaç, II. Meşrutiyet'in eğitim yapısı içerisinde meslekî ve teknik eğitim okullarının kuruluş gayelerini, ders programlarını ve yaptığı çalışmaları değerlendirebilmek olmuştur.

Araştırmamızın giriş bölümünde eğitim, öğretim, meslekî eğitim, teknik eğitim kavramları, eski Türk devletlerinde meslekî ve teknik eğitim şekli, ahilik teşkilatı, lonca teşkilatı, gedik usulü ele alınmıştır. I. Bölümde, II. Meşrutiyet Dönemi eğitim teşkilatı: ilköğretim, orta öğretim ve yüksek öğretim okulları; yabancı ve azınlık okulları incelenmiş; eğitim alanındaki yenilikler belirtilmiştir. II. Bölümde II. Meşrutiyet Dönemi'nde açılan meslekî ve teknik eğitim okulları kendi içinde gruplandırılarak çalışmanın içeriğine uygun olarak incelenmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışma sonunda edindiğimiz genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu tez çalışmam sırasında her türlü yardım ve desteği benden esirgemeyen danışmanım Yard. Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU'na, Pof. Dr. Mustafa ERGÜN'e, Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerine teşekkür ederim.

Musa AK

Denizli 2006

GİRİŞ

İnsanlar, eski dönemlerden beri kendilerini geliştirmeye ve doğa karşısında üstün gelmeye çalışmışlardır. Yazının icadıyla insan, öğrendiği bilgileri yeni nesillere aktararak zaman kaybını önlemiştir.

İnsan hayatındaki en önemli aşamalardan olan eğitim ile ilgili değişik tanımlar vardır. En basit şekliyle eğitim, yeni kuşaklara hayata hazırlamak için anlayış, yetenek ve kişilik olarak gelişmelerine yardım etmedir¹. Eğitimin tanımını biraz genişletecek olursak, “kişinin zihni, bedenî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler , davranışlar , bilgiler kazandırması yolundaki çalışmaların tümüdür.”² Terbiye olarak da ifade edilebilen eğitimde esas olan davranış değişikliğidir³. Ailede başlayan eğitim okul ile sona ermemekte, kişinin hayatı boyunca devam etmektedir. Belli bir planı olmayan eğitim, süresi yönünden de sınırlandırılmaz.

Kişinin ve toplumun yeniliklere uymasında, topluma uygun bireylerin yetiştirilmesinde ve sosyal değişmelerin gerçekleşmesinde eğitim önemli bir araçtır⁴. Eğitimin temelde iki görevi vardır. Bunlardan ilki, kültürün korunması ve gerekenlerin yeni kuşaklara aktarılmasıdır. Eğitimin diğer görevi ise değişen dünya şartlarına göre toplumun kültürel yapısını geliştirerek bunların devamının sağlanmasıdır. Dolayısıyla eğitim ile sosyal değişme arasında karşılıklı etkileşim söz

¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. I, Ankara 1983, s.355.

² Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Kadar Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2001, s.2.

³ Özcan Demirel – Kâmile Ün, *Eğitim Terimleri*, Ankara 1987, s.57.

⁴ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, İstanbul 1997, s.113.

konusudur. Yani eğitim içinde bulunduğu toplumsal yapıdan etkilenirken reformlara kaynaklık ederek toplumu şekillendirir⁵.

Eğitim ile beraber kullandığımız kelime hiç şüphesiz öğretimdir. Öğretim, belli bir amaç için bilgi verme işidir⁶. Başka bir ifade ile öğretim, “teşkilatlı ve düzenli olarak genellikle bir öğretim kurumunda öğretmenler tarafından, öğrencilere, araç gereç kullanılarak bilgi aktarılması ve öğretilmesi çalışmalarının tümüdür.” Tedris veya talim olarak da ifade edilebilen öğretimde en önemli özellik planlı bir şekilde öğrencilere bilgi aktarımının yapılmasıdır⁷. Öğretim ile eğitimi beraber düşündüğümüzde öğretim, eğitim içinde yer alır ve onun bir parçasıdır. Eğitim, hedeflerine ulaşmak, gerekli davranış değişikliğini yapmak amacı ile öğretimden faydalanır.

İnsanların yaşamlarını devam ettirmeleri, geçimlerini sağlamaları için bir meslek ile uğraşmaları gerekir. İnsanın olumlu davranış değişikliği göstermesi olan eğitim, kişilerin meslek edinmelerinde önemli katkılar sağlar. Eğitim, fertlerin bir işi öğrenmelerinde faydalı olduğu gibi o işte daha da başarılı olunması için gerekli şartları okullarda veya işyerlerinde oluşturmaya önem verir. İnsan hayatında önemli olan eğitim ve meslek edinme bazı durumlarda bir araya gelmiştir. Böylece meslekî eğitim ifadesi meydana çıkmıştır. Fen ve matematiğin gelişmesi ise eğitimin diğer alanı olan uygulamaya dayalı teknik eğitimi yaygınlaştırmıştır.

Meslekî eğitimin en yaygın tanımı, “Ferdin iş hayatındaki belirli bir meslek alanında üretici olarak herhangi bir statü ile yer alabilmesi için gerekli asgari yeterliliğe ve genel meslek kültürüne sahip olmasını mümkün kılan eğitimidir.” Teknik eğitim, meslekî eğitime benzemekle beraber, fen ve matematik bilgisi ile tatbiki yetenekler kazanmış mühendislik, tarım, sağlık, ticaret gibi alanlarda

⁵ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara 1997 s.14, 17.

⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. II, Ankara 1983, s.917.

⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.1.

çalışabilecek insanı yetiştiren eğitimidir⁸. Başka bir ifade ile teknik eğitim, ileri seviyede fen ve matematik bilgisi ile uygulamalı teknik yetenekleri gerektiren, bir mesleğin orta ve üst düzeyi için gerekli bilgi, beceri ve yetenekleri kazandıran gelişmiş meslek eğitimidir⁹.

Meslekî eğitim, kişinin yeteneklerine ve toplumun ihtiyaçlarına göre gelişme göstermiştir. Bu nedenle meslekî eğitim, bireyin gereksinim duyulan mesleklere girebilmesini ve kendi geçimini sağlayacak işinde başarılı olmasını sunan eğitim faaliyetidir. Meslekî eğitimdeki çeşitlilik kişinin yeteneklerine, becerilerine bağlı olduğu kadar toplumun ihtiyaçlarına da bağlıdır. Meslekî eğitimin başarısı eğitim alan bireyin ve toplumun memnun kalmasına göre belirlenir¹⁰.

Bir ülkenin gelişmesinde doğal kaynaklar ve insan gücü önemli yere sahiptir¹¹. Ülkedeki insanlar doğal kaynakları kullanarak üretimi gerçekleştirirler. Kaliteli ve hızlı üretimin olması insan gücünün özelliklerine bağlıdır. Bu nedenle eğitim özellikle de meslekî ve teknik eğitim, ülkelerin ilerlemesinde önemli bir etkidir. Meslekî ve teknik eğitim toplumun sosyal, ekonomik, bireysel ve ulusal gereksinimlerini karşılamaktadır¹². Bunu şu şekilde tablo ile gösterebiliriz.

⁸ Ahmet Ünsür, *Meslekî Eğitim ve Mesleğe Yönelme (İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi)*, Sakarya 1998, s.7.

⁹ Cevat Alkan vd., *Meslekî ve Teknik Eğitimin Esasları*, İstanbul 1998, s.5.

¹⁰ Hıfzı Doğan, “Meslekî ve Teknik Öğretimde Sistem Yaklaşımı”, *Meslekî ve Teknik Öğretimde Verimlilik Semineri*, Ankara 1973, s.23.

¹¹ Ceyda Karaçivi, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitim”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Anabilim Dalı, İstanbul 2000, s.4.

¹² Alkan, vd., *a.g.e.*, s.7 – 10.

Meslekî ve Teknik Eğitimin Karşılıdığı Gereksinimler

Sosyal gereksinim	Gençlerin ülkelere faydaları yaptıkları işlerle ölçülür. Doğru bir şekilde verilen meslekî ve teknik eğitim gençlerin topluma yararlı bireyler olmasını sağlar.
Ekonomik gereksinim	Ülkelerin doğal zenginlikleri kadar hatta ondan daha önemlisi bunları kullanacak gençlerin eğitim ve bilgi durumlarıdır.
Bireysel gereksinim	Yaşlarına ve yeteneklerine göre bireylerin çalışma alanları ve de başarı durumları farklıdır.
Ulusal gereksinim	Yerli kaynakları kullanarak üretimin artırılması meslekî ve teknik eğitime bağlıdır.

Meslekî ve teknik eğitimi etkileyen önemli olayların başında sanayi devrimi gelir. Sanayi devrimi sonucunda açılan fabrika ve işyerleri nitelikli insan gücüne ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçların karşılanması meslekî ve teknik eğitim okulları ile olmuştur. Meslekî ve teknik eğitim okullarının faydaları bunun dışında şunlardır: Meslek kazandırdığı gençleri hayata hazırlar ve onlara çalışma disiplini kazandırır, ülkedeki gelir kaynaklarının sürekliliğini ve etkinliğini sağlar, erkeklerin yanında bayanlara da toplumda meslek sosyal statü kazandırır, aldığı eğitim ile gençlere kendi atölyelerini kurarak yeni iş imkanları sunar¹³.

Gelişmiş toplumlardaki eğitim, daha kapsamlı ve planlıdır. Topumdaki değişmeler eğitimin şeklini etkiler. Toplumu oluşturan bireylerin istekleri ve beklentileri örgütlü bir eğitime geçişin etkenleri arasındadır. İslam öncesi Türklerde

¹³ Kemal Turan, *Meslekî ve Teknik Eğitiminin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel*, İstanbul 1992, s.15 – 17.

örgün eğitimin olduğuna dair belge ve bulgulara sahip değiliz¹⁴. Ancak büyük devletler kurmuş, çevre kültürlerine tesirde bulunmuş Türkler arasında yaygın eğitimin olduğu kesindir.

Eski Türklerde eğitim uygulamaya dayanıyordu. Binicilik, atıcılık, hayvancılık, savaş oyunları çocuğun eğitiminde önemli yere sahipti. Çocuğa verilecek ismin kendisinin yapacağı başarıya bağlı olması, bir bakıma çocuğun yeteneklerini geliştirmeye yöneltmiştir. Çocuk uygulamalı eğitim alırken aynı zamanda doğruluk, cömertlik, yiğitlik gibi toplumun beklediği davranışları da sergilemesi gerekliydi¹⁵. İslamiyet öncesi dönemde Türkler, taş, demir ve balçığı en iyi şekilde kullanmışlar; ilk çadırı toplumsal hayata katmışlardır¹⁶. Hun ve Göktürk devletlerinde önemli geçim kaynağı olan hayvancılık, hayvansal ürünlerin değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Hayvansal ürünlerin işlenmesi usta – çırak ilişkisini ortaya koymuştur. Savaşçılık özellikleri ise Türkler arasında madencilik ve silah yapımını yaygınlaştırmıştır. Bu şekilde gelişme gösteren meslekî eğitimin bir programı ve binası yoktu. Toplumun beklentisi olan “alp” insan tipi cesur, yiğit, atak ve bilge olmayı şart koştuğu için ata binme, silahı kullanma ile ilgili meslekî eğitim çok önemliydi¹⁷.

Uygurlar döneminde yerleşik hayata geçilmesi, okuma yazmanın yaygınlaşması meslekî eğitimde de gelişmelere neden olmuştur. “Canlı bilgisiz ölü, ölü alim diridir.” Uygur atasözü eğitime verilen önemi göstermektedir. Uygurlar, savaşçılık özellikleri yerine memurlukta ilerlemeler göstermiştir. Sonuçta başta Çin

¹⁴ İbrahim Ethem Başaran, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Ankara 1993, s. 11, İbrahim Arslanoğlu, *Türk Eğitim Sistemi*, Ankara 1997, s.23.

¹⁵ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul 1991, s.9.

¹⁶ Saffet Bilhan, *Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devleti'nde Eğitim – Bilim – Sanat*, Ankara 1998, s.8.

¹⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.5, 8.

ve Moğol devletleri olmak üzere diğer komşu devletlerde Uygur memurlar, sekreterler, katipler, danışmanlar, tercümanlar, öğretmenler görev almıştır¹⁸.

Türklerin İslamiyet'e girişi toplumsal yapıda değişmelere neden olmuştur. Bu değişmelerden biri de planlı ve örgün eğitim kurumu olan medreselerin Türkler arasında yaygınlaşması olmuştur. Ünlü Türk âlimi İbn-i Sina eğitim ile ilgili fikirler belirtmiştir. O'na göre eğitim-öğretim altı çeşittir. Bunlardan biri de öğretmenin, araç gereç kullanılmasının öğrettiği sınaî öğretimidir¹⁹.

Meslekî eğitimde önemli yere sahip olan ahilik Türklerin İslam inancına geçmesiyle beraber Anadolu'da yayıldı. Anadolu'da kullanılan "ahiyan" kelimesi, ahiler anlamına gelir. Ahi kelimesinin Türkçe "akı" kelimesinden geldiği ile ilgili görüşler vardır. Bu fikrin dayanağı Türkçe'de iki sesli harf arasında kalan "k" harfinin "h" harfine dönüşebilmesidir²⁰. İslam'ın yayılışında yiğitlik ve eli açıklık fikirlerini içeren fütüvvet²¹ teşkilatı VII. yy. da İran'da yiğit insanın mesleği anlamına gelen cevan-merdi olarak isim değiştirmiştir. Türkler, ideal insan tipine civan-merd veya feta yerine "Akı" demişlerdir. Ancak akı sözcüğünün yerine ahi kelimesinin ne zaman kullanılmaya başlandığı belli değildir. Ahilik, fütüvvetin Anadolu'daki şeklidir. Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah, İslam devletleri arasında fütüvvet yardımıyla birlik oluşturmak isteğiyle Anadolu Selçukluları ile ilişkilerde bulunmuştur. Sonuçta Anadolu Selçuklu Sultanı II.Kılıç Arslan, fütüvveti kabul etmiştir. Teşkilatın ismi ise ahilik olmuştur²².

¹⁸ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.11, Akyüz, *a.g.e.*, s.15.

¹⁹ Akyüz, *a.g.e.*, s.19, 27.

²⁰ Harf değişimine örnek olarak "daki" kelimesinin "dahi" şekline dönüşmesi verilebilir. Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, s.3, 4.

²¹ Fütüvvet: Arapça bir isim olup kerem, cömertlik ve kardeşlik gibi anlamlara gelir. Aynı zamanda esnaf teşkilatı demektir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, s.638.

²² Bayram, *a.g.e.*, s.4, Ahmet Tabakoğlu, "Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik", *Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri 13-15 Eylül 1985 Kırşehir*, İstanbul 1986, s.50,

Ahiliğin yayılmasında Ahi Evran ismiyle anılan Şeyh Nasırüddin Mahmud önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Moğolların etkisiyle Anadolu'ya gelen Türkler arasındaki esnaf, sanatkar ve tüccarların yerli meslektaşları karşısında varlık gösterebilmeleri ahilik teşkilatıyla kolaylaşmıştır. Ahilik, bir meslekte bulunan insanlar arasında düzeni sağlamak, mesleklerin çıraklarca öğrenilmesini gerçekleştirmek için meslekî-ahlaki eğitim veren bir sistemdir²³. Başka bir ifade ile ahilik, sanatkar ve işçileri içine alan onlara meslekî bilgi ve eğitimin yanında dinî bilgiler de veren bir kuruluştur. Amaç ahi birliğinde olanlar arasında sevgi ve dayanışmayı geliştirmek, gerekli durumlarda devlete Askerî katkı sağlamaktır²⁴. Ahi birliklerinin kuruluş amaçları olarak şunları gösterebiliriz. Ülkede çatışmacı gruplar arasında anlaşmayı sağlamak, yerleşik hayatta düzeni devam ettirmek, Türk-İslam kültürünü Bizans'ın karşısında korumak, özellikle esnaf ve sanatkarlar arasında dayanışmayı sağlamak,²⁵ ülkedeki sanat erbabını birlik etrafında toplayarak meslekî ve manevi yönden eğitmektir²⁶. Ahilikle ilgili kuralların toplandığı, esasların belirtildiği eserlere “fütüvvetname” denirdi. Ahiliğe alınacak kişi önce fütüvvetnamede istenen dinî ve ahlaki emirlere uymak zorundaydı²⁷.

Ahi teşkilatında eğitim iki şekildedir. Öncelikle işyerinde mesleğin incelikleri, esnaflığın ahlaki özellikleri ile ilgili eğitim verilirdi. Diğer ise ahi birliklerinde bulunan eğiticiler, öğretmenler vasıtasıyla İslam dini, terbiye, okuma-yazma ve kurumun adabının öğretildiği işyeri dışındaki eğitimidir²⁸. Meslekî eğitim

Saadettin Kocatürk, “Fütüvvet ve Ahilik”, *Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri 13 – 15 Eylül 1985 Kırşehir*, İstanbul 1986, s.27, Kocatürk, a.g.m., s.29.

²³ Ünsür, a.g.e., s.50.

²⁴ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara 1985, s.11.

²⁵ Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, İstanbul 1990, s.22, Turan, a.g.e., s.27, Bayram, a.g.e., s.134.

²⁶ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Konya 1981, s.102.

²⁷ Ziya Kazıcı, “Ahilik”, *T. D. V. İ. A.*, C.I, İstanbul 1988, s.541.

²⁸ Turan, a.g.e. s.28.

için on yaşında veya daha küçük olmak gerekiyordu. Yamaklıkla başlayan meslekî eğitim iki yıl sonra çıraklığa yükselme ile devam ederdi. Çıraklık eğitimin süresi mesleklere göre çeşitlilik göstermekle beraber ortalama olarak binbir gündü. Çırağın eğitiminden onun ahi kardeşi olan usta ve iki kalfa sorumluydu. Bir meslek veya sanatla ilgili bilgi ve becerilerini işyerinde yaparak öğrenen kişi olarak tanımlayabileceğimiz çırakta aranan şartlardan en önemlisi dürüstlük ve yetenekli olmadır²⁹. Çırağın görevleri arasında ustanın söylediklerini yapmak, elbiselerinin, bedeninin temiz ve düzenli olmasına dikkat etmek, güzel ahlakını çevreye tanıtmak sayılabilir³⁰. Buna karşılık usta ise çırakların haklarını korumakla yükümlüydü. Çıraklık bitiminde yapılan sınavda başarılı olan gençler yapılan törenle kalfalığa geçerlerdi. Üç yıllık kalfalık döneminde meslekî eğitimin yanı sıra ata binme, atıcılık, kılıç kullanma gibi Askerî yeteneklerde kazandırılıyordu. Ayrıca kalfalar, meslekleriyle ilgili orijinal eserler hazırlayarak ustalar meclisine sunarlardı. Ustalar meclisi yapılan çalışmayı beğenirse kalfaya törenle ustalık verilirdi. Ustalar meclisince onay verilmeyen kalfa usta unvanı alamadığı gibi işyeri açamazdı³¹. Ahilik sayesinde usta veya sanatkar yanına verilen çırağın eğitimini, ahi teşkilatı takip ederdi. Çıraklık, kalfalık ve ustalık sınavları titizlikle yapılır, sınavlardan başarılı olanlara yeni görevler verilir, başarısız olanlar ise bir meslek veya sanat dalında çalışamazdı. Ahiliğin şartlarından olan “bir sanat sahibi olmak” ahi zaviyelerinde bir mesleği olmayanların barınmasını önlemiştir. Ahilik, cömertlik, eli açıklık yedirip içirmeyi sevmeye ve uygulama olmakla beraber çalışarak, alın teri ile kazanmayı da temel esas almıştır. Böylece ahilik hazırcılığa müsaade etmemiş ve

²⁹ Kadir Çetin, *Türk Milli Eğitim Sistemi İçinde Çıraklık Eğitiminin Yeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara 1987 , s.4, 9.

³⁰ Mustafa Aşker, “Anadolu Ahi Teşkilatında Meslek Eğitimi”, *Meslekî ve Teknik Öğretim* , Yıl: 9, S. 104, Ekim 1961, s.126.

³¹ Ünsür, *a.g.e.*, s.51 – 52, İkinci, *a.g.e.*, s.37 – 39.

meslek sahibi kişilerin teşkilatı haline gelmiştir³². Ahilikte mesleğe başlama, beceri kazanarak kalfa ve usta olmaya yönelik bir sistem oluşturmuştur³³.

Ahilik teşkilatının etkinliğini kaybetme nedenleri olarak şunları gösterebiliriz. İthal malların iç pazarlarda satışının yapılması, devletin çalışma hayatı üzerinde oluşturduğu denetim, askerlerin³⁴ ve çiftçilerin esnaflığa başlamaları³⁵. Ahiliğin devrin şartlarına, toplumun ihtiyaçlarına ve ekonomik gelişmelere göre kendini yenileyememesi önem yitirmesinde etken olmuştur³⁶.

Ahilik teşkilatının esnaflar arasında işlerliğini yitirmesi ile loncalar önem kazanmaya başladı. Loncalar, esnaflar arasında dayanışmayı sağladığı gibi meslek eğitimini de gerçekleştiriyordu.

Osmanlı Devleti'nin Asya ile olan ticaretinin azalması, Avrupa ülkeleri ile ticareti öne çıkarmıştır. İtalya Avrupa ticaretinde önemli olmasının sonucu olarak İtalyanca lonca kelimesi esnaflıkla ilgili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Başlangıçta hammadde dağıtımının yapıldığı yere lonca denilirken zamanla esnaf birliklerinin toplantı yerine ve bu esnaf teşkilatına lonca ismi verilmiştir. XVII. yy. da görülen loncalar önce büyük şehirdeki esnaf ve sanatkarların örgütlenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Tüccar ve sanatkarın haklarını korumak amacıyla kurulmuş olan loncalarda meslekî eğitim çıraklık sisteminde devam etmiştir. Ahilikte olduğu gibi loncalarda da çırağın eğitiminden bir usta ile iki yol arkadaşı (kalfa) sorumluydu. Lonca teşkilatında yetişme şekline gelince, on yaşından küçükler devamı velisi tarafından sağlanmak şartıyla yamaklığa alınırdı. İki yıl yamaklıktan

³² Bayram, *a.g.e.* s.135, Ekinci, *a.g.e.* s.45.

³³ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Çıraklık ve Meslekî – Teknik Eğitim*, 3 – 5 Mayıs 1990 Ankara, s.4.

³⁴ 1587 tarihli bir ferman ile yeniçeri ve sipahilerin esnaflıkla uğraşmalarına izin verilmesi ahiliği olumsuz etkilemiştir. Ancak ahi birlikleri bu değişmelere karşı çözüm aramak yerine mevcudu devam ettirmiş, törenlere ağırlık vermişlerdir. Bkz. Ekinci, *a.g.e.*, s.53.

³⁵ Ünsür, *a.g.e.*, s.52.

³⁶ Tabakoğlu, *a.g.m.*, s.71.

sonra törenle çıraklığa geçen çocuk üç sene sonra kalfalığa alınır³⁷. Ahilik ile lonca arasında bazı farklar da vardı. Ahiliğin içinde eğitim yeri olarak bulunan zaviye lonca teşkilat içinde yoktu. Ahiliğin törenlerinde dinî unsurlar fazla yer alıyorken loncaların törenlerinde dinî etki daha azdır. Ahiliğe katılmada zorunluluk yoktu, loncalarda bütün esnaf ve ticaretle uğraşanların katılması zorunluydu³⁸.

Ahi birliklerinin yerini alan esnaf yapılanmasının diğeri de gedik usulüdür. Gedik, tekel veya imtiyaz anlamına gelen Türkçe bir kelimedir. Terim olarak gedik, hükümetin, bir işi yapma veya bir malı satma hakkını kullanması için esnaflara verdiği senettir³⁹. Ekonomi üzerinde Osmanlı Devleti'nin egemenlik kurma isteğinin sonucu olan gedik usulü ile usta sayısı sınırlandırılmış, artması önlenmiştir. Ancak değişen dünya şartları karşısında gerek üretim aracı gerekse üretim hızı olarak geride kalan Osmanlı esnafları, kapitülasyonların yabancı üreticilere verdiği kolaylıklar sonucu olarak daha çok el emeğine bağlı tezgahlarını kapatmaya başlamıştır⁴⁰. 17 Haziran 1861'de çıkartılan bir kanun ile sanat ve ticarete uygulanan gedik usulü kaldırılmıştır. Esnaf loncaları 1912'de sona erdirilmiştir⁴¹.

XVIII. yy. başlarında artan köylülerin kente göçleri tarımı azalttığı gibi şehirdeki esnafların çalışma ve üretim faaliyetlerinde azalmalara, meslekî eğitimde de aksamalara neden olmuştur. Bu olumsuzluklar esnafların eksik tartı, kalitesiz mal yapma gibi yöntemlere başvurmalarına neden olmuştur⁴². Sanayi inkılabı, lonca teşkilatını ve meslekî eğitimde loncaların etkinliğini sona erdirmiştir. Bu değişiklikten sonra ise meslekî eğitim okullarda verilmeye başlanmıştır⁴³. Avrupa'da

³⁷ Orhan Tuna, *Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitim*, Ankara 1973, s.24 – 26.

³⁸ Ünsür, *a.g.e.*, s.52.

³⁹ Ekinci, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁰ Reşad Özalp, “Türkiye’de Yüz Yıllık Meslekî ve Teknik Öğretim”, *Meslekî ve Teknik öğretim Dergisi*, Yıl:9 S. 104, Ekim 1961, s. 18, Özalp, a.g.m., s.19.

⁴¹ Ekinci, *a.g.e.*, s. 56.

⁴² Tabakoğlu, a.g.m., s.71.

⁴³ Maarif Vekilliği Dergisi, “Cumhuriyetten Evvel Meslekî Tedrisat”, Şubat 1939, s.1.

sanayi devriminin etkisi ile gelişen meslekli eğitim Osmanlı Devleti'ne gelişte fazla geç kalmamakla birlikte bir program dahilinde yürütülemeyişi nedeniyle istenilen sonuçları vermemiştir⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nde örgün meslekî eğitim kurumları öncelikle askerî ihtiyaçları karşılamak için kurulmuştur. Cephelerde alınan yenilgi askerlerin eğitiminde Avrupaî yöntemlerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır⁴⁵. Askerî okulların ilki 1734'te açılan Hendesehane ve Humbarahane⁴⁶ olmasına rağmen, yeniçerilerin tepkisi ile kapatılmıştır⁴⁷. Osmanlı donanması için gerekli subay ve uzmanları yetiştirmek amacıyla⁴⁸ 1773'te kurulan Mühendishane-i Bahri Hümayun isimli okuldan Baron de Tott sorumluydu. Denizcilikle ilgili aletlerin kullanımının öğretildiği bu okulda Türkçe, Arapça, Fransızca, coğrafya, harp tarihi, topografya, trigonometri, cebir, aritmetik, geometri, astronomi ve istihkâm gibi dersler yer almaktaydı ve okul sekiz yıllıktı. Bu okulun açılması ile Türk eğitim tarihinde ilk defa Fransız uzmanlar Fransızca ders vermeye ve din dersleri programda bulunmamaya başlamıştır. Ayrıca eğitimde araç-gereç kullanımına önem verilmesi diğer bir yeniliktir⁴⁹. Deniz subayı yetiştirmedeki başarıyı gören III. Selim, Mühendishane-i Berri Hümayun'u 1793'te⁵⁰ açtırmıştır. Enderun'dan seçilen gençlerin alındığı bu okul, dört yıllık eğitim veriyordu. Mühendishane-i Berri Hümayun okulunun amacı kara ordusu ile ilgili geometri, hesap ve coğrafya

⁴⁴ Salih Murad Uzdilek, "Meslekî Tedrisata Niçin Muhtacı?", *Cumhuriyet*, 28 Birinci Teşrin 1941,

⁴⁵ Turan, *a.g.e.*, s.32.

⁴⁶ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Birinci Kitap, 1930, s.44.

⁴⁷ M. Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı*, C.V, Ankara 1999, s. 282.

⁴⁸ Cevat Eren, "Tanzimat", *İ. A., C. XII – II. Kısım*, İstanbul 1969, s. 730.

⁴⁹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.61, Nafi Atuf, *a.g.e.*, s.50 – 52.

⁵⁰ Okulun açılış tarihi olarak eserlerde farklı tarihler gösterilmektedir. Açılış tarihi olarak 1796'dır, Yolalıcı, *a.g.m.*, s.283, açılış tarihi 1795'dir Nafi Atuf, *a.g.e.*, s.50, açılış tarihi 1793'tür Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.62, Turan, *a.g.e.* s. 32. Biz daha yaygın olarak kullanılan 1793 tarihini esas almayı uygun bulduk.

ilimlerini öğretmek, ülkede harp sanayisini geliştirmek,⁵¹ topçu ve istihkam sınıfları için subay, mühendis yetiştirmektir⁵².

II. Mahmut döneminde meslekî eğitim çalışmaları sürmüştür. Bu dönemde Viyana'ya elçi olarak gönderilen Sadık Rıfat Paşa, meslekî ve teknik eğitimin gerekli olduğunu ilk defa belirtmiştir. Sadık Rıfat Paşa'ya göre, ülkede genel okullarla birlikte meslek öğreten okulların da açılması gereklidir⁵³. Meslekî eğitimde askeriye önemli yer tutmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde tıp eğitimi Fatih ve Süleymaniye medreseleri gibi üst düzey medreselerde verilmesine karşılık, zamanla buralardaki eğitim önemini ve kalitesini yitirmiştir. Sonuçta buradan mezun olan öğrenciler başarılı olamamıştır. Tıptaki gelişmeler II. Mahmut döneminde arttığı gibi değişen şartlara uymak, savaşlarda ihtiyaç duyulan hekim ve sağlıkçıların yetiştirilmesi amacıyla Tıbbiye 1827'de kurulmuştur. Fransızca eğitim veren Tıbbiye'de eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Tıbbiye dışında cerrah yetiştirmek için 1832'de eğitim süresi üç yıl olan Cerrahhane kurulmuş, 1836'da Tıbbiye ile Cerrahhane birleşince Mekteb-i Tıbbiye adını almıştır⁵⁴. 1834 yılında kurulan Harbiye Mektebi, Batı tarzı Askerî eğitim vermesi için oluşturulmuştur. Harbiye Mektebi daha sonra açılacak olan Askerî ve sivil okullara örnek teşkil etmiştir⁵⁵.

II. Mahmut, sadece Askerî alanda yapılacak yeniliklerin fayda sağlamayacağını bildiği için hukuk, din ve eğitim alanlarında da yeniliklerin

⁵¹ Nafi Atuf, *a.g.e.*, s.50.

⁵² Henry Abdolonyme Ubcini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul 1997, s.157.

⁵³ Faik Reşit Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara 1964, s.77, Sadık Rıfat Paşa, genel öğretim ile meslekî öğretimi bir arada değerlendirmiş, "İdare-i Hükümetin Kavaidi Esasîyesi" adlı eserinde ülkenin gelişmesi, mamur hale gelmesi için el sanatlarına ve meslek eğitimine önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Özalp, *a.g.m.*, s.22.

⁵⁴ Yolalıcı, *a.g.m.*, s.283.

⁵⁵ Eren, *a.g.m.*, s.716.

gerekliliğine inanmıştır. II. Mahmut ilk defa eğitim işlerini Meclis-i Umur-u Nafia'ya (Faydalı İşler Meclisi) bırakmıştır. Ülkenin imar ve kalkınma işleri ile ilgilenen bu meclise eğitim işlerinin verilmesi eğitimi medresenin denetiminden kurtarma fikrinin bir sonucuydu⁵⁶. II. Mahmut'un yaptığı ıslahatlar ve nezaretlerin kurulması, yeni sivil memurlukların ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu memur ihtiyacının karşılanması için 1838'de "Mekteb-i Maarif-i Adliye" kurulmuştur. Daha önce memurluğa girenlerin Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye devamları şart koşulmuştur. Üç yıl eğitim süresi olan bu mektebin programı rüşdiyelerin yaygınlaşması ile rüşdiyeden sonra bir yıl eğitim süresi olmak şeklinde 1862'de değiştirilmiş ise de istenilen verim alınamaması nedeniyle tekrar üç yıla çıkarılmıştır. Bu değişiklikten sonra okulun ismi Mahrec-i Aklam'a çevrilmiştir⁵⁷. 1877'de genişletilen Mekteb-i Mülkiye'nin idadi sınıfı içine alınan bu okullar böylece sona ermiştir. 1821'de kurulan ve yabancı dil bilen Türk memur yetiştirmek gayesini taşıyan Tercüme Odası da bir memur okulu olarak düşünülebilir⁵⁸. Kaldırılan Mahrec-i Aklam okullarına benzer olarak 1865'te Bosna'da ve 1868'de Sivas'ta memurların eğitimi ile ilgili "Sabah Mektebi" ya da "Mekteb-i Aklam" ismiyle dersaneler açılmıştır⁵⁹.

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili hüküm bulunmamakla birlikte hedeflenen reformların gerçekleştirilmesi için yeni okullardan yetişecek aydın ve memurlara gerek vardı. Devletin içte ve dışta uğraşmak zorunda kaldığı Mısır ve Boğazlar sorunlarının çözümlenmesi ve Mustafa Reşid Paşa'nın 1846'da sadrazam olması ile eğitim alanındaki çalışmalar hızlanmıştır⁶⁰. 1839'dan sonra mektep ismi verilen eğitim kurumları ülke geneline, İstanbul dışına yayılmaya başladı. Sultan

⁵⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s.3 – 5.

⁵⁷ Mahrec-i Aklam Mektebi ders programı için bkz. Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, (Yay. Haz., Mustafa Ergün vd.), Ankara 2002, s.134.

⁵⁸ Unat, *a.g.e.*, s.80i.

⁵⁹ Unat, *a.g.e.*, s.80j.

⁶⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s.8.

Abdülmeccid, meslekî eğitime verdiği önemi şu sözüyle belirtir. “*Uyruklarımın refahı için her önlemi alınız. Gelişmenin gerçekleşmesi, gerek din gerek dünya işlerinde bilgisizliğin kaldırılmasına bağlı. Bilimlerin ve fenlerin öğretilceği sanayi okullarının kurulmasını en öncelikli işlerden saymaktayım.*” Padişahın bu sözleri, dinî eğitimin etkili olduğu o dönem Osmanlı eğitim sisteminde ve sanayi eğitiminde değişikliklere gidilmek istendiğini ortaya koymaktadır. Padişahın bu fikirlere sahip olması ve bunu ifade etmesi üzerine din, bürokrasi ve ordu kesimindeki uzmanlardan oluşan Meclis-i Maarif-i Muvakkat 13 Mart 1845’te kuruldu. Bu kurul daha sonra Meclis-i Maarif-i Umumiye’ye dönüştü. Meclis-i Maarif-i Umumiye, ders kitaplarının hazırlanması, okul programlarının düzenlenmesi, tüzüklerin ve yönetmeliklerin oluşturulması gibi görevleri yerine getirecek olan Encümen-i Daniş’in 1851’de kurulmasını sağlamıştır⁶¹. Encümen-i Daniş, istenilen sonuçların alınamaması nedeniyle 1862’de kapatılmıştır⁶². Tanzimat Dönemi eğitim politikası olan “Osmanlılık” ile amaç farklı dil, din ve etnik kökenden gelen vatandaşların devlete bağlılığını arttırmaktır. Tanzimatçıların maarif politikası, devletin eğitimde denetim kurmasını sağlamaktır. “Laik, liberal ve modern “ bir eğitim sistemi, ülke içinde birlikteliği sağladığı gibi devletin batılılaşmasını da kolaylaştıracaktır. Tanzimatçılar eğitimde bunların olmasını hedef olarak belirlemekle kalmışlar, ama planlı programlı bir eğitim çalışmasına başlayamamışlardır. Tanzimat Dönemi’nde Hıristiyanların okulları göz ardı edilerek Müslümanlara yönelik laik okullar açıldı. Bu ise Müslümanların eğitim sistemini ikiye böldü ve medrese – mektep ikiliğini başlattı. Bu ikilikten devrin aydınları ve devlet adamları da etkilendi⁶³.

Tanzimat Dönemi meslekî ve teknik eğitime geçmeden önce devrin Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından hazırlatılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi üzerinde

⁶¹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.73.

⁶² Kodaman, *a.g.e.*, s.13.

⁶³ Kodaman, *a.g.e.*, s.XI – XII.

biraz durmak gerekir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nde sistemli eğitime geçişin önemli bir basamağıdır. Ancak eğitimin sistemli hale getirilmesinde etkili olan nizamnamede meslekî eğitime yer verilmemiştir. Bunun nedenleri olarak ise nizamnamenin Fransız eğitim kanunlarından faydalanılarak hazırlanmış olması⁶⁴ ile toplumda ticaret ve sanata olan genel fikrin etkisi olduğunu belirtebiliriz. Dinin etkisi ile toplumda oluşmuş olan az kazançla idare etme, zenginliğe yönelmeme, sanat okullarına ilgiyi azaltmıştır⁶⁵.

Tanzimat Dönemi içinde ele aldığımız Islahat Fermanı, eğitime ilişkin hükümlere yer vermiştir. Fakat bunlar, gayrimüslimlerin eğitimi hakkındadır ve Türk eğitimi ile ilgili değildir. Ülkede açılan yeni okulların idaresinde Mekatib-i Umumiye Nezareti yeterli gelmediğinden dolayı 17 Mart 1857'de "Maarif-i Umumiye Nezareti" kurulmuştur. Böylelikle hükümette bir maarif nazırının bulunması sağlandı⁶⁶.

XIX. yy., Osmanlı eğitim sisteminde gelişmelerin olduğu yılları içine alır. Bu devirde, üretimde makinelerin kullanılması, tarımdaki yenilikler, posta, telgraf ve demiryolu alanlarındaki gelişmeler, eğitimde yeniliklere yol açmıştır. Tanzimat ile birlikte daha önce açılmış olan Askerî okullardan ayrı olarak sivil okullar açılmaya başlanmıştır⁶⁷.

Tanzimat Dönemi'nde meslekî ve teknik eğitimde yenilikler devam etmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra esnaf teşkilatını düzeltmek, yabancı mallara karşı rekabeti sağlamak için önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden biri de meslek okulları vasıtasıyla yerli sanayinin ihtiyacı olan teknik elemanı yetiştirmektir. Burada

⁶⁴ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.93 – 95.

⁶⁵ Nafi Atuf, *a.g.e.*, s.134.

⁶⁶ Kodaman, *a.g.e.*, s.15 – 16.

⁶⁷ İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s.63.

amaç sanayimizin ıslahını sağlayarak, ülkenin ihtiyaçlarını karşılayabilmektir. Bunların gerçekleşebilmesi için yerli sanayinin ıslahı, yerli ürünlerin halka tanıtılmasını sağlamak ve işyeri ortaklıkları kurmak çalışmaları başlatılmıştır⁶⁸.

Yerli sanayinin korunması amacıyla Islah-ı Sanayi Komisyonu kuruldu. Yerli esnafın kurduğu şirketlerden devletin mal alması, fabrika için dış ülkelerden getirilen makine ve aletlerden altı yıl süre ile gümrük alınmayacağı gibi kolaylıklar tanındı. Yerli malların halka gösterilmesi amacıyla 1862'de Sultan Ahmet'te bir sergi sarayı yaptırıldı ve yerli üretim burada halka tanıtıldı. Devlet bu girişimlerle yetinmeyerek Avrupa'da olduğu gibi meslek ve teknik eğitim okulları açma çalışmalarına başladı. Devlet adamları arasında da meslek eğitime dikkat çekilmeye başlanmıştır. Sadık Rifat Paşa ile başlayan meslekî eğitime önem verme , 1857'de kurulan Maarif Nezareti'nin programında olmakla beraber uygulamada etkili olmamıştır. Bu eksiklik nedeniyle bazı nezaretler, işleyişlerine uygun olarak memur ve çeşitli eleman yetiştirmek amacıyla ticaret, ziraat ve sanat öğretimi için meslek okulları açmışlardır⁶⁹.

1847 yılında açılan Ziraat Mektebi bu dönemde meslekî eğitimi başlatmıştır⁷⁰. Ayamama Çiftliği yakınlarında, Avrupa'daki okullar gibi teorik ve pratik bilgiler sunması için açılan bu okulun kuruluş amaçları; Yedikule'deki bez dokuma fabrikasının hammaddesi olan pamuğun yetiştirilmesini kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak,⁷¹ verimli topraklara sahip Osmanlı ülkesinde tarımsal verimi arttırmak, tarımsal üretimde babadan oğula geçen alışkanlıklar yerine, yeni gelişmeleri takip edebilmek ve ziraat ile ilgili bilgi eksikliğini gidermektir. Tarımda eski uygulamaların takip edilmesine rağmen verim elde edilebilmesi, arazilerin

⁶⁸ Özalp, a.g.m., s.21.

⁶⁹ Özalp, a.g.m., s.22.

⁷⁰ Yolalıcı, a.g.m., s.290, Sakaoğlu, a.g.e., s.79, Eren, a.g.m., s.736, Cicioğlu, a.g.e., s.283.

⁷¹ Unat, a.g.e., s.80k.

verimli olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca üretimi arttırmak amacıyla yapılacak yeniliklerin maddi birikime dayalı olması ve o dönem Osmanlı insanının kanaatkar yapısı tarımda kendiliğinden bir gelişme olmasını önlemiştir⁷². Okulda eğitim vermesi için Amerika'dan Davis isimli bir uzman ile tercümanlık yapması için Agaton Efendi adında bir Ermeni görevlendirilmiştir. Ziraat okulunda 1850'den sonra bir Ermeni ile bir Fransız'a görev verilmiştir. Elli öğrencinin eğitim gördüğü okulda okutulan dersler ise şunlardır; coğrafya, fizik, geometri, aritmetik, yol ve köprü yapımı, hayvan anatomisi, tarım ve bahçivanlık, botanik ve toprak bilgisi, baytarlık; uygulamalı olarak ise merinos koyuncululuğu, ipek böcekçiliği, yeni tarım aletlerinin kullanımınıdır. Dört yıllık eğitimden sonra okul kapanmıştır⁷³. Okulun derslerine baktığımızda sadece tarım ile ilgili olmadığını görebiliriz. Derslerden bazıları baytarlık veya veterinerlik⁷⁴ ile ilgilidir. Bunun nedeni ise o dönemde tarım ile hayvancılığın iç içe olmasıdır.

Tanzimat Dönemi'nde açılan meslek okulları tarım ile sınırlı değildir. Bu dönemde açılan diğer meslek okulları arasında şunları sayabiliriz. Daha önce açılmış olan Mühendishane-i Berri Hümayun 1848'deki bir düzenleme ile Topçu ve Mimar Mektebi'ne çevrilmiş ve bu alanda nitelikli insan yetiştirmeye başlamıştır⁷⁵. 1848 yılında ilk sanayi mektebi Zeytinburnu'nda Barutçubaşı Dadyan Efendi tarafından, fabrikalar için gerekli elemanı yetiştirmek amacıyla açılmıştır⁷⁶. 1858 yılında Fransız iki uzmanın denetiminde, ülkedeki ormanların korunması amacıyla, Orman Mektebi açıldı. Devlet işlerinde görev alan yöneticilerin devlet işlerini öğrenmesini sağlamak

⁷² Ubucini, *a.g.e.*, s.262.

⁷³ Unat, *a.g.e.*, s.80k, Unat, *a.g.e.*, 80L. İki buçuk yıl eğitimden sonra okul kapanmıştır. Bkz. Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s.72.

⁷⁴ Veteriner Okulu ise M. Dobruca isimli bir Fransızın yönetimi altındadır. Bkz. Ubucini, *a.g.e.*, s.158.

⁷⁵ Turan, *a.g.e.*, s.33.

⁷⁶ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.81.

için Mekteb-i Mülkiye 1859'da eğitime başladı⁷⁷. Devlet ve kişi işlerinde önemli olan iletişimin, kolaylaşması ve çabuklaşması hedefine uygun olarak 1860'da Telgraf Memurları Mektebi açıldı⁷⁸. Devlet dairelerine memur yetiştirmek gayesiyle 1862'de Mahrec-i Aklam kuruldu. İki yıl sonra yani 1864 senesinde Rumca, Bulgarca ve Fransızca öğretmek amacı ile Lisan Mektebi açıldı. Lisan Mektebi'nin açılmasında Avrupa ile olan ekonomik ve siyasî ilişkilerin gelişmesi temel nedendir⁷⁹. Bu devirde sağlıkla ilgili olarak, sivil doktor yetiştirmek için, rüşdiye mezunlarının alındığı beş yıl eğitim süresi⁸⁰ olan Mekteb-i Tıbbiye –i Mülkiye 1866'da açıldı. Fransızca eğitim veren bu okul, 1871'den sonra Türkçe eğitime başlamışsa da öğrencilerin çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturuyordu. Muallimhane-i Nüvvab ülkede yeni hukuk kurallarına göre görev yapacak naipieri yetiştirmek için 1854'te meşihata bağlı olarak kuruldu⁸¹.

1870 yılında Kaptan ve Çarkçı Mektebi, deniz ticaretini kolaylaştırmak amacıyla açılmıştır. Bahriye Mektebi içinde açılan Kaptan Mektebi'nin eğitim süresi dört yıldır. Kaptan Mektebi'ne rüşdiye mezunları girebiliyordu⁸². 1872'de Fransız uzmanların görev aldığı ve yabancı devletler tarafında işletilen madenlerin kontrolünü sağlamak maksadıyla Maden (Maadin) Mektebi, 1874'te ise Müze Mektebi meslekî eğitim vermek amacıyla açılan okullar arasındadır⁸³. Orman ve Maden mektepleri 1881'de birleştirilmiş ve Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Birleşmeden dolayı okulun ismi Orman ve Maadin Mektebi olmuştur. Okulun eğitim süresi iki yıl idadi iki yılda orman veya maden eğitimi olarak toplam dört yıldır.

⁷⁷ Tekeli – İlkın, *a.g.e.*, s.70.

⁷⁸ Yolalıcı, *a.g.m.*, s.290.

⁷⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara 1977, s.207.

⁸⁰ Sekiz yıl eğitim süresi olan bu okulda sivil doktorların yanında eczacı da yetiştiriliyordu. Yolalıcı, *a.g.m.*, s.283.

⁸¹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.82.

⁸² Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.I – II, İstanbul 1997, s.664 – 665, Karal, *a.g.e.* s.208.

⁸³ Tekeli – İlkın, *a.g.e.*, s.70.

1892’de Halkalı Ziraat Mektebi’nin açılması ve burada ormancılık derslerinin verilmesi üzerine okulun orman bölümü kapatılmıştır. Maden bölümü ise ilgisizlik nedeniyle devam ettirilememiştir⁸⁴. Ulaşımında önem taşıyan yol ve köprülerle ilgili uzman kişi yetiştirmek için 1875’te Hendese-i Mülkiye kurulmuştur. Ancak okul beş yıl sonra kapatılmıştır⁸⁵. Ülke içindeki imar ve bayındırlık işlerinin yürütülebilmesi amacıyla 1867’de Mülkiye Mühendis Mektebi açılmıştır⁸⁶.

Meslekî ve teknik eğitim içinde kızlara yönelik okullar da açılmıştır. Tanzimat’ın ilanından sonra kızların eğitimi ile ilgili ilk çalışmalar, II. Mahmut döneminde kurulmuş olan Mekteb-i Tıbbiye içinde ebelik kurslarının verilmesiyle 1843’te başlamıştır. Ebelik kursuna katılım şartları arasında okuma yazma şartının aranmaması ise mankenler üzerinde uygulamaya dayalı bir eğitimin kabul edilmesindedir. 1845’te verilen otuzaltı ebelik kursu mezunundan sadece on tanesi Müslüman’dır. 1905’te Ebe Mektebi’ne gerekli bina Kadırga’da bulunabilmiştir. Ebe Mektebi’nin yanına bir de doğum evi açılmıştır⁸⁷. Kızların meslek eğitimi ile ilgili diğer okul ise 1859’da açılmış olan Cevri Kalfa Mektebi’nde rüşdiye eğitiminin yanında teknik öğretime de yer verilmiştir. Mithat Paşa, kızların meslek sahibi olmaları ve ekonomiye katkı sağlamalarını açtığı ıslahhaneler ile başlatmıştır. Ordunun kumaş gereksinimi için kurulan Rusçuk’taki fabrikada kimsesiz ve fakir kız çocuklarının çalışması için ilk kız ıslahhanesi 1865’te açılmıştır. Bu girişimin olumlu sonuç vermesi üzerine Tophane-i Askeriye idaresi ordunun sargı bezi ve kumaş

⁸⁴ Unat, *a.g.e.*, s.80n.

⁸⁵ Özalp, *a.g.m.*, s.29.

⁸⁶ Unat, *a.g.e.*, s.78.

⁸⁷ Şefika Kurnaz, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadınların Eğitimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Temmuz – Ağustos – Eylül 1999, S.143, Ankara 1999, s. 102.

ihtiyacının karşılanması amacıyla Yedikule’de bir kız sanayi mektebini 1869’da kurduştur⁸⁸.

XIX. yy. Osmanlı meslekî eğitimi içinde Mithat Paşa ve “Islahhaneler” müstesna bir yere sahiptir. Sadık Rifat Paşa’nın sanayi eğitimi ile ilgili düşüncelerinden etkilenmiş olan Mithat Paşa, Niş Valiliğine tayininden sonra vilayetteki Müslüman ve Hıristiyan çocukları sefalet ve yoksulluktan kurtarmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Önce bölgenin zenginlerinden, hayırseverlerinden maddi destek alarak oluşturduğu binalarda onların eğitimlerini ve meslek sahibi olmaları için gerekli ortamı sağlamıştır. Açılan bu yeni kurumların ismi ise öğrencilerin durumunu iyileştirdiği için “ıslahhane” oldu. Mithat Paşa bu başarısından sonra Niş, Vidin ve Silistre vilayetlerini içine alan Tuna Vilayeti valiliğine getirilmiştir. Burada da ıslahhane çalışmaları devam etti ve 1864 yılında Rusçuk ve Sofya’da ıslahhaneler açılmıştır. Ayrıca Sofya Islahhanesi’ne bağlı olarak bir çuha imalat yeri faaliyete geçirilmiştir. Sofya’daki ıslahhanede yapılan dokumacılık kuruluşun masraflarını karşılamıştır. Maddi olarak devlete yük getirmeyen ıslahhanelerde öğrenci sayısı ikiyüzelliye ulaşmıştır. Mithat Paşa’nın başarıları, diğer valiler tarafından da örnek alınmıştır. Trablusgarp, Kastamonu, Diyarbakır, Halep, Konya, İzmir, Selanik ve Şam⁸⁹ gibi vilayetlerde ıslahhane kurulmaya başlanmıştır. Mithat Paşa, ıslahhanelerin kurulmasında bölgedeki Polonyalı ve Macar mültecilerden faydalanmıştır. Macar ve Polonyalı mülteciler arasında bulunan mühendisler, teknisyenler ıslahhanelerde öğretmenlik yapmıştır⁹⁰.

Mithat Paşa’nın öncülüğünde açılan Islahhaneler erkek ve kız sanayi mektepleri içinde önemli yere sahiptir. 1867’de ülkedeki ıslahhaneler ile ilgili

⁸⁸ Unat, *a.g.e.*, s.78, Turan, *a.g.e.*, s.36, Tuna, *a.g.e.*, s.34. Yedikulede’ki Kız Sanayi Mektebi, 1870’de açılmıştır. Bkz. Sakaoğlu, *a.g.e.* s.81.

⁸⁹ Nafi Atuf, *a.g.e.*, s.122.

⁹⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2001, s.188.

nizamname yayınlanmıştır. Nizamnameye göre beş sınıfa ayrılan ve yatılı olan bu okullarda sabahları ikişer saat dersten sonra meslek branşlarına göre pratik eğitim verilirdi. Öğretilen başlıca sanat dalları terzilik, kunduracılık, dokumacılık, demircilik, dericilik, matbaacılıktır⁹¹. Beş yıllık okulun birinci sınıfı, çıraklığa; ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfları kalfalığa; beşinci sınıfı ise ustalığa izin veriyordu.⁹² İslahhanelerde teorik bilgiler olarak elifba, Amme ve Tebareke Cüzleri, Kuran, ilmihal, yazı, hesap ve defter tutma usullerinin gösterildiğini 1871 tarihli ıslahhanelerle ilgili nizamnameden öğrenebiliyoruz. İslahhanelerin açılması devlet politikasının bir gereği olmaktan ziyade, çalışkan valilerin girişimlerinin sonucudur⁹³.

Sanayi mektepleri ıslahhanelerin devamı olarak meslekî eğitimi sürdürmüştür. 1862’de kurulmuş olan İslah-ı Sanayi Komisyonu’nun çalışmaları neticesinde 1868’de sanayi mektepleri açılmıştır. Şura-yı Devlet aynı yıl okulların kuruluş amaçları ve programları ile ilgili bir nizamname yayınlamıştır. Sanayi mektepleri beş sınıflıydı. Okulda gösterilen meslekler, demircilik, makinecilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık, madeni eşya yapımı, ciltçilik şeklindeydi. Mektebin aldığı öğrenciler iki gruptu. Birinci grupta on üç yaşından küçük olanlar yatılı olarak mektebe alınırdı. Diğer gruba ise otuz yaşına kadar öğrenci alınırdı ve gündüz eğitim verilirdi⁹⁴.

Tanzimat Dönemi eğitim sistemi için kısa bir değerlendirmede bulunacak olursak şunları ifade edebiliriz. Bu dönemde, ilköğretimin yaygınlaşması, laik ve yabancı dil ile eğitimin başlaması, kanun ve tüzüklerin eğitim konularına, yer vermesi, kızların eğitiminin yaygınlaşması gibi olumlu gelişmelerin olduğu bir

⁹¹ Unat, *a.g.e.*, s.80b.

⁹² Turan, *a.g.e.*, s.35.

⁹³ Özalp, *a.g.m.*, s.24.

⁹⁴ Ergin, *a.g.e.*, s.635 – 636.

dönemdir⁹⁵. Tanzimat'ın eğitim üzerindeki etkisi verimli değildir. Çünkü Tanzimat eğitimde kapsamlı bir gelişmeyi ortaya koyamamıştır⁹⁶. Eğitimde yeni mekteplerin yanında eski eğitim sisteminin temeli olan medreseler devam etmiştir. Medreseler kendini yenileyemediği gibi yeni açılan Avrupa örneklî okullar taklitçilikten kurtulamamıştır. Yabancı devletlerin ülkede dinî, laik ve modern okullar açması devletin parçalanmasını kolaylaştırmıştır. Eğitim kurumları arasında birliktelik sağlanamamıştır⁹⁷. Tanzimat Devri'nde eğitim bir bilim olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Daha önce kullanılan eğitim öğretim yöntemlerinden farklı olarak yeni yöntemler, araç gereçler, kullanılmıştır⁹⁸. Eğitimin kalitesi, bir yönüyle ekonomiye bağlıdır. Bu nedenle devletin ekonomik durumu sebebiyle eğitim istenilen şekilde yürütülememiştir. Çözüm olarak ise bina, öşür ve emlak vergilerindeki hisse-i iane maarif işlerine aktarılmıştır. Buna rağmen eğitim hizmetleri İstanbul'da yayıldığı halde ülke genelinde istenilen düzeyde yayılamamıştır⁹⁹.

II. Abdülhamit dönemini başlatan ve ülkede meşruti idareyi getiren Kanun-i Esasi'de eğitimle ilgili maddeler bulunuyordu. Kanun-i Esasi'nin onbeşinci maddesine göre her millet kendi geleneklerine göre okullar açabilecekti; onaltıncı maddeye göre ise devlet bütün okulları denetleyecekti¹⁰⁰. II. Abdülhamit döneminde diğer alanlarda olduğu gibi eğitimde de merkezîyetçi bir politika izlenmiştir. Modern eğitim bu devirde yerleşmiş ve devlet eğitim ile ilgili görevlerini yerine getirmeye başlamıştır. Eğitim harcamaları için vergiler konmuş, yeni mekteplere ekonomik

⁹⁵ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.97 – 98.

⁹⁶ Tayyib Gökbilgin, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, *Bulleten*, C. XXXI S.121 (Ocak 1967)'den ayrı basım, Ankara 1967, s.111.

⁹⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s.XIII.

⁹⁸ Yahya Akyüz, *Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler*, Ankara 1994 , s.501. Aynı eserde şu konular da anlatılmaktadır: eğitim bilimine ilişkin yeni yayınlar ve görüşler, öğretim yöntemindeki gelişmeler, okuma - yazma öğretimindeki gelişmeler.

⁹⁹ Yolalıcı, *a.g.m.* s.294.

¹⁰⁰ Başaran, *a.g.e.*, s.15.

destek ve personel yardımında bulunulmuş, merkez ve taşra teşkilatları kurulmuştur. Bu uygulamalar Anadolu'ya yönelik olmuştur. Gayrimüslim ve yabancılara ait okullarda kontrol sağlanmaya çalışılmış ve bu okullara Türk öğretmenler tayin edilmiştir¹⁰¹. II. Abdülhamit dönemi eğitim sisteminde vezir Said Paşa, önemli etkiye sahip olmuştur. Said Paşa, 1878 – 1879 yılları arasında hazırladığı raporlarla padişahı etkilemiştir. 1881'de hazırladığı eğitim programında yüksek, meslek, teknik ve genel öğretimin önemini belirtmiş; küçük sanat okulları ile iş eğitimini köylere kadar yaymayı amaçlamıştır. Said Paşa'nın 1886 tarihli raporunda çocukların ruh ve beden gelişimlerinden bahsetmiş, ilköğretimler için uygulama yerleri olan atölye ve lâboratuvarın önemini belirtmiştir¹⁰². Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi II. Abdülhamit döneminde de Fransız eğitim sisteminden etkilenilmiş, Fransızca, okullarda öğretilen bir yabancı dil olmuştur. Etkilenme sadece dil ile sınırlı kalmamış, Sanayî-i Nefise Mektepleri olarak ifade edilen Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi 1883'te açılmıştır¹⁰³. Ticaret Nezareti'ne bağlı olan bu okulda resim, mimarlık, heykel alanlarında meslekî eğitim verilmeye başlanmıştır. Ticaret Nezareti, 1892'de hakkaklık (gravür) eğitimini programa almıştır¹⁰⁴. Aynı yıl açılan diğer bir okul, ülkede devam eden mühendis ihtiyacını karşılayacak ve sadece Türk ile Müslümanların girebileceği "Hendese-i Mülkiye Mektebi" eğitime başlamıştır. Hendese-i Mülkiye Mektebi ilk mezunlarını 1888 yılında vermiştir¹⁰⁵.

Tanzimat Dönemi'nde kaldırılan Gedik usulü ile esnaf ve ustalar üzerindeki sınırlandırmalar sona ermiştir. Böylece kalfalar dükkan açma hakkını almıştır. Ancak Türk ve Müslümanlardan ticarete giriş beklenenin tersine az olmuştur. Gedik usulünün kaldırılmasından, gayrimüslimler daha çok faydalanmıştır. Türklerin ticaret

¹⁰¹ Kodaman, *a.g.e.*, s.XIII – XIV.

¹⁰² Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.102.

¹⁰³ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.106.

¹⁰⁴ Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s.79.

¹⁰⁵ Unat, *a.g.e.*, s.79.

konusundaki eksikliklerini gidermek, Türkleri ticarete yaklaştırmak ve deneyim kazandırmak amacıyla bir okul açma fikri ortaya çıktı. Devrin Ticaret Nazırı Suphi Paşa'nın çalışmaları sonucunda Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi adıyla ilk ticaret okulu 1883 yılında açıldı. Rüşdiye mezunları okula girebiliyordu. Okulun ilk programında idadi bölümünde genel bilgi dersleri yer alırken fenni kısmında meslek dersleri¹⁰⁶ ve yabancı dil öğretilmekteydi. İki yıllık eğitim süresi olan okul, birkaç yıl sonra kapatılmışsa da 1893te tekrar açılmıştır. İkinci açılışında okulun eğitim süresi üç yıla çıkarıldı ve hazırlık sınıfı eklendi. Okula alınacak öğrenciler, oniki ile yirmibeş yaş grubunda olma şartı vardı. Ancak öğrenci adayı çalışıyorsa yirmibeş yaşından da büyük olabilirdi¹⁰⁷. Müslüman tüccarların eğitimi için başka okullarda açılmışsa da gayrimüslimlerin ticaretle ilgili okulları istisna tutulursa ticaret öğretimi İstanbul dışına çıkamamıştır¹⁰⁸.

Ziraat Mektebi'nin kapatılması üzerine vilayet islahhanelerinde tarım eğitimi verilmeye çalışıldıysa da bunda süreklilik sağlanamadı. Bu nedenle Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na bağlı Ziraat Müdürlüğü, Halkalı'da bir ziraat okulunun açılması için çalışmalarda bulunmuştur. Hazırlanan mektebin binasına 1889'da Mülkiye Baytar sınıfı taşınmış, 1890'da ise ziraat öğrencileri mektebe alınmıştır. Okulun ismi ise "Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi" olmuştur. 1893-1894 yıllarında okuldan ilk baytarlar mezun olmuş ve bu tarihten sonra ise baytarlık bölümü başka yere taşınmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi ilk mezunlarını 1896'da vermiştir. Ziraat mektebine idadiyi bitirenler kabul ediliyordu ve eğitim süresi dört yıldır. Ülkedeki bağıcılığı geliştirmek, bağlar için zararlı olan "filoksera" hastalığının etkisini en aza indirmek için 1887 yılında "Amerikan Asma Fidanlığı, Numune Bağı ve Aşı

¹⁰⁶ Hamidiye Ticaret Mektebi'nde Fizik, Kimya, Tarih ve Coğrafya gibi genel bilgi dersleri ve Muhasebe, Matematik, Mal Bilgisi, İktisat, Hukuk gibi meslek dersleri verilmiştir. Unat, *a.g.e.*, s.80g.

¹⁰⁷ Özalp, *a.g.m.*, s.32 – 33, Turan, *a.g.e.*, s.37 – 38.

¹⁰⁸ Unat, *a.g.e.*, s.80h.

Ameliyat Mektebi” ismiyle yabancı uzmanların rehberliğinde bir okul kurulmuştur. Okulun eğitim şekli ise bağcılara ve bağcılığa ilgisi olanlara mevsimlere göre bağların bakımının nasıl olacağını anlatmak ve göstermektir. Ayrıca bağcılığa merakı olan gençlere ve amelelere bağlarla ilgili bilgiler verilerek bağ ustası olmaları amaçlanmıştır. Bağcılık eğitimi ile ilgili son açılan diğer okul ise 1900 yılında İzmir Seydiköy’de açılmış olan Bağcılık Aşı Ameliyat Mektebi’dir. Ziraat eğitimini yayınlattırarak amacıyla vilayetlerde ziraat okulları kurulmuştur. Bu dönemde açılan vilayet ziraat okulları şunlardır. Selanik Amelî Ziraat Okulu, 1887’de açılmıştır. Rüşdiye mezunlarının alındığı okul üç seneliktir. 1891’de açılan Bursa Amelî Ziraat Okulu’nun da eğitim süresi üç yıldır. Bu okula bağlı olarak 1896’da ipekböcekçiliği uzmanı yetiştirmek için “Harir Darüttahsili” kurulmuştur¹⁰⁹.

Bu dönemde sağlıkla ilgili olarak Aşı Memurları Mektebi 1892’de açılmıştır. Okulun açılış amacı hastalıkların yayılmasını ve tesirli olmasını önleyen aşının insanlara tatbik edecek memurları yetiştirmektir. Gümrüklerde çalışacak memurların eğitimini aynı kurulan Gümrük Darüttalimi sağlayacaktır. Yurt içi güvenlikte önemli yeri olan polislere kanunlar ve yönetmelikler hakkında bilgilendirmek için 1889’da Polis Dershanesi kuruldu. Polis yetiştirme görevini ise 1907’de açılan Polis Mektebi yapacaktır¹¹⁰. Yeniliklerin yapıldığı hukukta yeni kanunlar getirilmiştir. Şer’i mahkemelerin dışında hakimlik yapacak hukukçuları yetiştirmek için 1880’ Mektebi Hukuku Şahane açıldı. Eğitim süresi üç yıl olan bu okul Adliye Nezareti’ne bağlanmıştır. 1885’te hem okulun süresi dört yıla çıkarılmış hem de Maarif Nezareti denetimine bırakılmıştır¹¹¹.

Hayvancılıkla ilgili olarak baytar okullarından ayrı olarak tiftik keçilerinin daha iyi yetiştirilmesini öğretmek amacıyla Ankara’da örnek bir çiftlik 1902’de

¹⁰⁹ Unat, *a.g.e.*, s.80m.

¹¹⁰ Yolalıcı, a.g.m., s.290, Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s.80.

¹¹¹ Yolalıcı, a.g.m., s.292.

kurulmuştur. Aynı yıl çiftlikteki tiftik keçilerinin hastalıkları ve tedavileri hakkında bilgi vermek amacıyla Çoban Mektebi açılmıştır¹¹². Yurtta savaş, hastalık gibi nedenlerden dolayı yetim kalmış çocukların meslek kazanmaları için de girişimler olmuştur. 1901 yılında kurulan Darülhayri Âli, yetimlere döşemecilik, marangozluk, oymacılık, çiftçilik, telgrafçılık, oyuncakçılık gibi meslek dallarında eğitim vermeye başlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile bu girişim sona ermiştir¹¹³.

II. Abdülhamit döneminde kızların meslekî eğitim alabilmeleri için de okullar açılmıştır. Devrin Maarif Nazırı Ahmet Vefik Paşa, Türk kadınının kendi başına süslenebilmesi, giyinebilmesi ve çalışarak para kazanabilmesi amaçlarını gerçekleştirmek için 1878 yılında Üsküdar Kız Mektebi açılmasını sağlamıştır. Bu okula benzer olarak 1879'da Aksaray ve Cağaloğlu'nda kız mektepleri eğitime başladı¹¹⁴. Kız mekteplerinin eğitim süresi beş yıldır ve Türkçe, tarih, coğrafya, Kuran, matematik, din bilgisi gibi bilgi derslerinin yanında atölyelerde biçki-dikiş, nakış, el örgüsü, resim, kasnak yapımı, gibi uygulamalı dersler gösteriliyordu. Üsküdar Kız Mektebi 1885'te Kız Meslek Sanayi Mektebi'ne çevrilmiştir. Okulun rüşdiye programı yedi yıla çıkarılmış ve her gün öğleden sonra el örgüsü, halı dokuma, makine ile çorap örme, dikiş ve yün örgüler dersleri gösterilmeye başlanmıştır¹¹⁵. Diğer kız sanayi mektepleri arasında 1882'de açılmış olan Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi'ni belirtebiliriz. Kız sanayi okullarında yukarıdaki derslere ek olarak, piyano, resim ve şapka yapımı dersleri verilmiştir. II. Abdülhamit döneminde kızların eğitimi ile ilgili olarak Avrupa'ya ilk defa kız öğrencilerin gönderilmesi önemlidir¹¹⁶.

¹¹² Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s.82, Unat, *a.g.e.*, s.80m.

¹¹³ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.122.

¹¹⁴ Tuna, *a.g.e.*, s.34, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.81.

¹¹⁵ Özalp, *a.g.m.*, s.30 – 31.

¹¹⁶ Kurnaz, *a.g.m.*, s.111.

II. Abdülhamit döneminde yeni okullar açılmakla beraber sayıları artan gazete ve mecmualar, Batı ile olan ilişkileri arttırdığı gibi okumanın tabana doğru yayılmasını da sağlamıştır¹¹⁷. Yine bu dönemde eğitimde meslek kazandırma ve yenilikler dikkat çekici düzeydedir.

¹¹⁷ Kafadar, *a.g.e.*, s.114 – 115.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİM TEŞKİLÂTI

II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim alanında önemli gelişmeler olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kaldırdığı basın yasağı, gazete, dergi ve kitap basımlarını arttırmış, tercümeleleri çoğaltmıştır. Bu dönemde, eğitimle ilgili çalışmalar eğitimciler tarafından yapılmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim, kendi arasında üç döneme ayrılabilir. Meşrutiyetin ilanından 31 Mart Olayı'na kadar geçen birinci dönemde önemli bir gelişme sağlanamamış ve bu süreçte yedi tane Maarif Nazırı göreve gelmiştir. Nisan 1909 ile Balkan Savaşları'nın başladığı 1912 yılları arasındaki ikinci dönemde eğitimde arayış devam etmiş ve Medaris-i İlmiye Nizamnamesi, Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname gibi eğitimle ilgili yönetmelikler yayınlanmıştır. 1912 ile 1918 arasındaki son dönem ise II. Meşrutiyet dönemi eğitim yapısının şekillendiği bir dönem olmuştur. Milli bir eğitimin takip edilmeye çalışıldığı bu son dönemde Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu-ı Muvakkatı ve Mekatip-i Hususiye Talimatnamesi gibi önemli değişiklikler yapılmıştır¹¹⁸. Fransız eğitim yapısının örnek alındığı¹¹⁹ II. Meşrutiyet Dönemi eğitim kademeleri ve bunların işleyişi şu şekilde olmuştur.

¹¹⁸ Halil AYTEKİN, *İttihâd ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991, s.141 – 146.

¹¹⁹ YURDAGÜL MEHMEDOĞLU, *Tanzimat Sonrası Okullarda Din Eğitimi (1838 – 1920)*, İstanbul 2001, s.25.

1.1.Tedrisat-ı İptidaiye (İlköğretim)

II. Mahmut, devletin gerilemeden kurtarılması amacıyla ilköğretime ayrı bir önem vermiştir. 1824 yılındaki fermanı ile, daha önceden kurulmuş olan sıbyan mektepleri hakkında ilk düzenlemeleri yaptırmıştır. Bu ferman ile çocukların yetişkin olmadan sıbyan mekteplerine gitmeleri zorunlu tutulmuş ve okuldan önce çocukların bir işe verilmeleri yasaklanmıştır. 1824 Fermanı ile ilköğretimde ilk kapsamlı düzenlemenin yapılmış olması önemlidir¹²⁰. Mahalle mektebi de denen bu okullarda beş altı yaşındaki çocuklar üç veya dört yıl Kur'an okuma, dinî bilgiler ve yazı yazma derslerini görmüşlerdir¹²¹. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, ilköğretime verilen önem artmış ve Maarif Nezareti ilköğretimler ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu dönemde uygulanmaya başlanan önemli yenilikler olmuştur.

1909 tarihinde vilayetlerde üyelerini yerli halkın seçeceği meclisler maarif, sağlık ve ulaşım hizmetleri ile ilgilenmeye başlamıştır¹²². Sıbyan ve iptidai mekteplerinin ıslahını sağlamak için vilayet ve kazalarda birer "Maarif Encümeni" oluşturulmuştur. Her hafta toplanacak olan bu encümenler okulların sorunları ve çözüm yolları ile ilgilenmekle görevlendirilmişlerdir. Ayrıca Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından oluşturulan bu kurullar Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın hazırlanmasında önemli katkı yapmıştır¹²³. Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'ndan önce ilkokullar üç yıl eğitim vermekteydi. Bu üç yıl içerisinde şu dersler gösteriliyordu:

¹²⁰ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, C.XV, Ankara 2002, s.35.

¹²¹ Yahya Akyüz, "Anaokullarının Türkiye'de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", *Milli Eğitim Dergisi*, S.132 Ekim – Kasım – Aralık 1996, , s.11.

¹²² Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. III – IV, İstanbul 1977, s. 1408.

¹²³ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.136.

Elifba, Eczayı Şerife, Ulûm-ı Diniyye, Hesap, Kıraat (Kur'an okuma), Kur'an-ı Kerim, Tarih, Coğrafya, Tecvid, İlmihal, Malumat-ı Ahlakiye ve Türkçe¹²⁴.

Sıbyan mekteplerini bitiren öğrencilerin devam edebildiği rüşdiye okullarının kuruluşu, II. Mahmut dönemine kadar götürülebilir. II. Mahmut'un son yılında Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layihada ilköğretimde reform yapılmasının şart olduğu belirtilmiştir (5 Şubat 1839). Bu nedenle sıbyan mekteplerinin devamı olarak "Sınıf-ı Sani" isminde okulların açılması kararlaştırılmıştır. II. Mahmut bu okulların ismini "Mekatib-i Rüşdiye" olarak değiştirilmesini istemiştir. İlk Osmanlı rüşdiyesi "Mekteb-i Maarif-i Adliye" ismiyle açılmıştır¹²⁵. Rüşdiyelerin açılma sebepleri olarak askerî, tıp ve diğer meslek okullarına devam edecek öğrencilerin okuma ve yazmadaki eksiklikleri gidermek¹²⁶, katip ve memur yetiştirmek¹²⁷ gösterilebilir. 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi rüşdiyelerde okutulacak dersleri belirlemiş ve eğitim süresini dört yıl olarak kabul etmiştir¹²⁸.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında, erkek rüşdiyelerinin ders programına Tarih, Yurt Bilgisi ve Medeni Malumat gibi derslerin eklenmesinden başka bir değişiklik yapılmamıştır. Emrullah Efendi rüşdiyelerle ilgili yeni bir uygulama başlatmıştır. Müdürlerinin Belçika'dan getirileceği Fransızca ve Fen derslerinin yoğun olacağı "Numune Rüşdiyeleri" 1910 yılında açılmaya başlanmıştır. Avrupa okulları şeklinde yapılandırılmaya çalışılan bu okullardan istenilen sonuç alınamamış, diğer normal

¹²⁴ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908 – 1914)*, Ankara 1996 s.198.

¹²⁵ Muammer Demirel, "Terk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, C.XV, Ankara 2002, s.44, Demirel, a.g.m., s.46.

¹²⁶ Ergin, a.g.e., C. I – II, s. 383.

¹²⁷ Demirel, a.g.m., s.50.

¹²⁸ Demirel, a.g.m., s.53.

rüşdiyeler numune ismini aldıkları halde eğitimlerinde her hangi bir değişiklik olmamıştır¹²⁹.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde önemli çalışmalar yapan Maarif Nazırı Emrullah Efendi gözetiminde hazırlanmış olan Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu, 15 Ekim 1913 tarihinde geçici yasa olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde ilköğretimin amacı çocuklara hayat için gerekli bilgileri vererek dindar, vatansever, çalışkan insanlar olarak yetiştirmek¹³⁰; orta öğretime hazırlamak ve hayatta geçimini sağlayacak beceriler kazandırmak olmuştur¹³¹.

Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'na göre ilköğretim okulları ana mektepleri ve sıbyan sınıfları, iptidaiye mektepleri, el işleri ve ihtiraf mekteplerinden¹³² oluşuyordu. Ana mektepleri 4-7 yaş çocuklar için olup sıbyan sınıfları ile birlikte faydalı oyunlar, el işleri, ilahiler, vatani şiirler öğretilen okullardı. Sıbyan sınıflar 5-6 yaş çocukların yirmiden fazla olduğu yerlerde kurulabilecektir. Her köy veya mahallenin bir iptidaiye mektebi olacağı gibi Kaza Maarif Meclisi'nin uygun bulması durumunda birkaç mahalle veya köy birleşerek bir iptidaiye mektebi kuracaktır. Kız öğrencilerin sayısı elliyi geçtiği takdirde ayrı bir kız mektebi açılabilir. Ancak kız öğrencilerin sayısı elliyi geçmezse okul karma olacaktır. İptidaiye mektebini bitirenlere iptidaiye tasdiknamesi verilecektir. Bu okulların her türlü masrafı bulunduğu bölge insanlarından alınan aşar vergisinden karşılanacaktır. Devlet arazileri okul yapımı için kullanılabilir gibi ormanlardan da okul için

¹²⁹ Ergün, *a.g.e.*, s. 210, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 139, Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1416 – 1420, 1910 yılında rüşdiyelerin sayısına baktığımızda şöyle bir dağılım karşımıza çıkar: Yirmibir tane Numune Rüşdiyesi, dört yüzellisekiz tane Erkek Rüşdiyesi, seksen tane Kız Rüşdiyesi. Bkz. Ergün, *a.g.e.*, s.213.

¹³⁰ Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul 1995, s.131.

¹³¹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.135.

¹³² El işleri ve ihtiraf mektepleri, üç senelik sıbyan mekteplerini bitiren çocuklara sanayi kuruluşlarında iş bulmalarını imkan verecek becerileri kazandırmaya yönelik üç yıl eğitim veren ve diğer sanat okullarından farklı olan mekteplerdir. Bkz. Nafi Atuf, *İkinci Kitap*, s.46 – 47, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.135.

kereste alınabilecektir. Ayrıca köy veya mahallede bulunan özel okullar Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi'nin kararıyla Maarif Nezareti'nin kararnamesiyle genel okullara çevrilebilecektir. İptidaiye mekteplerinde eğitim öğrencilerin yaşlarına göre üç bölüme ayrılmıştır. Yedi ve sekiz yaş çocuklara yönelik İptidaiye devresi, dokuz ve on yaş çocuklar için Vasatiye devresi ve son olarak onbir ile oniki yaş dönemindeki çocuklara Âliye devresi kabul edilmiştir. İkişer yıllık dönemlerden oluşan ilköğretim toplam altı yıldır ve programda şu dersler yer alıyordu: “Kıraat, Hat, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Dürûs-ı Eşya, Malumat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzısıhha, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye, El İşleri ve Resim, Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları, erkek çocukları için Talim-i Askerî, kız çocukları için İdare-i Beytiye ve Dikiş”¹³³.

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı, okul idaresi ile ilgili de yenilikler getirmiştir. Vilayet merkezlerinde valinin başkanlığında tedrisat-ı iptidaiye meclisi, kaymakamların başkanlığında kaza maarif encümenleri kurulacaktır. Bu kurullara da bazı yetkiler verilmiştir. Örneğin öğretmen yetersizliği durumunda vilayet tedrisat-ı iptidaiye meclisleri öğretmenlik ve öğretmen yardımcılığı (muallim muavinliği) sınavları açabileceği gibi üç sene süreli görevini yapabileceğine dair belge de verebilecektir.

Tedrisat-ı iptidaiye yedi ile onaltı yaşları arasındaki çocuklara okula devam şartı koşmuştur. Kızların eğitim süresi okulun karma olup olmadığına göre değişmektedir. Okul karma ise kızlar dört yıl okula devam etmek zorundaydı. Eğer okul sadece kızlar için ise kızların eğitim süresi sekiz sene olacaktı. Daha önceki yıllara göre ilköğretimin süresi uzamıştır. Tedrisat-ı İptidaiyenin masrafları da çeşitli kaynaklardan karşılanacaktır. Okul masraflarının karşılanacağı gelir yerleri öncelikle okulun bulunduğu bölgedeki halktan alınan vergiler, maarif bütçesinden

¹³³ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.244, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.136.

ayrılanlar, okula devam etmeyenlerin ödeyeceği cezalar, vilayet bütçesinden ayrılanlar ile yardım ve bağışlardır¹³⁴. Özellikle tedrisat-ı iptidaiye vergisi eğitim için düzenli bir gelir kaynağı olmuş ve eğitim bütçesini arttırmıştır¹³⁵.

1.2. İdadiler ve Sultaniler (Ortaöğretim)

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ortaöğretim idadi ve sultani okullarından oluşmuştur.

Bu dönemde idadiler beş yıllık ve yedi yıllık olmak üzere iki çeşitti. Bunun nedeni ise idadinin açıldığı yerin vilayet veya liva¹³⁶ olmasıdır. Livalardaki idadiler üç yıl rüşdiye, iki yıl da idadi öğretimi vermekle birlikte toplam beş yıldır¹³⁷. Başlangıçta iptida mekteplerini bitiren öğrencilerin alındığı idadilere tedrisat-ı iptidaiyedeki değişiklikler nedeniyle rüşdiye mezunları da alınmaya başlandı. Bu değişiklik eğitim süresini azalttı. Rüşdiyeyi bitirenler, bir yıl hazırlık eğitimi aldıktan sonra umumî, ziraî, ticarî ve sınaî şubelerinden birinde iki yıl daha okumaları gerekiyordu. Bu idadiler kuruldukları bölgelerdeki memur ihtiyacını karşılamıştır¹³⁸. İptidailerden sonra yapılan idadi eğitimi daha önce parasız olmasına rağmen II. Meşrutiyetle birlikte devlete maddi yararı olur düşüncesiyle paralı hale getirilmiştir. İdadi öğrencilerinin yatılı olanları, gündüzlü olanlara göre daha fazla (yaklaşık on kat) ücret ödemeleri gerekiyordu. Ayrıca idadilerin her biri % 20 parasız yatılı ve %20 parasız gündüzlü öğrenci almak zorundaydı. İdadilerdeki öğrencilerin tek tip elbise ile okula gelmeleri 1910 yılında uygulamaya konmuşsa da tam olarak

¹³⁴ Reşad Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857 – 1923)*, İstanbul 1982, s. 83 – 102, Düstur, II. Tertip, V. Cilt, s.804 – 823.

¹³⁵ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.138.

¹³⁶ Liva: Vilayetten küçük idare merkezi veya sancak. Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, C.II, s. 367.

¹³⁷ Nafi Atuf, *İkinci Kitap*, s.59, Ergün, *a.g.e.*, s.218.

¹³⁸ Ergün, *a.g.e.*, s.218.

uygulanamamıştır. İdadilerde okutulacak dil sorunu sancak idadilerinde Arapça diğer idadi ve sultanilerde Türkçe öğretim yapılacaktır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1914 yılına kadar on sekiz idadi açılmıştır. 1908'den önce otuz beş idadinin¹³⁹ olduğu düşünülürse bu dönemde idadilere verilen önem daha iyi anlaşılmaktadır. Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu ile rüşdiyeler ilköğretim içerisine alınması beş ve yedi yıllık idadilere yeni derslerin konulmasına neden olmuştur. Erkeklerin idadi eğitimi serbest olmakla birlikte kızların idadilere gidebilmeleri için gerekli ilk kız idadisi ancak 1911 yılında açılabilmiştir¹⁴⁰. İdadilerde eğitimin yürütülmesinden müdür, dahiliye müdürü ve ders nazırı sorumlu tutulmuştur. 1910 yılında yayınlanan idadiler ile ilgili talimatnamede okulların idaresi, öğretmenlerin durumu, sınıfların ve okulun düzeni, okutulacak dersler gibi konulara açıklık getirilmiştir¹⁴¹. Bu talimatname ile idadilerde okutulan derslere genel tarih, malumat-ı medeniye ve ahlak dersleri¹⁴² eklenmiştir. 1914 yılında Ahmet Şükrü Bey, yedi yıllık idadilerin sultanilere çevrilmesinden sonra beş yıllık idadilerin eğitim sürelerini üç seneye düşürmüştür. Bu nedenle bu idadilerde yüksek öğretime hazırlama yapılamamış ve okullarda tarım, ticaret ve sanayi ağırlıklı dersler gösterilmiştir. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra bu değişiklik 1915 yılında uygulanmıştır¹⁴³.

Fransa eğitim sisteminden alınmış olan idadiler, ticaretin ve sanayinin geliştiği toplumlarda kurulan okullardır. Avrupa'yı taklit etmenin bir sonucu olarak

¹³⁹ Ergün, *a.g.e.*, s. 222 – 224.

¹⁴⁰ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.248.

¹⁴¹ Nafi Atuf, *İkinci Kitap*, s.62.

¹⁴² Yücel, *a.g.e.*, s.185, beş yıllık idadilerde okutulan dersler şunlardı: Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, Ulum-u Diniye, Hendese, Hesap, İlm-i Eşya, Hikmet-i Tabiiye, Tarih, Hıfzısıhha, Coğrafya, Tarih-i Tabii, Arapça, Türkçe, Fransızca, Malumat-ı Medeniye, Ahlâk, Ziraat, Usul-ü Defterî, Malumat-ı İktisadiye, Malumat-ı Kanuniye, Evrak ve Muheberat-ı Ticari'dir. Yedi yıllık idadilerde ise İlm-i Eşya, Ziraat, Malumat-ı Kanuniye, Evrak ve Muheberat-ı Ticari derslerinin yerine Cebir ve Müsellesat, Malumat-ı Fenniye, Kimya, Farsî dersleri programa alınmıştır, diğer dersler aynıdır. Bkz. Ergün, *a.g.e.*, s.220 – 221.

¹⁴³ Ergün, *a.g.e.*, s.219, Yücel, *a.g.e.*, s.15.

kurulmuş olan idadilerden istenilen sonuç alınamamıştır. İdadilerin programı hazırlanırken kurulduğu bölgedeki ziraat odaları, ticaret odaları, sanayi şirketleri gibi kuruluşlar ile ilişkiye geçilerek başarıları arttırılabilirdi¹⁴⁴. Ancak dönemin siyasî ve ekonomik durumu bunların olmasını önlemiştir.

Saffet Paşa tarafından hazırlatılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde açılması kararlaştırılan sultaniler, II. Meşrutiyet Dönemi'nde açılmıştır. Yedi yıllık idadiler, vilayet merkezlerinde üç yılı rüşdiye, dört yılı idadi olarak eğitim vermekte iken II. Meşrutiyet Dönemi'nde sultanilere çevrilmiştir. Maarif nazırı Emrullah Efendi, gençlerin ortak bir eğitim alabilmeleri ve yüksek öğretime hazırlanabilmeleri için sultani eğitimine önem vermiştir. 1910 yılında¹⁴⁵ başlayan vilayet idadilerini sultanilere çevirme çalışmaları devam ederken yedi yıllık idadi mezunları ile sultani mezununun denk sayılması değişimi kolaylaştırmıştır¹⁴⁶. Şükrü Bey'in nazırlığı sırasında (1913-1917) idadilerin sultanilere dönüştürülmesi daha da hızlanmış ve on iki yıllık sultanilerde fen ve sanayi¹⁴⁷ eğitimine önem verilmesi amaçlanmıştır.

Kızların eğitimine daha fazla önem verilen II. Meşrutiyet Dönemi'nde ilk kız sultanisi de 1913 yılında açılmıştır. Eğitimine devam eden kız idadisi sultaniyeye çevrilmiştir¹⁴⁸. On yıl¹⁴⁹ eğitim süresi olan kız sultanilerinin açılması İstanbul ile sınırlı kalmıştır.

II.Meşrutiyet Dönemi'nde ortaöğretim düzeyinde özel okullar da vardı. Müslümanlar tarafından açılan ilk özel okul olan “Darüşşafaka” 1909 yılında tekrar

¹⁴⁴ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1423 – 1425.

¹⁴⁵ 14 Ekim 1910 tarihinde on iki vilayette sultani mektebi açılmıştır. Toplam dörtbinyüzellisekiz öğrencinin okuduğu bu yeni sultanilerde öğrencinin ikibindoksanyedisi yatılı ikibinaltmışbiri gündüzlüdür. Bkz. Hüseyin Dilâver, “II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi”, *Türkler*, C.XV, Ankara 2002, s. 86.

¹⁴⁶ Ergün, *a.g.e.*, s. 220 – 221.

¹⁴⁷ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.137.

¹⁴⁸ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.22, Ergün, *a.g.e.*, s.237, Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1444.

¹⁴⁹ Ergün, *a.g.e.*, s.237, Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1444.

özel okul olarak kabul edilmiş ve Maarif Nezareti'nin idaresinden alınmıştır. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, “Osmanlı İttihat Mektepleri Heyet-i Tesisyesi” ile İstanbul'da özel okullar kurmaya 1910 yılında başlamıştır. Çocuk bahçesi, iptidaiye ve idadi düzeyinde eğitim veren okullar açılmıştır. Bu okulların amacı, Osmanlı çocuklarının yabancı okullara gitmeden Türkçe, Fransızca ile isteğe bağlı olarak Almanca ve İngilizce öğretmek olmuştur. İstanbul dışında da İttihat ve Terakki'ye bağlı özel okullar açılmıştır¹⁵⁰.

İdadilerde ve sultanilerde sıkça değişen ders programları, I. Dünya Savaşı'nın etkisi ile öğrencilerin cepheye gitmesi ve ekonomik yetersizlik nedeniyle öğrencilerin okula devam edememesi, orta öğretim düzeyindeki okulların bekleneni vermesini önlemiştir¹⁵¹. Devletin savaş içinde olması ve ekonomik tükenmişlik bu sonucun olmasında etkili olmuştur.

1.3.Darülfünun

İstanbul'da Darülfünun kurulması ile ilgili ilk karar Tanzimatçılar tarafından alınmıştır. 1845 yılında başlayan Darülfünun kurma girişimleri ancak 1900'de tamamlanmıştır. 31 Ağustos 1900'de açılan Darülfünun'da, Edebiyat ve Hikmet, Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye ile Ulum-ı Aliyye-i Diniyye isminde üç şube vardı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Darülfünun'a Hukuk ve Mülki Tıbbiye şubeleri eklenmiştir¹⁵². Öğrenci sayısının sınırlandırıldığı ve kaydın paralı olduğu bu şubelere girebilmek için bir ortaöğretim kurumundan mezun olmuş olmak veya bu düzeyde bilgi sahibi olduğunu kanıtlamak gerekiyordu¹⁵³.

¹⁵⁰ Ergün, *a.g.e.*, s.239 – 240.

¹⁵¹ Yücel, *a.g.e.*, s.15.

¹⁵² Yolalıcı, *a.g.m.*, s.292 – 293.

¹⁵³ Emre Dölen, “Darülfünun”, *T.C.T.A.*, C.II, İstanbul 1985, s.476.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Darülfünun'da önemli çalışmalar yapılmıştır. 1909 Temmuz ayına doğru Darülfünun ile ilgili nizamname sonucunda daha önceki üç şubeye ek olarak, Hukuk, Tıp ile Ulum-ı Siyasiye (mülkiye) şubeleri açılmıştır. Böylece hukuk, tıp ve mülkiye Darülfünun'un kapsamına alınmıştır. Tıp Fakültesi'nin Darülfünun içine alınması ile eczacılık, dişçilik okulları da bu şubeye bağlanmıştır. 1909 yılındaki diğer bir gelişme ise yabancı üniversite öğrencilerinin Osmanlı Devleti'ne gelmeleridir. Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan gibi ülkelerin, öğrenci ziyaretlerine karşılık verilerek Darülfünun öğrencileri bu ülkelere gitmiştir. 1910 yılında ise Rus öğrenciler İstanbul'a gelmiştir¹⁵⁴. Bu öğrenci değişim programları Darülfünun'un diğer devletlere açılmasında etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Darülfünun'a öğrencilerin alım şekli değiştirilmiştir. Ortaöğretim ve yüksekokul mezunları sınavsız Darülfünun'a alınırken hazırlık sınıfını bir yılda bitirenler ve Ders Vekaleti'nden onaylanmış dersiamlar sadece Ulum-ı Âliye-i Diniyye bölümüne sınavsız girebilecektir. Onyediy yaşından büyük, sağlıklı ve sabıkası olmayan öğrenciler Darülfünun'a kayıt yaptırabilmek için sınava girmek zorundaydılar. 1912 yılında Darülfünun ile ilgili nizamname sonucunda sultani ve yedi yıllık idadi mezunlarının sınavsız Darülfünun'a girmeleri iptal edilmiş ve bu okulları bitirenlere yeterlilik sınavı getirilmiştir¹⁵⁵.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Darülfünun'da yapacağı yeniliklerle ilgili 1912'de bir nizamname¹⁵⁶ hazırlamıştır. Emrullah Efendi'nin bu nizamname ile ulaşmak istediği amaç, Darülfünun'daki bilgileri halka doğru yaymaktır. Çünkü, Darülfünun'da yapılacak değişimler halkı etkilemeye başlarsa Emrullah Efendi'nin

¹⁵⁴ Ergün, *a.g.e.*, s.262.

¹⁵⁵ Ergün, *a.g.e.*, s.264 – 265.

¹⁵⁶ Darülfünun ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname, onsekiz maddeden oluşmaktadır. Nizamname için bkz. Özalp, *a.g.e.*, s. 501– 503 , Düstur, II. Tertip, C.IV, s.460 – 463.

“Tuba Ağacı Nazariyesi” gerçekleşmiş olacaktır. Bu nazariyeye göre eğitimdeki değişikliklere üstten, yani Darülfünun’dan başlanmalı ve sultanilere, idadilere, iptidaiyelere ve halka doğru genişletilmelidir. 1912 Nizamnamesi ile Darülfünun, Ulum-ı Şer’iye, Ulum-ı Hukukiye, Ulum-ı Tıbbiye, Fünun ve Ulum-ı Edebiye olarak beş şubeye ayrılmıştır. Ulum-ı Edebiye Fakültesi, Tarih ve Coğrafya, Felsefe, Ulum-ı İctimaiye, Edebiyat ve El sine (yabancı diller) bölümlerine ayrılmıştır¹⁵⁷.

Balkan Savaşı sonrası gelişen Türkçülük fikrinin etkisi ile Darülfünun’da değişiklikler yapılmıştır. 1915 yılındaki reform sonucunda ondokuz Alman, bir Macar profesör Darülfünun’da görevlendirilmiştir. Bu profesörler öğrencileri araştırmaya yöneltmiş¹⁵⁸ ise de bu gelişmeden istenilen sonuç alınamamıştır¹⁵⁹.

Darülfünun’a kız öğrencilerin alınmasına 1914 yılında başlanmıştır. Önce kızlara yönelik konferanslar verilmiştir. Konferanslarda Fizik, Kadın Hukuku, Matematik, Tarih, Sağlık, El İşleri, Terbiye–i Bedeniye, dersleri gösterilmiştir. Yıl sonunda gösterilen derslerden yapılacak sınavlarda başarılı olanlar Eylül 1914’te açılan İnas Darülfünunu’na alınmıştır¹⁶⁰. Kadınlar için verilen konferanslar İnas Darülfünunu’nun temelini oluşturmuştur. İnas Darülfünunu’na kız idadisini bitirenler ile İstanbul Darulmuallimat okulu mezunları girme hakkına sahip olmuştur. Kızlara yönelik bu üniversitede eğitim süresi üç yıl olan Edebiyat, Riyaziyat, Tabiiyat¹⁶¹ ve Sanayi-i Nefise¹⁶² şubeleri açılmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde, Darülfünun (üniversite) alanında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Darülfünun’un kapsamı genişletilmiş, dersler belli bir

¹⁵⁷ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.249.

¹⁵⁸ İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *T.C.T.A.*, C.II, İstanbul 1985, s.473, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.141.

¹⁵⁹ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.249.

¹⁶⁰ Yolalıcı, *a.g.m.*, s.293, Ergün, *a.g.e.*, s.270 – 272, Dölen, *a.g.m.*, s.477.

¹⁶¹ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.250, Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁶² Dölen, *a.g.m.*, s.477.

programa bağlanmış ve Darülfünun eğitimi ile ilgili bir nizamname yayınlanmıştır. Kızların, Darülfünun eğitiminden faydalanmaları ve yabancı ülkelerden üniversite öğrencisi gelmesi ise II. Meşrutiyet'ten önce yapılmamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki Darülfünun en parlak devrini II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaşamıştır.

1.4. Medreseler

Ders görülen, öğretim yapılan yer anlamına gelen medrese dinî eğitim üzerine kurulmuştur. İlk Osmanlı medresesi Orhan Bey zamanında açılmıştır. II. Mehmet döneminde Osmanlı medreseleri en parlak devrini yaşamış ve bu dönemden sonra medrese eğitiminin kalitesi düşmeye başlamıştır. Öğrenim süresinin onüç ile ondört yıl olduğu medreselerde öğrenciler dersin öğretmenini (müderrisleri) seçme hakkına sahip olmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde hızlanan ve ordu dışındaki alanlarda da açılan yeni okullar medreselere olan ilgiyi azaltmıştır. Medreselerin önem yitirmesi ve medrese – mektep ikiliğinin yaşanması medreselerin kendini düzeltmeye yönelmiştir. Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemlerinde medreselerin iyileştirilmesi çalışmaları yapılmışsa da tam bir sonuç alınamamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde medreselerin ıslahı çalışmaları artmıştır¹⁶³. Bu dönemde medreselerin ıslahı çalışmalarının artmasında II. Mahmut döneminde başlayan Batılılaşma çabalarının geleneksel yapıyı etkileyecek kadar güçlenmesi etkili olmuştur¹⁶⁴. Medreselerde iyileştirilme yapılmasında etkili diğer nedenler olarak devrin özgürlük ortamından faydalanan aydınların medreselerin işleyişini düzelterek fikirler belirtmesi, değişen ülke ve dünya şartlarına medreselerin ayak uyduramayacaklarının anlaşılması

¹⁶³ Hüseyin Hatemî, “19. Yüzyılda Medreseler”, *T.C.T.A.*, C.II, İstanbul 1985, s.502 – 503.

¹⁶⁴ Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s.94.

gösterilebilir. Ancak 1892’de kabul edilen karar ile medreselilerin askerlikten muaf tutulmaları öğrenci sayısını arttırmak ile birlikte başarıyı düşürmüştür¹⁶⁵.

Medreselerin geri kalması ders programları ile doğrudan alakalı olduğu için 1909’da medreselere akla ve bilime dayanan dersler eklenmiş, Arapça’nın yanında Türkçe ve Farsça eğitime önem verilmiştir¹⁶⁶.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde medreselerle ilgili yayınlanan ilk nizamname 13 Şubat 1325 (1909) tarihli Medaris-i İlmiye Nizamnamesi’dir¹⁶⁷. Bu nizamname medreselerin idaresi, öğrencilerin öğretimi ve imtihanları ile masraflar bölümlerinden oluşmuştur. Nizamnameye göre ülkedeki her medresenin bir defteri olacak ve bu deftere medresenin ismi, yeri, vakıfları, mütevellisi yazılacaktır. Defterde hizmetliler ve öğrencilere birer sayfa ayrılarak onlarla ilgili bilgilere yer verilecektir. Tutulacak bu defterden müderris ve hademe sorumlu olacak, öğrencilerden isteyenler defteri görebilecektir. Medreseye kayıt yaşı onbeş ile otuz olup yaşları uygun olanlar bir mektep şahadetnamesi veya o derecede bir ehliyetname göstermek zorundadır. Bunları gösteremeyenlerin medreseye girebilmeleri için Kur’an okuma ve ilmihal konularında kabul imtihanını başarmaları gerekmektedir. Toplam on iki sene eğitim verilen medreselerde dersler sınıflara göre ayrılmıştır. Medrese programında hesap, hendese, coğrafya, tarih, cebir ve kimya gibi dersler de yer almıştır. Medreselerde sene sonunda o seneki derslerden imtihana alınır ve başarılı olanlara sınıfı geçtiklerine dair tasdikname verilirdi. Okuduğu sınıftan iki dersi geçemeyen öğrencinin sınıfta kalması kararlaştırıldı¹⁶⁸. Medaris-i İlmiye Nizamnamesi’nin

¹⁶⁵ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.259.

¹⁶⁶ Tekeli, a.g.m., s. 475.

¹⁶⁷ Nizamname için bkz. Özalp, *a.g.e.*, s.439 – 448, Düstur, İkinci tertip, C.II, s.127 – 138.

¹⁶⁸ Özalp, *a.g.e.*, s.444 – 446.

getirdiği değişiklikleri uygulayacak öğretmenlerin olmaması yeniliklerden istenilen sonuçların alınmasını sınırlandırmıştır¹⁶⁹.

Medresetül Vaizin Nizamnamesi, 1913 yılında dinî konular hakkında bilgi verecek kişiler yetiştirmek için medrese kurulması amacıyla yayınlanmıştır¹⁷⁰. Senede kırk kişiyi imtihan ile alan Medresetül Vaizin’de eğitim süresi dört yıldır. Bu medreseye yirmi ile otuz yaşlarında ifadesi düzgün, bedeni engeli olmayan kişiler imtihanla alınırđı. Bu medresenin programında dinî derslerin dışında Tarih, Coğrafya, Felsefe, İçtima, Hukuk, İktisat, Riyaziyat, Sağlık dersleri de yer almıştır. Medresetül Vaizin’in bitirme sınavlarında başarılı olanlara orduda imamlık ve vaizlik görevleri, imtihana tabi tutulmadan verilecekti. Medreseyi bitirenler dört yıl hizmet etmek zorundaydı¹⁷¹. Medresetül Vaizin diğer medreselerden farklı olarak Evkaf Nezareti’ne bağlanmıştır. Bunun nedeni vaizlik görevinin vakfiyeler tarafından düzenleniyor olmasıdır. Daha sonra Medresetül Vaizin, Evkaf Nezareti’ne bağlı Medresetül Eimme vel Hutaba ile Medresetül İrşad adıyla birleştirilmiş ve 1918 yılında Darül Hikmetül İslamiye’ye bağlanmıştır¹⁷².

1914 yılında yayınlanan Medaris-i İlmiye Nizamnamesi¹⁷³ sonucunda İstanbul’daki medreselerin bazıları Dar’ül Hilafetül Âliyye Medresesi adıyla bir medrese oluşturmuştur. Bu medrese tâli ve âli kısımlarına; tâli kısmı ise kısım-ı evvel ve kısım-ı sani bölümlerine ayrılmıştır. Her bölüm ve kısım dörder sene olduğu için bu medresenin de eğitim süresi on iki yıldır. Dar’ül Hilafetül Âliyye Medresesi’nde Arapça ve dinî derslerinin dışında Edebiyat, Farsça, Coğrafya, Hendese, Cebir, Hey’et (Kozmoğrafya), Ziraat, Kimya, İçtimaiye, Sağlık, İktisat, Maliye, Beden Eğitimi, Trigonometri dersleri programda yer almıştır. Altı yıllık ilkokulu bitirenlerin

¹⁶⁹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.145.

¹⁷⁰ Nizamname için bkz. Özalp, *a.g.e.*, s.512 – 515, Düstur, İkinci tertip, C.VI, s.212 – 215.

¹⁷¹ Özalp, *a.g.e.*, s.512 – 514.

¹⁷² Hatemî, *a.g.m.*, s. 508 – 509.

¹⁷³ Nizamname için bkz. Özalp, *a.g.e.*, s.536 – 541, Düstur, İkinci tertip, C.VI, s.1325 – 1330.

alınacağı bu medresede sınıf geçme terfi imtihanlarına bağlıydı. Dar'ül Hilafetül Âliyye Medresesi'nin tâli kısmını bitirenlere şahadetname, âli kısmını bitirenlere ise icazetname verilir ve müderrislik yapma hakkı tanınırdı. Bu medresenin âli kısmının üzerinde iki yıllık Medreset'ül Mütéhassisin yer almış ve on iki yıllık medrese eğitimi bitirenler alınmıştır¹⁷⁴. Medreseler ile ilgili 1916 tarihli ek nizamname medreselerin âli kısmına tanınan müderrislik yetkisi kaldırılmıştır¹⁷⁵.

1917 tarihli Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun¹⁷⁶ ile medreselerin meşihata bağlı oldukları ve İstanbul'daki medreselerin Dar'ül Hilafetül Âliyye adı altında birleştirildiği tekrarlanmıştır. Ayrıca Dar'ül Hilafetül Âliyye Medresesi'nde eğitim ibtida-i hariç, ibtida-i dahil ve sahn isminde üçer yıllık üç dereceye ayrılmıştır. Bu derecelerin üzerinde üç senelik Medrese-i Süleymaniye'ye yer verilmiştir¹⁷⁷. Böylece medrese eğitimi yine on iki sene olmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki çalışmalar, Tanzimat Fermanı ile başlayan medrese – mektep ikiliğini sona erdirememiştir. Medreseler üniversite ile birleştirilememiştir. Ancak medreselerin programına çağın gerektirdiği derslerin konulması kısmen başarılmıştır.

1.5. Yabancı ve Azınlık Okulları

Azınlık bir toplumda çokluk teşkil etmeyen, dil, din, ırk ve kültür yönünden çoğunluktan ayrılan topluluk olarak tarif edilebilir. İçinde yaşadığı toplumun dilini

¹⁷⁴ Özalp, *a.g.e.*, s.536-539, Akyüz, *Başlangıçtan*, s. 260.

¹⁷⁵ Özalp, *a.g.e.*, s.601, Hatemî, *a.g.m.*, s.507.

¹⁷⁶ Özalp, *a.g.e.*, s.115 – 117, Düstur, İkinci tertip, C.IX, s.598 – 600.

¹⁷⁷ Özalp, *a.g.e.*, s.115, Akyüz, *Başlangıçtan*, s. 260.

bilmeyen ve toplumun dışında bulunan insana yabancı dendiği gibi sınırları içinde yaşadığı devletin vatandaşı olmayan kişiler de yabancı olarak isimlendirilir¹⁷⁸.

Azınlık (gayrimüslimler) ve yabancılara Osmanlı idaresi geniş serbestlikler tanımıştır. Bunlardan biri de eğitim konusundaki haklardır. Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimler kendi okullarını vakıflar yoluyla açmıştır. Bu okullar kiliseye, zengin kişilere ya da bir gruba bağlı olarak açılmış ve kurucuları tarafından idare edilmiştir. Yabancı okullar ise Hıristiyanlığı yayma amacı olan misyonerlik çalışmalarının ve kültürel, ekonomik etkileme çalışmalarının sonucu olarak açılmıştır.

Osmanlı sınırlarında yaşayan azınlıklardan, ilk önce Rumlar Osmanlı Devleti'ne karşı taleplerde bulunmaya başlamışlardır. İstanbul'u alarak Bizans'a son veren II. Mehmet Rumlara ve patrikhanelerine ayrıcalıklar tanımıştır. Zamanla bu ayrıcalıklar Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer Hıristiyan topluluklara ve Yahudilere tanınmaya başlanmıştır¹⁷⁹. Bütün bunlar gayrimüslimlerin eğitim alanında çalışma yapmalarına ortam hazırlamıştır.

Kilise binasında açılan azınlık okullarının masraflarını kilise ve zenginler karşılıyordu. Ermeni ve Yahudi okullarında yabancı devletlerin katkıları, misyoner teşkilatının yardımları okulların varlığını sürdürmesinde önemliydi¹⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin diğer devletlere verdiği kapitülasyonlar ticari, dinî ve hukuki ayrıcalıklar tanınmasına neden olmuştur. Yabancı devletler dinî ayrıcalıklardan faydalanarak Osmanlı topraklarında okul açmaya başlamıştır. Misyoner teşkilatları tarafından açılan bu okullar Hıristiyanlık mezheplerinin çalışmalarının sonucu olmuştur. Fransa ve Avusturya Katolik okullarını; Rusya, Ortodoks okullarını; İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ise Protestan

¹⁷⁸ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul 1997, s. 30.

¹⁷⁹ Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁸⁰ Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 100.

okullarının açılmasını sağlamıştır¹⁸¹. Osmanlı Devleti üzerinde çıkarları olan devletler okullar açmaya yönelmiştir. Okul açan devletler, okulun bulunduğu bölgede etkinliğini arttıracak ve kültürünü yayacaktır. Okullar vasıtasıyla Osmanlı vatandaşları içinde kendine bağlı bireylere sahip olacak devletler, kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini yayacaklardır. Yabancı devletlerin açtığı okullarda din esas alınmıştır. Halbuki aynı dönemde Avrupa'daki okullarda laik bir eğitim anlayışı kabul edilmiş ve uygulamaya konmuştur¹⁸².

Osmanlı Devleti'nin etnik ve dinî yönden çeşitlilik göstermesi büyük devletlerin kültürlerini yayarak çıkar elde etmeleri için okul açmalarını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti sınırlarında okul açmada geç kalan ABD dahi, 1824 yılında Beyrut'ta bir okul açmıştır. ABD okul açma çalışmalarına devam etmiş ve XIX. yy. sonlarına doğru Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da okul açmıştır. Osmanlı Devleti, Amerikan okullarının eğitim programlarına, kültür çalışmalarına karışamıyordu. Osmanlı sınırlarındaki Amerikan okullarından kısaltılmışı ABCEM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) olan ve Board olarak bilinen örgüt sorumluydu¹⁸³.

Osmanlı idaresinin okullar ile ilgili çalışmalarına bakıldığında azınlık ve yabancı okullar hakkındaki ilk düzenlemenin 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yapıldığı görülmektedir. Nizamnameye göre yabancılardan sadece gerçek kişiler okul açabilirken kuruluşlar, şirketler okul açamayacaktır¹⁸⁴. Özel ve yabancı okulların devletin yükselme döneminde başladığı düşünülürse Osmanlı Devleti'nin bu okulları kontrolde geç kaldığı anlaşılmaktadır. 1856 yılında ilan

¹⁸¹ Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 103. 1870 – 1914 yılları arasında İstanbul'da açılan yabancı okulların tamamı misyoner teşkilatları tarafından açılmıştır. Belirtilen tarihlerde İstanbul'da açılan okullar ve okulları açan kişiler için bkz, Vahapoğlu, *a.g.e.*, s.167 – 170.

¹⁸² Tekeli, *a.g.m.*, s. 475.

¹⁸³ Uygur Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", *T.C.T. A., C.II*, İstanbul 1985, s. 495 – 497.

¹⁸⁴ Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s.499, Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 104.

edilen Islahat Fermanı'nda yabancı okulların açılması için ruhsat verilmesi şartı¹⁸⁵ konmuşsa da bu yenilik uygulanamamıştır.

1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi'de eğitimle ilgili maddelere yer verilmiştir. Kanun-i Esasi'nin onbeşinci ve onaltıncı maddelerinde yabancı okulların kanunlara uygun olarak açılabileceği belirtilmiştir. Böyle bir serbestide düşünülen amaç halkı Osmanlılık fikrinde birleştirmektir¹⁸⁶. Ancak bu düşünce uygulamada başarılı olamadı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde azınlık ve yabancı okulları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. 20 Haziran 1910 tarihli "Rumeli'de Kain Münâzaun-fih Kilise ve Mektepler Hakkında Kanun", Rumeli'ndeki Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhlığı arasındaki anlaşmazlığı çözümlmek için yayınlanmıştır. Kanun, Osmanlı'nın Rumeli hakimiyetini sağlamak amacıyla çıkarılmıştır¹⁸⁷. Kanuna göre, anlaşmazlığa yol açan okul ve kilise taraflardan birine verilmesi halinde, diğerine okul ve kilise yapmasında Osmanlı Hükümeti yardımcı olacaktır. Kilisenin bulunduğu yerdeki nüfusa göre Rum veya Bulgar denetimine verilecektir¹⁸⁸. 1911 yılında Rum, Ermeni ve Bulgar topluluklarına ait okullarla ilgili hükümet bazı haklar tanımıştır. Bu haklara örnek olarak şunları verebiliriz; cemaat okullarının ders programını patrikhane ve metropolithaneler düzenleyebilecek, okulda çalışacak öğretmenlere diploma verecek olan patrikhane ve metropolithaneler bu öğretmenleri okullarda görevlendirebilecektir. Bu okullardan verilecek diploma ve şahadetnamelerin maarif nezaretince tanınması sağlanmıştır. Hükümet bütçesinden okullara yapılacak yardımın, okulun bağlı bulunduğu din başkanı tarafından alınmasına izin

¹⁸⁵ Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁸⁶ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773 – 1923)*, İstanbul 1991, s.209.

¹⁸⁷ Rumeli'deki ihtilaflar ve kilise meselesi için bkz. Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, Denizli 2001, s.7 – 64.

¹⁸⁸ Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 137.

verilmiştir¹⁸⁹. Azınlık okullarının durumu Balkan Savaşları sırasında da bu şekilde devam etmiştir.

Yabancı okullar üzerinde devlet denetimini kurmak amacıyla 1914 yılında yayınlanan “İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası Üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname” ile yasal izni olmayan yabancı okulların çalışamayacağı, cemiyet ve hayır kurumlarının okul açamayacağı, eğitime devam eden yabancı okulların vergi ödeyeceği, okullarda Türkçe ve Türk Tarihi derslerinin Türkçe olarak okutulacağı belirtilmiştir. Önemli değişiklikler getiren bu talimatname tam olarak uygulanamamıştır¹⁹⁰.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile başlayan özgürlük ve yenilik ortamından yabancı okullar da kendilerine faydalı olacak şekilde yararlanmıştır. Bununla birlikte Maarif Nezareti, yabancı ve azınlık okullarının teftişine ve bu okullarda Türkçe’nin öğretilmesine çaba göstermişse de daha önce verilen imtiyazlar bunun gerçekleşmesini önlemiştir¹⁹¹. I. Dünya Savaşı’na kadar yabancı okullar devlet denetiminden uzak şekilde eğitimini sürdürmüştür. Balkan Savaşları sonucu kaybedilen topraklar ülkedeki Rumların sayısını da azaltmıştır. I. Dünya Savaşı’nın başlaması Rum ve Ermenilerin düşman ile işbirliği içinde olması devletin azınlık ve yabancı okullar hakkında düzenlemeler yapmasını zorunlu kılmıştır¹⁹². Bu amaçla Mekâtip-i Hususiye Talimatnamesi 1915 yılında yayınlanmış ve ülkedeki azınlık ve yabancı okullarını kontrol altına almaya çalışmıştır. Yabancı cemaat, cemiyet ve şirketlerin okul açmaları yasaklanmıştır. Yabancıların okul açacakları yerlerde okul için gerekli yabancı nüfusun olması şart koşulmuştur¹⁹³. Yabancıların idaresindeki okullarda Türkçe, Türkiye Tarihi ve Türkiye Coğrafyası dersleri Türk öğretmenler

¹⁸⁹ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s. 1473 – 1475.

¹⁹⁰ Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 499.

¹⁹¹ Koçer, *a.g.e.*, s.209.

¹⁹² Akyüz, *Başlangıçtan*, s. 253.

¹⁹³ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s. 1481, Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 499.

tarafından Türkçe¹⁹⁴ verilecektir. Bu okulların denetimi ise Maarif Nezareti ve mülkiye amirleri tarafından yapılacaktır¹⁹⁵.

Yabancı okulların Osmanlı Devleti'ne pek çok zararları olmuştur. Öncelikle yabancı okullar kuruldukları bölgede kendi kültürlerini yaymış ve Osmanlı Devleti'nin siyasî bütünlüğünü bölücü çalışmalara destek vermişlerdir. Yabancı okulların en tanınmışlarından Robert Koleji, Osmanlı'daki azınlıkların eğitimi için Bulgarca, Ermenice ve Rumca öğretimini programına almıştır. Devletin denetimi sağlayamaması yabancı ve azınlık okulların milliyetçilik fikirlerini daha kolay yaymalarına neden olmuştur. Robert Koleji'nden mezun olan Bulgarlar, Balkanlar'daki isyanlarda aktif rol oynamıştır¹⁹⁶. Yabancı okullardan mezun önemli görevlerde pek çok kişi de yer almıştır.

1914 yılında kapitülasyonların kaldırılması ve azınlık ile yabancı okullar hakkında yapılan düzenlemeler sonucunda bazı değişimler olmuştur. İtilaf Devletleri grubunda yer alan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait okullara Osmanlı Hükümeti el koymuştur. Amerikan okullarına ise 1917'de ABD'nin İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmasıyla sınırlamalar getirilmiştir. Ancak Amerikan okullarına getirilen sınırlamalar diğer İtilaf Devletleri okullarına getirilenler kadar etkili olmamıştır. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ile II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan azınlık ve yabancı okulları ile ilgili çalışmaları sona erdirmiştir. İtilaf Devletleri kapatılan okullarını tekrar açtıkları gibi kapitülasyonları tekrar uygulamaya koymuştur¹⁹⁷. Böylece II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan azınlık ve yabancı okulları kontrolde tutma çalışmaları sona ermiştir. Azınlık ve yabancı okulların statüleri Lozan Antlaşması'nda ele alınmış ve çözüme kavuşturulmuştur.

¹⁹⁴ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁹⁵ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.253.

¹⁹⁶ Vahapoğlu, *a.g.e.*, s.180.

¹⁹⁷ Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 500, Akyüz, *Başlangıçtan*, s.253.

1.6. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Eğitim ve Toplumsal Alandaki Diğer Yenilikler

II. Meşrutiyet Dönemi, eğitimde önemli değişmelerin yaşandığı ve yeniliklerin yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemde eğitim toplumun geneline yayılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla kadınların eğitimine daha çok önem verilmiştir¹⁹⁸. II. Meşrutiyet Dönemi'nde bayanların eğitimine önem verilmesinin nedenleri arasında basına tanınan serbestlik, kadınların yaşamlarıyla ilgili gerçeklerin Osmanlı vatandaşları arasında yayılmasına imkan vermiş ve Avrupalı kadınlar hakkındaki bilgiler, Osmanlı toplumunda öğrenilmeye başlanmıştır.¹⁹⁹. Ayrıca savaşların getirdiği sıkıntılar ve erkeklerin cephelere gitmesi kadınlara olan ihtiyacı arttırmıştır. Eşi olmadan ailesinin geçimini sağlayacak olan kadınlar için, meslekî eğitim almak ve bir işte çalışmak bir gereklilik idi²⁰⁰.

İttihat ve Terakki yönetimi, kadınların eğitim ve çalışmasına teşvikte bulunmuş, askerlerin elbise, kum torbası gibi gereksinimlerini karşılamak amacıyla orduya bağlı olarak “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti” kurulmuştur²⁰¹. Daha önceleri ebe, hasta bakıcı, öğretmen olabilen bayanlar, II. Meşrutiyet Dönemi'nde memuriyet görevi almaya başlamıştır. Zamanla kadınlar, posta, telgraf ve maliye alanlarında memur olmuştur²⁰². İttihat ve Terakki Cemiyeti, ailede, toplumsal hayatta ve çalışma ortamında kadın erkek eşitliğini gerçekleştirmeye gayret etmiştir. Kızlara yönelik

¹⁹⁸ Kafadar, *a.g.e.*, s. 132, Akyüz, *a.g.m.*, s. 21, Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir 1998, s.77.

¹⁹⁹ Akyüz, *a.g.m.*, s.21.

²⁰⁰ Nafi Atuf, *İkinci Kitap*, s. 77.

²⁰¹ Cemiyet atölyelerinde kadınların çalışması ve ücret almaları sağlanmıştır. Hatta I. Orduya bağlı olarak bir kadın taburu dahi kurulmuştur. Bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1997, s. 303.

²⁰² Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s. 1289.

okulların yanı sıra yaygın eğitimde de bayanlar unutulmamıştır. Türk Ocağı tarafından düzenlenen konferanslara kadınların katılması sağlanmıştır. Ekonomik alanda erkeklerin cephelere gitmesi kadınlara memurluk yolunu açmış, dikiş-nakış, terzilik, dokuma, fabrika işçiliği artık bayanlar tarafından yapılır olmuştur. Kadınların kendi aralarında örgütlenmeleri, yardımlaşma ve dayanışma derneklerini kurmaları II. Meşrutiyet Dönemi'nde olmuştur²⁰³. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadınlarla ilgili pek çok dernek kurulmuş ve dergi çıkarılmıştır²⁰⁴.

Eğitimin geri kalmasında Arap alfabesinin etkisi olduğu Tanzimat Dönemi'nde belirtmeye başlanmıştır. Arap harflerinin Türkçe'yi ifade etmede yetersiz olduğunu ilk defa Münif Paşa ileri sürmüştür. Münif Paşa 1862'de Osmanlıca'daki harflerin harekesiz oluşu ve bazı kelimelerin okunuşlarındaki farklılık nedeniyle okuma yazmanın geç öğrenildiği ve eğitimin yavaşladığını belirtmiştir. Azerbaycan'lı Mirza Fethali Ahundzade, Ali Suavi ve Namık Kemal de Osmanlı alfabesinin geliştirilmesi hakkında fikirler belirtmiştir²⁰⁵. Alfabe ve yazı çalışmaları ile ilgili olarak 1909 yılında Maarif Nezareti bünyesinde İmlâ Komisyonu kurulmuştur. Komisyon tarafından hazırlanan imla kitapçığında Türkçe kelimeler sesli harfler kullanılarak telaffuza uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Arap harflerinin okunması ve yazmasını kolaylaştırmak için “Tamim-i Maarif ve Islah-ı Huruf Cemiyeti” 4 Şubat 1911 tarihinde kurulmuştur. Bu cemiyet harflerin ayrı yazılmasını, sesli harflerin kullanımını arttırmayı amaçlamış ve “Yeni Yazı ve Elifbası” kitabını yayınlamıştır²⁰⁶. Komisyon ve çalışmalarından istenilen sonuç alınamaması üzerine, Enver Paşa ordu içinde harflerin kullanımıyla ilgili çalışmalar

²⁰³ Şenses, a.g.m., s. 62 – 63.

²⁰⁴ II. Meşrutiyet Dönemi'nde açılan kadın dernekleri ve cemiyetleri için bkz. Faik Bulut, *İttihat ve Terakki'de Milliyetçilik Din ve Kadın Tartışmaları*, C.I, İstanbul 1999, s. 46 – 50.

²⁰⁵ Muhammet Erat, “Osmanlı'da Alfabe Tartışmaları”, *Türkler*, C.XV, Ankara 2002, s.154 – 156.

²⁰⁶ “Yeni Yazı ve Elifbası” kitabında harflerin yazımı ve okunuşu ile ilgili eksiklikler giderilmeye çalışılmış, Latin harflerinin kullanımına ise karşı çıkmıştır. Bkz. Erat, a.g.m., s. 157.

başlatmıştır. İlk önce Arap harflerinin ayrı ayrı yazılmasına bazı gazetelerde örneklerinin verilmesine başlanmıştır. Ordu içi iletişimde ayrı harflerin kullanımına önem verildi. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında harf ıslahı çalışmalarının yapılması karışıklıklara neden olmuştur²⁰⁷. Osmanlı sınırlarında yaşayan ve Müslüman topluluklar kendi dilleri ile eğitim görmek istemişlerdir. Arnavutlar, kendi dilleri ile eğitim verme çalışmalarına XIX. yy. sonunda başlamışlar ve 1909 yılında Latin harflerine geçme kararı almışlardır. Balkan savaşları sonucunda Arnavutluk'un bağımsız olmasından sonra Araplar kendi dilleri ile eğitim yapmak isteklerinde bulunmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arapların devlete bağlılığını arttırmak amacıyla 1913'te Şam ve Beyrut'ta Arapça eğitim verecek iki idadi, Kudüs'te bir külliye, Medine'de ise bir Darülfünun kurulmasına izin vermiştir. Osmanlı yönetiminin bu politikasını I. Dünya Savaşı değiştirmiş ve IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Suriye dolaylarında açılacak olan Arap idadilerini iptal etmiştir²⁰⁸. Böylece yerel dil ile eğitim uygulamaları sona ermiştir. Alfabe değişikliği ve harf ıslahı istenilen sonucu vermemiştir. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ile alfabe değişikliği yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne kalmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitimi etkileyen gelişmelerden biri de dilde sadeleşmeye gidilmesi olmuştur. Devletin resmi dilinin Türkçe olduğu 1876'daki Kanunu-i Esasi'de yer almış olmasına rağmen, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçe kullanımına verilen önem artmıştır. Yeni okullardan yetişen öğrenciler Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik fikrinden de etkilenerek Türkçe ile ilgili araştırmalara başlamışlardır. Arnavutluk ve Yemen'de ortaya çıkan isyanlar Osmanlı Devleti'nde Osmanlılık fikrinin gerçekleşmesi ihtimalini azaltmış ve Türkçülüğe önem verilmesine yol açmıştır. İttihatçılar da Türkçülük politikalarının olması Türkçe'ye

²⁰⁷ Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu", *T.C.T.A.*, C.II, İstanbul 1985, s. 331, Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s. 1291, Erat, *a.g.m.*, s.159.

²⁰⁸ Ergin, *a.g.e.* C.III – IV, s. 1294, 1295.

verilen önemi arttırmıştır²⁰⁹. Yazma ve konuşmada Türkçe'nin kullanılmasını amaç edinen, “Türk Derneği” 1908’de kurulmuştur²¹⁰. 1911 yılında kurulan Genç Kalemler Dergisi, anlaşılır bir dilin oluşması amacıyla çalışmalar yapmıştır. Genç Kalemcilere göre Türkçe’deki Arapça ve Farsça tamlama ve kelimeler mümkün oldukça atılmalıydı²¹¹. Genç Kalemler ile aynı yıl yayına başlayan “Türk Yurdu” dergisinde Türkçe'nin önemi ve okullarda çocuklara ulusal bir ülkü verilemediğini belirten yazılara yer verilmiştir²¹². Ziya Gökalp de dilde sadeleşmeyi savunmuştur. Gökalp, herkesin anlayacağı kelimelerin kullanılması gerektiğini, yazı dili olarak İstanbul Türkçesi'nin uygun olduğunu, karışıklığa neden olmayan yabancı kelimeler devamının sakıncalı olmadığını, yaşayan Türkçe'den türetmeler yapılması gerektiğini ileri sürmüştür²¹³.

Türkçe'nin kullanımına önem veren İttihatçılar, haberleşme ve iletişimim Türkçe yapılmasını esas almıştır. 1915 yılında çıkarılan bir kanun ile yabancı kuruluşlarda Türkçe'nin kullanımı zorunlu kılınmıştır. Türkçe öğrenmek isteyen yabancılara kurs açan İttihat ve Terakki yönetimi yasağa uymayan kurum ve kuruluşları kapatmıştır. Ayrıca dinî alanda da Türkçe'nin kullanımını yaygınlaştırmaya çalışan İttihatçılar, hutbelerin Türkçe verilmesini, Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmesini ve ibadetlerin Türkçe yapılmasını²¹⁴ düşünmüşlerse de uygulayamamışlardır. Abdullah Cevdet ve Rıza Tevfik gibi Batıcılar, duaların Türkçe okunması halinde halkın iştirakinin artacağını, vatan ve millet birlikteliğini

²⁰⁹ Karal, a.g.m., s. 324.

²¹⁰ Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s. 130.

²¹¹ Konur Ertop, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dil Sadeleşmesi” *T. C. T. A.*, C.II, İstanbul 1985, s. 339, Karal, a.g.m., s. 327.

²¹² Karal, a.g.m., s. 328.

²¹³ Ertop, a.g.m., s. 340, Karal, a.g.m., s. 328.

²¹⁴ Şenses, a.g.m., s. 60 – 61.

sağlayacağını belirtmişlerdir²¹⁵. Türkçe'ye olan ilgi tarihte de görülmüştür. İslamiyet öncesi Türk tarihi incelemeye alınmıştır. Balkan Savaşları milli bilinci arttırmış ve Darülfünun'a "Türk Medeniyet Tarihi" dersi konmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde bilim ve meslek dernekleri artış göstermiştir. Özellikle 1908 senesinde dört tane ilmi cemiyet kurulmuş ve üç tane de mecmua çıkarılmaya başlanmıştır. Örneğin Osmanlı Ziraat Cemiyeti, Resimli Çiftçi dergisini yayınlamaya başlamıştır. Sonraki yıllarda da dernek açılmaya devam edilmiştir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin başkanı olduğu "Türk Bilgi Derneği" 1913 yılında kurulmuştur. Bu derneğin çalışmaları sonucunda Yeni Mecmua, İçtimaiyat Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası, Harp Mecmuası, Çiftçiler Derneği Mecmuası ve Sanayi Mecmuası²¹⁶ gibi farklı alanlarda dergiler çıkarılmıştır. Bu dönemde kurulan dernek ve cemiyetlerin büyük kısmı siyasî amaçlıdır. Ayrıca bu teşekküllerin esas alacağı bir Cemiyetler Kanunu'nun olmaması da olumsuz faaliyetlere ortam hazırlamıştır. İttihat ve Terakki ise diğer dernek ve cemiyetler üzerinde etkinliğini arttırmak için çalışmalara başlamıştır. Sonuçta 16 Ağustos 1909'da yayınlanan "Cemiyetler Kanunu" ile dernekleşme çabaları denetim altına alınmış, ülke içindeki Osmanlılık fikri güçlenmiştir²¹⁷. Fakat, bu girişimler bile Osmanlı toplumunu millî bölünmeler karşısında aciz bırakmıştır.

II. Mahmut döneminde başlayan Avrupa'ya öğrenci gönderme çalışmaları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde de artarak devam etmiştir. Avrupa'ya gönderilen öğrenciler orta ve yüksek öğretimde öğretmen ihtiyacının karşılanmasında değerlendirilmiştir. Avrupa'da öğrenci gönderilen ülkeler arasında Almanya, önemli bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle Berlin'de Osmanlı Devleti'ne bağlı "Avrupa Öğrenci

²¹⁵ Recai Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Batıcılık Akımının Din ve Eğitim – Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi", (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 1996, s. 255.

²¹⁶ Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s. 100 – 101.

²¹⁷ Selahittin Özçelik, *Donanma-ya Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 2000, s.4 – 5.

Müfettişliği” kurulmuştur. İttihatçılar dışarıya öğrenci göndermeye büyük önem vermiştir. Hatta Maarif Nezareti’ne bağlı ve yurt dışına gönderilecek öğrencilerin işleriyle ilgili çalışmalar yapacak bir şube 1912 yılında açılmıştır. Yabancı ülkeler gönderilecek öğrenciler hakkındaki yönetmelik 1913’te yayınlanmıştır. I. Dünya Savaşı’nın başlaması Osmanlı Devleti’nin yurt dışına öğrenci gönderme siyasetini de etkilemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, aynı grupta yer aldığı Almanya ile Avusturya – Macaristan İmparatorluğu’na öğrenci göndermiştir²¹⁸.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde ilkokulların okul gezileri sıklaştırılmıştır. Okul gezilerine her kademedden öğrenci katılmıştır. Resmi izin alındıktan sonra öğrenciler ve öğretmenler anıtlara, müzelere, tarihi ve doğal yerlere geziler düzenlemiştir. Ülke içiyle sınırlı kalmayan okul gezileri diğer devletlere de yapılmıştır²¹⁹. Maarif Nazırlığı yapmış olan Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi, mektep gezilerinin ilk bahar ve son baharda yapıldığını bildirmektedir²²⁰.

II. Meşrutiyet Dönemi okullarında görülen değişimler öğretmen yetiştirmeyi de etkilemiştir. İstanbul Muallim Mektebi Müdürü Satı Bey, öğretmenlerin meslek bilgilerini geliştirmek için iki cilt olan “Fenn-i Terbiye” kitabını Fransız kaynaklardan faydalanarak hazırlamıştır. Muallim Mekteplerinde okutulacak bu esere göre insanın beden yapısı kadar ruh yapısı da önemlidir. Bu nedenle eğitimde öğrencilerin beden ve ruh yapıları birlikte ele alınmalıdır. Sonuçta ilkokul öğretmenlerinin programına el işleri, müzik, resim gibi derslere yer verilmiştir²²¹. Bu derslerin programa konulma nedeni ise öğrencilerin akıl ve zihin gelişimi ile birlikte beden gelişimini birleştirmek ve başarıyı arttırmaktır.

²¹⁸ Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s. 93.

²¹⁹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 144.

²²⁰ Ergin, *a.g.e.*, C. III – IV, s. 1377 – 1378.

²²¹ Nafi Atuf., İkinci Kitap, s. 26 – 32.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE AÇILAN MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİM OKULLARI

2.1. Adliyeyle İlgili Okullar

2.1.1. Adliye Mektebi

Adliye Nezareti'ne memur yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Hukuk Fakültesi mezunlarının girebildiği bu okulun eğitim süresi altı aydır. Yine devlet işinde çalışan hukuk fakültesi mezunları da Adliye Okulu'na devam edebileceklerdi. Bu nedenle bu durumdaki kişilerin sabahları izinli sayılmaları için imkan tanınmıştır²²².

2.1.2. Adliye Tatbikat Mektebi

Adliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan bu okul hakim yetiştirmek amacıyla 1910 yılında açılmıştır. Okula Hukuk Fakültesi mezunları alınmış ve uygulamaya yönelik dersler okul programında yer almıştır. Okul öğrencilerine mahkeme ile ilgili uygulamalı dersler için öğretmenler görevlendirilmiştir. Ayrıca avukatlık uygulaması da okulda gösterilmiştir²²³.

2.2. Ana ve Ana Öğretmen Okulları

²²² Ergün, *a.g.e.* s.255.

²²³ "Adliye Tatbikat Mektebi", *Sabah*, 7 Ağustos 1910, s.3.

2.2.1. Osmanlı Ana Mektebi

İstanbul'daki anneleri, ev kadınlarını yetiştirmek ve onların topluma katkılarını arttırmak için 1910 Ekim'inde kurulmuştur²²⁴. Okulun kurucuları arasında İsmet Haydar Hanım ve Cemal Bey vardır²²⁵. Okulda gösterilen dersler arasında şunlar vardır: sağlık, biçki-dikiş, tabâhat,²²⁶ ev idaresi, çocuk büyütme,²²⁷ edebiyat, müzik, resim, beden eğitimi ve aile geçimi. Osmanlı Ana Mektebi'ne benzer olarak Konya'da Valide Mektebi açılmıştır²²⁸.

İsmet Haydar Hanım'ın çalışmaları sonucunda Ev Kadını Mektebi, Göztepe'de 1912 yılında açılmıştır. Kız çocukları ve yedi yaşına kadar erkek çocukların eğitim aldığı bu okulda çocuklara okuma – yazma, el işleri, piyano, Fransızca, dikiş – nakış dersleri gösterilmiştir²²⁹.

Osmanlı Ana Mektebi, altı sınıftan oluşmuştur. Onu şu şekilde gösterebiliriz²³⁰.

- 1.sınıf: => Ana sınıfı
2. sınıf: => İbtidai kısım
3. sınıf: => İbtidai kısım
4. sınıf: => İbtidai kısım
5. sınıf: => Geçiş sınıfı
6. sınıf: => Rüşdiye kısmı

²²⁴ “Osmanlı Ana Mektebi”, *Sabah*, 9 Teşrin Evvel 1910, Akyüz, a.g.m. ,1996, s.241, Ergün, *a.g.e.* s.257.

²²⁵ Şefika Kurnaz, a.g.m., s.107.

²²⁶ Tabâhat: Yemek pişirme, aşçılık. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1996 s.1010

²²⁷ “Osmanlı Ana Mektebi”, *Sabah*, 9 Teşrin Evvel 1910, s.4, Kurnaz, a.g.m., s.107.

²²⁸ Kurnaz, a.g.m., s107.

²²⁹ Kurnaz, a.g.m., s.107 – 108.

²³⁰ Ergün, *a.g.e.* s.257.

2.2.2. Ana mektebi ve ana öğretmen okulu

Osmanlı topraklarında ana okulları 1908 yılından önce açılmaya başlamıştır. Ancak bu ana okulları yabancılara aitti²³¹. Resmi anaokulu açma çalışmaları Balkan Savaşları bitiminde başlamıştır. Osmanlı eğitiminde anaokulu kavramını ilk ortaya atan ve Maarif Nazırlığı da yapan Emrullah Efendi, çocuğun erken yaşta okula alınarak kabiliyet, yetenek ve zekasının dengeli biçimde gelişmesinin sağlama da ona okulun önemini vurgulamıştır. O'na göre bir yıl süreli anaokulu eğitimi verilmelidir²³².

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın üçüncü maddesine göre anaokulları ilköğretim kurumları içerisinde yer almıştır. Kanunun dördüncü maddesine göre anaokulları ve sıbyan sınıflarının özelliği “çocukların yaşlarına göre yararlı oyunlar, el işleri , geziler, ilahiler, şiirler yoluyla çocukların ruhi ve bedeni gelişimlerini sağlamalıdır.” Anaokulluna dört ile yedi yaş arası çocuklar alınacaktır. Maarif Nazırı Şükrü Bey döneminde (1913 – 1917) ilk resmi anaokulları açılmaya başlamıştır²³³.

Anaokulları ile ilgili nizamname²³⁴ anaokulunun kuruluşu ve yapısı ile ilgili bilgiler vermektedir. Anaokullarının ilkokulu bulunan kız mektebine bağlı olarak veya ayrı olarak açılabildiğini, anaokulu açılırken bina okul ve sağlık şartlarına uygun olması gerektiğini, çocuk sayısına göre bahçe ve eğitim araçları hazırlığının sağlanması istenmektedir. Ücretli veya ücretsiz açılabilecek anaokulunda dört ile altı yaş grubu çocuklara kız, erkek ayrımı yapılmadan her sınıfta otuz öğrenciyi

²³¹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.142, 1910 yılında İstanbul'da 20 Ermeni anaokulunda altıyüz çocuk, otuz eğitimci bulunuyordu. Necdet Sakaoğlu, “Anaokulları”, *D.B.İ.A.*, C. I, İstanbul 1993, s.263.

²³² Sakaoğlu, “Anaokulları”, s.263.

²³³ Yahya Akyüz, “Anaokullarının Türkiye’de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Ekim – Kasım – Aralık 1996, S. 132, s.12, Akyüz, *a.g.m.*, s.13, Sakaoğlu, “Anaokulları”, s.263.

²³⁴ Anaokulları Nizamnamesi onaltı maddedir. Bkz. Faik Reşid (Toplayan), *Maarif Düsturu*, C.I, İstanbul 1927, s.142 – 143.

geçmemek kaydıyla eğitim verilecektir. Çocukların sağlıklı ve aşıli olmasına özen gösterilecek en az haftada bir defa sağlık kontrolü yapılacaktır. Anaokulunda sağlık ve ahlakla ilgili oyunlar, okul içinde yürüyüşler ve beden eğitimi, dinî ve milli hikayeler, resim boyama, el işleri gösterilen dersler arasındadır. Okuldaki dersane sayısına göre muallime ve bayan öğretmen yardımcısı değişecektir. Anaokuluna öğretmen olabilmek için Darulmuallimatın Ana Muallime şubesinden mezun olmak, bir ana okulunu iyi yönettiğine dair belgesi bulunmak, anaokulu öğretmenliğini yapabileceğini sınavla ispatlamak, Türkçe'yi doğru ve düzgün kullanmak anaokulu öğretmenlerinin Osmanlı vatandaşı olma ve bulaşıcı hastalığının bulunmaması şartları aranıyordu²³⁵.

Anaokullarında eğitim verecek Türk bayan öğretmenlerin bulunmaması nedeniyle Ermeni ve Yahudi asıllı öğretmenler anaokullarında görev almışlardır. Ancak bu gayri Müslim öğretmenler, Avrupa'nın bıraktığı, zararlı gördüğü yöntemlerle eğitim yapmışlardır²³⁶. Bu nedenle Maarif Bakanlığı 1913 – 1914 eğitim öğretim yılında Kız Öğretmen Okulu içinde Ana Muallime bölümü açmıştır. Başlangıçta, yirmiüç öğrenci kayıt yaptırmıştır. Bu yirmiüç öğrencinin tamamı Müslüman olup onbeş tanesi yatılı ve parasız, sekiz tanesi gündüzlü ve parasızdı²³⁷. Kesin olarak 1914 yılında açılan Ana Öğretmen okulunun eğitim süresi bir yıldır²³⁸.

Ana öğretmen okuluna onyediyile yirmidört yaş arasında bulunanlar kız öğretmen okulunun ikinci sınıfını bitirenler sınavsız, bu düzey bilgisi bulunduğunu sınavla gösterenler kayıt için başvuru yapabiliyordu²³⁹.

I. Dünya Savaşı sırasında eğitimini sürdüren Ana Muallime Mektebi 1918 – 1919 eğitim yılından itibaren okulun kadrolarında azaltma yapmıştır. Ancak savaşın

²³⁵ Faik Reşid, *a.g.e.* s.142 – 143, Akyüz, a.g.m., s.13 – 14.

²³⁶ Akyüz, a.g.m., 1996 s.12.

²³⁷ Akyüz, a.g.m., s.16, Kurnaz, a.g.m., s.106.

²³⁸ Cicioğlu, *a.g.e.*, s.21, Kafadar, *a.g.e.*, s.133, Akyüz, a.g.m., s.16.

²³⁹ Akyüz, a.g.m., s.16.

kaybedilmesi ve ülkenin kötü şartları nedeniyle 5 Ekim 1919 senesinde okul kapatılmıştır²⁴⁰. Beş yıl içerisinde Ana Muallime Mektebi'nden üçyüzyetmişbeş ana okulu öğretmen mezun olmuştur. İstanbul dışında İzmit'te de ana okulu açılmıştır²⁴¹.

Maarif Nazırı Şükrü Bey döneminde (1913 – 1917) ana okulları yaygınlaşmakla birlikte istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Ana okulunun en yaygın olduğu İstanbul'da dahi tahmini yirmi ana okulunda beşyüz ile altıyüz çocuk eğitim görmüştür²⁴². Anaokullarında bayan öğretmenlerin olması kadınların sosyal ve kültürel yaşama katılmalarına ve katkı yapma imkanının artmasına faydalı olmuştur.

2.3. Hayvancılıkla İlgili Okullar

2.3.1. Sütçülük okulu

Ziraat ve Ticaret Bakanlığı tarafından kurulması sağlanmıştır. İlk sütçülük okulu 1910 senesinde Halep'te kurulmuştur. Ayrıca Erzurum ve Trabzon'da da sütçülük okulu açılmıştır. 1914 yılında Adana ve Ankara'da sütçülük okulu eğitim öğretime başlamıştır. Ziraat ve Ticaret Bakanlığı, 1913 yılında Fransa'da örneği olan seyyar sütçülük okulu kurma girişiminde bulunmuştur. Bu amaçla Avrupa'dan pek çok alet sipariş etmiştir. Macaristan'a da altı öğrenci yollanmıştır²⁴³. Fakat bu gelişmelerden istenen sonuç alınamamıştır. Bunda en önemli sebep ise 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'dır.

²⁴⁰ Akyüz, a.g.m. s.16, Cicioğlu, a.g.e., s.21.

²⁴¹ Akyüz, a.g.m. s.17.

²⁴² Sakaoğlu, "Anaokulları", s. 263.

²⁴³ Ergün, a.g.e., s.250.

2.3.2. Tatbikat-ı Baytariye Mektebi

Ülkedeki hayvan hastalıklarını önlemek ve baytar ihtiyacını karşılamak üzere 1910 yılında açılmıştır. Eğitim süresi iki yıl olup okulun eğitim çalışmaları teşrin-i evvel ayında başlamıştır²⁴⁴. Bu okuldan önce baytarlıkla ilgili olarak 1839'da Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'nde baytar sınıfı açılmıştır. Sivil veteriner okulu çalışmaları XIX. yy. sonlarına doğru görülmüş ve 1889 senesinde yirmibeş idadi mezunu Halkalı'da yatılı olarak eğitime başlamıştır. Daha sonra Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi adını alan okul ilk mezunlarını 1894 yılında vermiştir²⁴⁵.

Tatbikat-ı Baytariye Mektebi'ne Osmanlı vatandaşı olan onsekiz ile yirmibeş yaşlarındaki kişiler taşra idadilerinin beşinci, İstanbul idadilerinin ikinci sınıfını bitirmiş olurlarsa imtihansız; özel okul ve rüşdiye mezunu ise imtihanla alınmıştır²⁴⁶. Okulu bitirenler beş yıl çalışmakla yükümlüydü. Yıllık doksan gün devamsızlık yapanlar ise sınıf geçme sınavına alınmıyordu. Okula müdür, müdür yardımcısı, öğretmen tayininden Ziraat Nazırı sorumlu tutulmuştur. Okulda yazılı ve uygulamalı sınavlar mevcut olup bu sınavların şubat sonunda ve eğitim bitiminde yapılması kararlaştırılmıştır. Genel sınavda iki dersten sıfır alanlar sınıfı geçemezdi. Okulu bitirenlere "Tatbikat-ı Baytariye Memuru" yetkisi ve unvanı verilmiştir²⁴⁷. Okulun ders programı şu şekilde planlanmıştır²⁴⁸.

²⁴⁴ *Tatbikat-ı Baytariye Mektebi*, İstanbul 1327, s.2.

²⁴⁵ Kutluay Erdoğan, "Baytar Mektepleri", *D.B.İ.A.*, C.II, İstanbul, 1327, s.111.

²⁴⁶ *Tatbikat-ı Baytariye Mektebi*, İstanbul 1327, s.2, Ergün, *a.g.e.*, s.253.

²⁴⁷ *Tatbikat-ı Baytariye Mektebi*, İstanbul 1327, s.2 – 5.

²⁴⁸ *Tatbikat-ı Baytariye Mektebi*, İstanbul 1327, s.5. Derslerin içerikleri hakkında bilgi için bkz. *Tatbikat-ı Baytariye Mektebi*, İstanbul 1327, s.5 – 11.

I. Sene Dersleri	Uygulama ile Birlikte Ders Saati
Malumat-ı Teşhiriye ve Fizyoloji	96
Mebad-ı Hikmet ve Kimya-yı Tıbbi	96
Tedavi-i İspenciyari	84
Hıfzı Sıhha ve İdare-i Hayvanat	64
I. Sınıf toplam ders saati	340
II. Sene Dersleri	
Emraz-ı Hayvanat	96
Emraz-ı Sariye	112
Seririyat (Uygulamalı)	138
II. Sınıf toplam ders saati	346
Genel toplam ders saati	686

Tatbikat-ı baytariye memurlarının atamalarından Ziraat Nezareti sorumlu olmuştur. Öncelikle İstanbul'da görev verilen baytarlar hayvan hastalıklarına karşı mücadele etmişlerdir²⁴⁹. Tatbikat-ı Baytariye Mektebi öğrencilerinin ve sonra memur olan kişilerin askerlikten muaf tutulmaları Harbiye Nezareti tarafından uygun görülmüştür²⁵⁰. Okul, 1912 yılında ilk mezunları olan kırkaltı kişiyi mezun etmiştir. Okulun idaresi ise I. Dünya Savaşı öncesinde Mülkiye Baytar Mektebi Aliyesi'ne verilmiştir²⁵¹.

²⁴⁹ *Tatbikat-ı Baytariye Mektebi*, İstanbul 1327, s.12.

²⁵⁰ *Tatbikat-ı Baytariye Mektebi*, İstanbul 1327, s.14, Ergün, *a.g.e.*, s.253.

²⁵¹ Ergün, *a.g.e.*, s.253, okulun eğitim ve idare heyeti için bkz. *Tatbikat-ı Baytariye Mektebi*, İstanbul 1327, s.15 – 16.

2.4. Memurlukla İlgili Okullar

2.4.1. Belediye Memurları Okulu (Belediye Çavuşan Mektebi)

Belediye müfettişi ve çavuşu yetiştirmek için 1911 yılında belediye binasında açılmıştır. Okulun ilk öğrencileri ise belediyedeki memurlar olmuştur. Belediyeye yeni alınacak olanların bu okulda okumaları veya okul öğretmenlerinin yaptığı sınavda başarılı olmaları şart koşulmuştur²⁵².

Eğitim süresi iki yıl olan okula yıllık otuz öğrenci alınmıştır. Birinci ve ikinci yıl başarılı olamayanların ise memurluktan çıkarılması kararlaştırılmıştır. Okulda uygulamalı eğitime önem verilmiştir. Ancak öğrencinin okuma yazma yönünden düşük seviyede olması, talimatnamelerin yetersizliği nedeniyle ezbere dayalı bilgilerin verilmesi ve okula girenler arasındaki yaş, eğitim ve meslek farklılığının olması istenilen verimin alınmasını önlemiştir²⁵³.

Şehremini²⁵⁴ Tevfik Bey'in açtırmış olduğu Belediye Memurları Mektebi 1912 yılında Cemal Paşa'nın başkanlığı zamanında kapatılmıştır. Cemal Paşa'nın okulu kapatmasındaki en önemli sebep ise belediye zabıta görevinin polise verilmiş olmasıdır²⁵⁵.

2.4.2. Evkaf Memurları Okulu

II. Meşrutiyet ile başlayan gelişmelerden Evkaf Nezareti de etkilenmiştir. Evkaf Nezareti'nin işleri önemli ve fazla olmakla birlikte adliye ve mülkiye birimlerindeki memurluklara göre isteyen kişi daha azdı. Bunun başlıca nedeni Evkaf

²⁵² Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1519, Ergün, *a.g.e.*, s.258.

²⁵³ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1519.

²⁵⁴ Şehremini: Günümüzdeki belediye başkanına veya reisine o dönemde verilen isim. Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, c.III, s.326.

²⁵⁵ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1519.

Nezareti'nde terfi işlemlerinin zor, maaş artışının daha geç olmasıdır. Bu sebeple Evkaf Nezareti'nin ihtiyacı olan memurları yetiştirmek için Beyrutlu Halil (Hamza zade) Paşa'nın nazırlığı zamanında okul açılması düşünülmüştür. Sonuçta İslamî kuralları bilen, vakıf işlerini öğrenmiş²⁵⁶, vakıfları idare edebilecek Evkaf Nezareti'nde çalışan memurlar ile dışarıdan sınavla alınanları yetiştirmek Evkaf Memurları Mektebi 10 Mayıs 1911 yılında açılmıştır²⁵⁷.

Evkaf Mektebinin açılmasını sağlayan 10 Mayıs 1911 tarihli kanuna göre günlük iki saat ders verilmesi ve eğitim süresinin bir yıl olması planlanmıştır. Ders öğretmenlerine ise her ders saati için ellışer kuruş ücret verilecekti. Öğrencilerin okula kabulünden okul idaresi sorumluydu²⁵⁸.

Evkaf Memurları Mektebi, yıllık kırk öğrenci almakla birlikte bunun otuz tanesi Evkaf Nezareti'nde görevli memurlardı. Geriye kalan on kişi ise dışarıdan olup sınavda başarılı olması halinde okula kaydı yapılmıştır²⁵⁹. Evkaf Memurları Mektebi'ne alınacak öğrencinin ¼ ünün evkaf memuru olması Meclis-i Mebusan'da tartışmalara neden olmuştur. Çünkü her bakanlık kendi personelini yetiştirirse genel okullardan çıkanların iş bulamayacağı fikri belirtilmiştir. Ancak tüm bu karşı koymalara rağmen yasa değişmemiştir²⁶⁰.

Evkaf Memurları Mektebi'nde okutulan dersler şunlardır; Ahkam-ı Evkaf, Nizam-ı Evkaf, Arazi Kanunu, Malumat-ı Hukukiye ve Kanuniye, Malumat-ı İktisadiye, Usul-i Defteri ve Muhasebe-i Umumiye, Hesap, Kitabet²⁶¹.

²⁵⁶ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1524.

²⁵⁷ Ergün, *a.g.e.*, s.256, Koçer, *a.g.e.*, s.215.

²⁵⁸ “Mekteb-i Evkaf Hakkında Kanun”, *Düstur*, II. Tertip, C.III, Dersaadet 1330, s.367.

²⁵⁹ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1527.

²⁶⁰ Ergün, *a.g.e.*, s.256.

²⁶¹ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1527.

Okulun eğitim süresi bir yıl olmakla birlikte idadi mezunu olmayan öğrencilerin bazı dersleri kavrayamamaları üzerine bir hazırlık sınıfı tesis edilmiş ve okulun eğitim süresi iki yıla çıkarılmıştır²⁶².

1911 yılı sonunda idadi mezunlarına diplomaları (şahadetnameleri) verilmiş, 1912 yılında okuldan ilk mezunlar çıkmıştır. Sınıf mevcudu şu şekilde olmuştur²⁶³.

Diploma alanlar	27
İkmale kalanlar	3
Sınıfta kalanlar	3
Sınava girmeyenler	2
Öğretimi terk edenler	5
Toplam	40

1912 yılı ortalarına doğru, Balkan Savaşı'nın çıkması nedeniyle öğrenciler savaşa katılmış ve Evkaf Memurları Mektebi kapatılmıştır²⁶⁴. 1913 yılında tekrar açılan Evkaf Memurları Mektebi'nden 1914 yılında yirmibeş öğrenci²⁶⁵ mezun olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile kapatılan Evkaf Memurları Mektebi bir daha açılmamıştır. Evkaf Mektebi'nden mezun olanlara memur alımında ve terfilerde hak tanınmıştır. Sınıf birincilerine doğrudan Vilayet Evkaf Müdürlüğü görevi verilmiştir²⁶⁶.

²⁶² Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1527, Ergün, *a.g.e.*, s.257.

²⁶³ Ergün, *a.g.e.*, s.256.

²⁶⁴ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1530.

²⁶⁵ Ergün, *a.g.e.*, s.257.

²⁶⁶ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1530.

2.4.3. Kadastro Memurları Okulu

Ülkedeki taşınmaz malların yerlerini, sahiplerini belirleyecek,²⁶⁷ bunları haritada gösterecek memurları yetiştirmek için 1 Ağustos 1911 yılında Kadastro Memurları Mektebi, kurulmuştur²⁶⁸. Defter-i Hakani Nezareti'ne bağlı olan Kadastro Memurları Mektebi'ne sultani, idadi mezunları kayıt yaptırabiliyordu²⁶⁹. Beş yıllık idadi mezunları ile idare memurları başlangıçta sınavsız alınıyordu. Okul, Hukuk ve Riyaziye şubelerinden oluşuyordu. Şubelere göre eğitim süresi değişiyordu. Hukuk şubesinin eğitim süresi iki yıl iken Riyaziye şubesinin bir yıl idi. Kadastro Memurları Mektebi'nde okutulan dersler şubelere göre şöyleydi.

Riyaziye şubesinin dersleri; Mükemmel Coğrafya-yı Osmani, Malumat-ı Hendsiye ve Usul-i Mesaha-i Arazi ve Topoğrafya, Hesab-ı Tefazuli ve Tamami, Fenni Mimari, Fenni Tersimat-ı Riyaziye, Mükemmel Defteri, Kitabet-ı Resmiye ve Hususiye.

Hukuk şubesi dersleri; Usul-ü Muhakeme, Ahkam-ı Evkaf, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, İcra Kanunu, İlmi Feraiz, Kitabet-i Resmiye ve Hususiye, Mükemmel Usul-ü Defteri, Mükemmel Coğrafya-yı Osmani, Emvali Gayri Menkuleye Müteallik Bilcümle Kavanin ve Nizam, İlmi İktisat²⁷⁰. Riyaziye ve Hukuk şubelerinin bazı dersleri ortaktır. Çünkü bu dersler kadastro memurunun bilmesi gereken konuları kapsamaktadır.

Okula yıllık yüz öğrenci alınmıştır. Kadastro Memurları Mektebi, 12 Ocak 1912 (1327) tarihli Şura-yı Devlet'in aldığı kararla "Âli" sıfatını almıştır. Okulun adı

²⁶⁷ Cicioğlu, *a.g.e.*, s.319, Koçer, *a.g.e.*, s.215.

²⁶⁸ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1520, Ergün, *a.g.e.*, s.293.

²⁶⁹ Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s.92.

²⁷⁰ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1520, Ergün, *a.g.e.*, s.293.

ise Kadastro Mektebi Âlisi olmuş ve yüksekokul sayılmıştır. Böyle bir gelişmeye neden olarak yüksekokul öğrencilerinin askere alınmamları nedeniyle okula olan öğrenci talebini arttırmak gösterilebilir²⁷¹. Yine Darülfünun, Riyaziye ve Hukuk şubelerinde okutulan derslerle Kadastro Memurları Mektebi'nde okutulan derslerin aynı ve yedi yıllık idadi çıkışlıların okula kaydının yapılacak olması da yüksekokul olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur. 1912 yılında Riyaziye şubesi Fen şubesine dönüştürülmüştür. Böylece okuldan toprak sayımı ve yazımı yapacak hukuk ve fen memuru yetişmeye başlamıştır²⁷².

Kadastro Mekteb-i Âlisi ilk mezunlarını 1912 senesinde vermiştir. onyedi Hukuk, onyedi Fen²⁷³, toplam otuzdört kişi mezun olmuştur. 1913 yılında yirmibeş Hukuk, yirmidokuz Fen toplam ellidört öğrenci; 1914 yılında ise otuzsekiz Hukuk, yirmiyedi Fen toplam altmışbeş öğrenci okulu bitirmiştir²⁷⁴.

Kadastro Mektebi'nin Riyaziye şubesinden mezun olanlar Defter-i Hakani Müdürlüklerine; Hukuk şubesi mezunları ise Tahrir-i Umumi Muharrir ve Mühendisliklerine tayin ediliyordu²⁷⁵.

1914 yılı sonlarına doğru, I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girmesiyle Kadastro Mekteb-i Âlisi, öğrencileri savaşa katılmış, idadi mezunları da İhtiyat Zabıt Okullarına alınmasıyla yeni öğrenci kayıt yaptıramamıştır. Sonuçta Kadastro Mekteb-i Âlisi kapanmıştır²⁷⁶.

²⁷¹ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1520.

²⁷² Ergün. *a.g.e.*, s.294.

²⁷³ Riyaziye şubesinde mezun olanların ve Hukuk şubesinde ikinci sınıfa geçenlerin isimleri için bkz. “Kadastro Mekteb-i Âlisi Mezunları” Tanin, 8 Temmuz 1912, s.2.

²⁷⁴ Ergün. *a.g.e.*, s.294.

²⁷⁵ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1520.

²⁷⁶ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1521, Cicioğlu, *a.g.e.*, s.319.

244. Rüsumat Memurları Okulu

II. Meşrutiyet'ten sonra muayene ve gümrüğün düzeltilmesi için Avrupa örnek alınmıştır. Gümrüğün denetimi İngiliz Mr. Kravfort isimli bir uzmana verilmiştir. Kravfort önce gümrük gelirlerinin basit defter usulünde yazımı yerine beyanname usulü yazımına geçmek istemiştir. Ancak beyanname usulü olarak ifade edilen yeni yöntemle gümrük kaydı tutmayı memurlar bilmiyordu. Bu nedenle Kravfort, yabancı dil bilme şartıyla seçtiği onyeddi memura, Arser Efendi'nin yardımlarıyla rüsumat emniyeti odasında verdiği sekiz ile on ders ile beyanname usulünü öğretmiştir. I. Dünya Savaşı'nın çıkması, Kravfort'un diğer İtilaf Devletleri vatandaşları gibi İstanbul'dan ayrılmasına neden olmuştur. Dönemin Rüsumat Umum Müdürü Sırrı Bey, kursu devam ettirmiş ve 1914 yılında Tarife Dershanesi adlı okulun açılmasını sağlamıştır. Okulda Gümrük Tarifesi, İlmî Eşya, Tarife Tatbikatı, İktisadi Coğrafya, Gümrük Kanunları dersleri gösterilmiştir. Derslere giren öğretmenler Muharrir Mehmet Sadık, Behçet Bey ve Hakkı Bey'di.

Okulun eğitim süresi bir yıldır. Bu bir yılın üç ayı tatildi. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntı ülkeye dışardan mal girişini de etkilemiş ve durdurmuştur. İthalatın olmaması nedeniyle Rüsumat (gümrük) Memurları Mektebi 1917'de kapatılmıştır²⁷⁷.

²⁷⁷ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1495, Koçer, *a.g.e.*, s.213.

2.5. Mühendislik Okulları

2.5.1. Kondüktör Mektebi

Nafia Nezareti Tarafından 22 Ağustos 1911 yılında açılmıştır. Okulun açılış amacı, mühendislere yardımcı elemanlar yetiştirmek²⁷⁸ ve devletin fen memuru ihtiyacını karşılamaktır²⁷⁹.

Kondüktör Mektebi'nin eğitim programı Paris'teki "Ecole de Conducteur" un programından faydalanılarak hazırlanmıştır. Okutulan dersler şunlardır; Usul-ü Umumi-i İnşaat, İnşaat-ı Miyahiye, Turuk-u Adıye ve Demiryolları, Hendese-i Tersimiye, Malzeme-i İnşaiye, Topografya, Mimari ve Resim, Usul-ü Mesaha, Resm-i Hattı, Kitabet, Hesap, Cebir, Köprücülük, Mihanik ve Müsellesat. Okulun ilk müdürü, Hesap ve Cebir derslerinin de öğretmeni Hazım Beydi. Diğer derslerin öğretmenleri Nafia Nezareti Fen Heyeti arasından seçilmiştir²⁸⁰.

Kondüktör Mektebi'ne en az beş yıllık idadi mezunu olanlar alınıyordu. Daha sonraları öğrencilere askerliğini tecil kolaylığını sağlamak için okul yüksek okul sayılmış ve yedi yıllık idadi veya yedi yıllık idadi denginde okul mezunlarını almaya başlamıştır. Okulun eğitim süresi iki yıl idi²⁸¹.

I. Dünya Savaşı sırasında kapanmayan Kondüktör Mektebi, sadece okul binasını değiştirmiştir. 1922 yılında okulun ismi "Nafia Fen Mektebi" olmuştur²⁸². 1926 yılında ise okulun eğitim süresi iki buçuk seneye çıkarılmıştır²⁸³.

Kondüktör Mektebi, diğer meslekî ve teknik okullardan farklı olarak savaş nedeniyle kapanmamıştır.

²⁷⁸ Unat, *a.g.e.*, s.80, Ergin *a.g.e.*, C.III – IV, s.1516, Koçer, *a.g.e.*, s.214.

²⁷⁹ Cicioğlu, *a.g.e.*, s.270, Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s.91.

²⁸⁰ Ergin *a.g.e.*, C.III – IV, s.1516.

²⁸¹ Ergün, *a.g.e.*, s.296.

²⁸² Cicioğlu, *a.g.e.*, s.270. İsim değişikliği 1924 yılında olmuştur bkz. Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1517.

²⁸³ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1517.

2.5.2. Mühendis Mektebi Âlisi

Harbiye Nezareti'ne bağlı olan Hendese-i Mülkiye Mektebi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Nafia Nezareti'ne bağlanmış ve okulun ismi Mühendis Mekteb-i Âlisi olarak değiştirilmiştir²⁸⁴. 1910 yılında Nafia Nezareti'ne bağlanmış olan okul, Askerî yapısından çıkarılmaya çalışılmıştır²⁸⁵. Daha önceden var olan “Turuk ve Maabir Şubelerine” ek olarak Mimari şubesi açılmıştır. Mühendis Mekteb-i Âlisi'nde uygulamalı eğitime verilen önem 1911'den sonra artmıştır. Bunun ile ilgili olarak öğrenciler (ilk üç sınıftan) yazın bir ay süreyle inşaatlarda çalışmaya ve rapor hazırlamaya yönlendirilmiştir. Son sınıfa gelen öğrenciler ise Avrupa'daki önemli binalar hakkında rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir²⁸⁶.

Mühendis Mekteb-i Âlisi'nden mezun olanların önemli kısmı Hicaz Demiryollarında görev almıştır. Okulun eğitim süresi şubelere göre değişiyordu. Turuk ve Maabir Şubesi hazırlık sınıfı ile birlikte altı yıl iken Mimar Şubesi hazırlık ile birlikte beş yıldır. Turuk ve Maabir Şubesine hem yatılı hem gündüzlü öğrenci alınırken; mimar şubesine ise sadece gündüzlü öğrenci alınmıştır²⁸⁷.

Mühendis Mekteb-i Âlisi, Balkan Savaşı sırasında kapanmış ve ortadan kalkma tehlikesi geçirmiştir. Öğretmenlerin, idarecilerin ve öğrencilerin çalışmaları sonucu varlığını devam ettirmiştir. Ancak okulun bina değiştirmesi kütüphane, arşiv ve lâboratuvarın zarar görmesine neden olmuştur. Prof. Forcheimer 1914'te Mühendis Mektebi'ne gelerek hocalık ve ders nazırlığı görevini yerine getirmiştir²⁸⁸.

²⁸⁴ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.142.

²⁸⁵ Unat, *a.g.e.*, s.79.

²⁸⁶ Ergün, *a.g.e.*, s.286 – 287.

²⁸⁷ Ergün, *a.g.e.*, s.287.

²⁸⁸ A.M. Celal Şengör – Kazım Çeçen, “İstanbul Teknik Üniversitesi”, *D.B.İ.A.*, C.IV, İstanbul 1994, s.238.

Mühendis Mekteb-i Âlisi'nden yıllara göre, 1910 yılında onbir kişi, 1911 senesinde yirmiüç kişi, 1913 senesinde ise oniki kişi²⁸⁹ mezun olmuştur. Yıllık ortalama yüzelli öğrencinin kayıt yaptırdığı düşünülürse mezun olanların sayısının düşük olduğu daha iyi görülmektedir.

I. Dünya Savaşı sonunda zor günler geçiren Mühendis Mekteb-i Âlisi TBMM'nin 12 Temmuz 1944'te kabul ettiği kanunla İstanbul Teknik Üniversitesi olmuştur²⁹⁰.

2.6. Ormanla İlgili Okullar

XIX. yy. ortalarında Osmanlı Devleti orman ve madenlerin daha iyi işletilerek verimlerini arttırmak için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle orman ve maden işlerinden anlayan uzman kişilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için orman ve maden konularıyla ilgili kurslar vermeye, okullar açılmaya başlanmıştır. Ormanlık eğitiminde Fransa örnek alınmıştır. Fransız Louis Tossy'nin 1857'de İstanbul'a gelmesiyle ormanlık eğitimi ile ilgili girişimlerde bulunmuştur²⁹¹. Fransız uzmanlar on öğrenciye Fransızca kurs vererek ormanlık konularını anlatmaya başlamıştır²⁹². 4 Ocak 1871 yılında çıkartılan Orman Mektebi Nizamnamesi ile iki yıl süreli orman mektebinin dersleri belirlenmiştir. Orman Mektebi 1874 tarihli nizamnamesiyle açılması planlanan Maadin Mektebi ile 1881 yılında birleştirilmiştir ve "Orman ve Maadin Mektebi" adını almıştır²⁹³. Ormanlık ve madencilik alanlarının birbirinden farklı olduğu düşünülerek 1893 yılında Orman ve Maadin Mektebi kapatılmıştır. Ormanlıkların, Halkalı Ziraat Mektebi'nde yetiştirilmesine karar verilmiştir. Bu nedenle okulun programına ormanlıkla ilgili

²⁸⁹ Ergün, *a.g.e.*, s.287.

²⁹⁰ Şengör – Çeçen, *a.g.m.*, s.239 – 240.

²⁹¹ Emre Dölen, "Orman ve Maadin Mektebi", *D.B.İ.A.*, C.VI, İstanbul 1994, s.138.

²⁹² Unat, *a.g.e.*, s.80n.

²⁹³ Unat, *a.g.e.*, s.80n, Dölen, *a.g.m.*, s.138.

derslere yer verilmiştir. Okulun ismi ise “Halkalı Ziraat ve Orman Mektebi Âlisi” olarak değiştirilmiştir²⁹⁴.

2.6.1. Orman Mekteb-i Âlisi

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ormancılık derslerinin yetersiz görülmesinden dolayı yeni bir orman okulu açılması için çalışmalara başlanmıştır. Yeni okulun açılması ile ilgili en önemli sorun okul binası bulmak olmuştur. Belgrat Ormanları içinde Bahçe Köyü’ndeki binasında Orman Mektebi eğitime başlamıştır²⁹⁵. Orman Mekteb-i Âlisi’ne Ziraat Mektebini birinci ve ikinci sırada bitirenler sınavsız; idadi mezunları ise sınavla alınmıştır. Okulda eğitim, 9 Kasım 1909’da başlamıştır²⁹⁶.

Orman Mekteb-i Âlisi’nin ilk müdürü Kornik Efendi idi²⁹⁷. Orman Fen Memuru yetiştirmek amacıyla açılan Orman Mekteb-i Âlisi yatılı (leyli), iki yıl eğitim süreli ve sınıf mevcudu yirmi öğrencilik idi. Sınıfın tamamlanmasından sonra ücretli olarak beş öğrenci daha kabul edilerek sınıf mevcudu yirmibeşe çıkarılabilecekti. Okula onsekiz yaşından büyük idadi mezunları imtihanla alınmıştır. Ziraat Okulu mezunlarına ek puan verilmiştir²⁹⁸. Dersler Eylül başı ile Mayıs sonunda işlenecek ve Haziran başlangıcında genel sınav yapılacaktır. Genel sınavdan ayrı olarak Kasım ve Şubat aylarında iki özel sınav yapılacaktır. Ara sınavlardan geçer not alamayan ve genel sınavda başarısız olan öğrencilerin kayıtları silinecekti. İkinci sene sonunda öğrenciler Orman Maadin ve Ziraat Nezareti’nin göndereceği

²⁹⁴ Dölen, a.g.m., s.138.

²⁹⁵ Unat, a.g.e., s.80n, Tekeli – İlkin, a.g.e., s.88.

²⁹⁶ “Orman Mektebi”, Tanin, 12 Kasım (Teşrinisani) 1909, s.3. Okula kayıt yaptıran yirmi öğrencinin isimleri ve mezun olduğu okullar için bkz. Tanin, 12 Kasım 1909, s.3.

²⁹⁷ Ergün, a.g.e., s.295.

²⁹⁸ “Orman Mektebi Nizamnamesi”, Düstur, II. Tertip, C.II, Dersaadet 1330, numro 89, s.281 – 282.

heyet karşısında teorik ve uygulamalı derslerde başarılı olması durumunda icazetname alabilecekti. Ancak mezuniyet sınavında düşük puan alanlara ikinci derece itibariyle icazetname verilirken, normal ve yüksek puan alanlara birinci derece icazetname verilecekti. İkinci derece icazetname alanların terfileri girecekleri sınavlara bağlı olacaktı. Okula ücretsiz alınmış olan öğrenciler mezun olduktan sonra dokuz sene fen memurluklarında Nezaret tarafından görevlendirilecekti. Ücretli eğitim alanlarda zorunlu çalışma yükümlülüğü yoktu. Okulun heyeti, bir müdür, bir müdür yardımcısı, bir hesap ve tahrir memuru ile bir dahiliye zabıtinden oluşuyordu²⁹⁹.

Okulun öğrenci, öğretmen sayısı yıllara göre değişmiştir. 1910 yılında elli öğrenci, dokuz öğretmen, 1913'te otuzdört öğrenci, oniki öğretmen, 1914 yılında ise otuzyediy öğrenci, oniki öğretmen ile eğitim faaliyetini sürdürmüştür³⁰⁰.

Okulda iki yıl içinde gösterilen dersler şunlardı; “Orman Fenni, Ormanların Terbiye ve İmarı – Sylviculture, Ormancılığa Ait İktisat, Economie Forestiere, Ormanların İşletilmesi, Technologie Forestiere, Ulum-u Tabiiye Tatbikatı, İlm-i Nebatat, Fenn-i Hayat-ı Nebat, Physiologie, Ulum-u Hayvanat, Av Hayvanları, Hevâmm³⁰¹ ve Haşarat-ı Muzıra, İlm-i Arz ve Maadin, Suhur, Türap, Ulum-u Riyaziye Tatbikatı, Topografya, İnşaat, Miyah, Ulum-u Hukuk.”³⁰²

1912 yılına gelindiğinde okula öğrenci alımında Orman Mektebi Nizamnamesi göz ardı edilmeye başlanmıştır. Okula giriş için hiçbir şart ileri sürülmemiş sadece başvuru yapanların dosyaları özel bir komisyon tarafından incelemeye alınmıştır³⁰³.

²⁹⁹ Düstur, II. Tertip, C.II, Dersaadet 1330, numro 89, s.282 – 285.

³⁰⁰ Ergün, *a.g.e.*, s.295.

³⁰¹ Hevâmm: Böcekler. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.359

³⁰² Ergün, *a.g.e.*, s.295.

³⁰³ Ergün, *a.g.e.*, s.295.

Orman Mektebi'nin eğitim süresi 1917 yılında Almanya'daki ormancılık okulları örnek alınarak³⁰⁴ üç yıla çıkarılmıştır. Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsünün kurulmasıyla okulun ilk sınıfları eğitimi bu enstitüde almış son sınıflar ise İstanbul'da devam etmiştir. Orman Mektebi bu şekilde işleyişine 1933 yılına kadar sürdürmüştür³⁰⁵.

2.6.2. Orman Ameliyat Mektepleri

Orman memuru ve bekçi başısı yetiştirecek olan Orman Ameliyat Mektepleri yatılı olacaktı³⁰⁶. Okula altı yıllık ilköğretimi bitirenlerden³⁰⁷, on yatılı beş ücretli öğrenci alınacaktı. Okulun eğitim süresi on ay idi³⁰⁸.

Köylü veya orman arazisi olanların çocukları parasız olarak okula alınacaktı. Haftada ikişer defa olarak belirlenen ders programında Hesap, Hendese, Toprakların Terkibi, Ormanda Yetişen Ağaçların Özellikleri dersleri yer almıştır. Günlük ders saati süresi birbuçuk saattir. Bu derslerden ayrı olarak fidanlık yerleri belirlemek, tohum toplamak ve ayırtmak, ormanı sıkılaştırmak, genç fidanların korunması, tohumları elemek gibi konularda haftada altı gün uygulama yapılacaktır. On aylık eğitimin sonunda yapılan sınavlarda başarılı olanlara tasdikname verilecektir. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti ise tasdiknameyi şahadetnameye çevirecektir. Okulu bitirenler devlet ormanlarında görev alacaktır³⁰⁹.

³⁰⁴ Dölen, a.g.m., s.138.

³⁰⁵ Unat, a.g.e., s.80n.

³⁰⁶ Ergün, a.g.e., s.251.

³⁰⁷ Unat, a.g.e., s.80o.

³⁰⁸ Okulun eğitim süresini Unat, a.g.e., s.80o'da iki yıl vermişken; Ergün, a.g.e., s.251'de on ay olarak göstermiştir. Biz ise Orman Ameliyat Mektebi Nizamnamesi'nde geçen on aylık eğitim süresini dikkate almanın daha doğru olduğunu düşündük.

³⁰⁹ Ergün, a.g.e., s.251.

1913 yılı sonlarında açılması girişimlerinde bulunulan ülkemizin ilk orta dereceli ormancılık okulu, 1915 yılında³¹⁰ açılmışsa da elimizde bununla ilgili fazla bilgi yoktur. Bu nedenle Orman Ameliyat Mektepleri'nin çalışmaları hakkında açıklama yapamıyoruz.

2.6.3. Orman Jandarma Mektebi

Ormanların güvenliği ve zabıta işleri için 12 Temmuz 1914 yılında İstanbul Kağıthane'de açılmıştır³¹¹. Yüzyirmibeş öğrencisi olan okulda Beden Eğitimi, Askerlik, Silah Kullanma ve Okuma Yazma dersleri gösterilecekti. Altı aylık eğitimden sonra mezun olanlara ev, arazi ve ikiyüz kuruş maaş verilecekti. Ayrıca üç ay zorunlu hizmet görevi vardı³¹². Ancak Orman Jandarma Mektebi bir yıl sonra kapanmak zorunda kalmıştır³¹³.

Ormanlardan daha iyi faydalanmak, ormanları korumak için gerekli personeli yetiştirecek olan okulların kapanması ile o dönemin siyasî ve ekonomik yapısı doğrudan ilgilidir. Savaşın getirdiği olumsuzluklar ve bina, araç – gereç yetersizliği okulların kapanmasında ana neden olmuştur.

2.7. Polis Okulları:

Osmanlı Devleti'nde polis, görevlerini 1845'ten sonra ilk polis teşkilatının kurulmasıyla yapmaya başlamıştır. Bu tarihten önce ülkedeki zabıta işlerini ordu ve Askerî teşkilatlar yerine getiriyordu³¹⁴. 1845 yılında yayınlanan nizamname ile ilk

³¹⁰ Cicioğlu, *a.g.e.*, s.287.

³¹¹ Unat, *a.g.e.*, s.80o.

³¹² Ergün, *a.g.e.*, s.251.

³¹³ Unat, *a.g.e.*, s.80o.

³¹⁴ Özgür Karadavut, *Türk Emniyet Teşkilatı (1923-2000)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2002, s.15.

polis teşkilatı kuruldu. 1846'da ise İstanbul'daki zabıta işlerini, polisin görevlerini ifa edecek olan zaptiye teşkilatı çalışmalarına başlamıştır³¹⁵.

Zaptiye Nezareti'ne bağlı polislerin eğitimi önemli bir husustu. Emniyet ve güvenliği sağlayacak olan polislerin güçlü kuvvetli olmalarının yanında meslek bilgilerinin yeterli olması gerekiyordu. Bu nedenle 1889 senesinde polis dershanesi kurularak polisler meslekleriyle ilgili kanun ve yönetmelikler hakkında bilgi vermeye başlandı³¹⁶. Polisleri bilgilendirme çalışmaları XX. yy.da da devam etti. 1900'de Zaptiye Nezareti Teftiş ve Tahkik Heyeti Reisi Manyasizade Refik Bey, zaptiye personeline yönelik kurs düzenlemiştir³¹⁷.

Osmanlı polislerinin daha iyi eğitilmesi için 1907 yılında ilk polis okulu olan Selanik Polis Okulu açıldı³¹⁸. Osmanlı'nın Balkan topraklarında çıkan karışıklık büyük devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmesine ve Osmanlı ülkesine zabıta memuru gönderme hakkını kazanmalarına neden olmuştur. Osmanlı Hükümeti bölgedeki karışıklığı önlemek için Avrupalı devletlerin isteği doğrultusunda yabancı zabıtalardan de faydalanarak Selanik Polis Mektebi'ni açmıştır. Okulun ilk müdürü ise Belçikalı Binbaşı Leon Bonzo olmuştur³¹⁹. Bölgede bulunan polisler belli bir program dahilinde Selanik Polis Okulu'nda eğitim görmüşlerdir. Balkan Savaşı'ndan sonra Selanik sınırlarımız dışında kaldığı için okuldaki eğitim 1912 yılında³²⁰ sona ermiştir.

³¹⁵ İhsan Birinci, "Emniyet teşkilatımızın Tarihçesi", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.12, İstanbul Ocak 1966, s.80.

³¹⁶ Yolalıcı, a.g.m., s.290.

³¹⁷ Ayhan Doğan, "Polis Okulu", *D.B.İ.A.*, C.VI, İstanbul 1994, s.277.

³¹⁸ Eyüp Şahin, "Osmanlı Polisi'nin Eğitimi ve Bu Amaçla Açılan Polis Okulları", *Polis Dergisi*, Yıl:6, S.25, Yayın No:148, Ekim – Kasım – Aralık, Ankara 2001, s.122, Ergün, a.g.e., s.252, Ergin a.g.e., C.III – IV, s.1497.

³¹⁹ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1497.

³²⁰ Şahin, "Osmanlı Polisi'nin", s.123 Okulun kapanma tarihi olarak 1908 ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonrayı verenler de vardır. Bkz.Ergin, a.g.e., C.III-IV, s.1498, Ergün, a.g.e., s.252 .

2.7.1. İstanbul Polis Okulu:

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'ten İstanbul'a gelen Zabit Feridun Bey ile Zabtiye Nezareti'nde görevli Farukizade Sami Paşa'nın görüşmelerinden sonra İstanbul'da bir polis okulu açılması kararlaştırılmıştır. Mektebin açılışına kadar ise İstanbul'daki polis ve komiserlere Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu salonunda meslek ve ahlak konularıyla ilgili konferanslar verilmeye başlanmıştır³²¹.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Fransız ve Alman polis teşkilatları örnek alınarak polis teşkilatımızda değişiklikler yapılmıştır. 22 Temmuz 1909 tarihli "İstanbul Vilayeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatı'na Dair Kanun" ile Zaptiye Nezareti kaldırılmış ülkenin emniyet görevi ise Dahiliye Nezareti'ne bağlı polis işlerini yürütecek olan "Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü" ile İstanbul'a bağlı polis müdüriyetine verilmiştir³²².

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle Polis Okulu için gerekli bina sorunu çözülmüştür. Yıldız Sarayı'nın Şehzadegan ve başkitabet daireleri okul yeri olmuştur³²³. Böylece İstanbul'da ilk polis okulu olan "Dersaadet Polis Mektebi" 1909'da³²⁴ eğitime başlamıştır. Okulun ilk müdürü Yüzbaşı Ahmet Bey'di³²⁵. İstanbul Polis Mektebi'nin eğitim süresi altı aydı ve ilk devrede dört yüz öğrenci kayıt yaptırmıştı. İlk öğrenciler iki yüzelli tanesi İstanbul'da, yüzelli tanesi taşra

³²¹ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1498, Doğan, a.g.m., s.277.

³²² Ali Kuyaksil, "155. Yılda Polis Teşkilatının Tarihçesi Kolluk Kavramı ve Günümüz Emniyet Teşkilatı", *Polis Dergisi*, Yıl:6, S.:22, Emniyet Genel Müdürlüğü APK Dairesi Başkanlığı Yayın No:142, Ocak – Şubat – Mart, Ankara 2000, s.9 – 10.

³²³ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1498.

³²⁴ Eyüp Şahin, "Osmanlı Polis Teşkilatı: İdari Yapılanması, Eğitimi ve Milli Mücadeleye Etkin Katılımı", *Polis Dergisi*, Yıl:6, S. 24, Yayın No:147, Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi, Temmuz – Ağustos – Eylül, Ankara 2000, s.124.

³²⁵ Şahin, "Osmanlı Polisi'nin", s.127. 1909 – 1933 yılları arasında müdürlük yapanlar için bkz. Şahin, "Osmanlı Polisi'nin", s.127.

karakollarında çalışan polis ve komiserleriydi. Okulu bitirenler eski görev yerlerine gönderiliyordu³²⁶.

İstanbul Polis Okulu'nun ders programında yer alan dersleri şunlardı: “Kavanin, Polis Nizamnamesi, Telefon ve Telgraf Muhaberesi, Beden Terbiyesi, Eskrim, Otomobil ve Makine Sevk-i İdaresi, Meslek Terbiyesi ve Fiili Hizmet, Atış Nazariyesi, Acil Müdavat ve Hıfzısıhha, Daktiloskopi, Hesab-ı Tahrir Usulü”³²⁷. Okuldaki dersler zamanla değişmiştir. 1910 yılında okutulan dersler Ceza Kanunu, İdareye Devletler Hukuku, Ceza Uygulaması ve Yazışma, Polis Nizamnamesi, Ceza Yargılaması Usulü, Hukuk İlmine Giriş, Hıfzısıhha ve İlk Yardım, Fransızca belge okuma, Kroki, Meslek ve Beden Eğitimi'dir³²⁸. Bu derslerden başka Parmak İzi ve Fotoğraf, Tarih ve Coğrafya, Tabanca Atışı, Nazariyat ve Tatbikat dersleri de programda yer almıştır. Meslek Terbiyesi ve Karakol Vezaifi derslerinin okul müdürleri tarafından verilmesi bir gelenek haline gelmiştir³²⁹.

İstanbul Polis Okulu, ülkenin değişik yerlerinden gelen polislere eğitim vermeye devam ederken yetersiz gelmeye başlamıştır. Bu nedenle İstanbul'un dışında Beyrut, Bağdat, Erzurum, Adana ve Trabzon'da polis okulları açılmıştır³³⁰.

I. Dünya Savaşı sırasında Sultan Reşad'ın iradesiyle İstanbul Polis Okulu, Fransız Sen Mişel Okulu'nun olduğu binaya nakledilmiştir. Ancak savaş sonrasında Fransa burayı işgal etmiştir. Değişik yerlere taşınan İstanbul Polis Okulu, tekrar Yıldız Sarayı'nda eğitime devam etmiştir³³¹.

³²⁶ Ergün, *a.g.e.*, s.252

³²⁷ Ergün, *a.g.e.*, s.252.

³²⁸ Şahin, “Osmanlı Polisi'nin”, s.128.

³²⁹ Şahin, “Osmanlı Polisi'nin”., s.128

³³⁰ Kuyaksil, *a.g.m.*, s.10, Şahin, “Osmanlı Polis Teşkilatı”, s.124.

³³¹ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1498 – 1499, Şahin, “Osmanlı Polisi'nin”, s.128.

1909'da açılan İstanbul Polis Okulu Osmanlı Hükümeti sonuna kadar mevcut okul personeliyle³³² ikiyüzüç komiser, üçbinikiyüzseksendört polis memuru³³³ mezun etmiştir. İstanbul Polis Okulu mezuniyet törenlerine hükümet özen göstermiştir. 1909 yılındaki mezuniyet törenine Şeyhülislam, Dahiliye Nazırı, Adliye Nazırı, Harbiye Nazırı, Bahriye Nazırı, Ayan Meclisi Reisi ve diğer önemli kişiler katılmıştır³³⁴.

Polis okullarına girebilmek için yirmibeş ile kırk yaş arasında olma şartı, 1913 yılındaki nizamname ile yirmiiç ile otuz yaş arasında olmak şeklinde değiştirilmiştir. Okuması iyi, yazısı güzel, imlası doğru, okutulan dersleri anlayacak düzeyde zeki, sağlıklı, iyi ahlak sahibi, ağır suçlardan mahkum olmamış Osmanlı vatandaşları okullara alınmıştır. Askerliğini jandarma olarak yapan idadi mezunları ise daha çok tercih edilmiştir³³⁵.

Açıldığı tarihten itibaren emniyetin ve asayişini sağlayanları yetiştiren İstanbul Polis Okulu'na komşu ülkelerden de talep gelmiştir³³⁶. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde pek çok komiser ve polisin yetiştiği İstanbul Polis Okulu 1931 yılında³³⁷ günün ihtiyaçlarına cevap vermemesi nedeniyle kapatılmıştır.

2.7.2. Diğer polis okulları:

Avrupalı devletlerin etkisiyle açılan Selanik Polis Okulu'nun eğitimdeki başarısı tespit edilince 1909 yılında İstanbul Polis Okulu açılmıştır. Bu okulun da iyi

³³² İstanbul Polis Okulu'nun 1909 – 1921 tarihleri arasındaki kadrosu için bkz. Şahin, “Osmanlı Polisi'nin”, s.125 – 126.

³³³ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1502.

³³⁴ Tanin, 30 Teşrinievvel, 1909.

³³⁵ Şahin, “Osmanlı Polisi'nin”, s.140, Şahin, “Osmanlı Polisi'nin”, s.141.

³³⁶ 1910 yılında mezun olan ikiyüzonyedi kişiden oniki tanesinin İranlı polisler olması bunun en güzel göstergesidir. Ergün, *a.g.e.*, s.252.

³³⁷ Doğan, *a.g.m.*, “Polis Okulu”, s.278.

eğitim vermesi üzerine aynı başarıyı sağlayacak nitelikteki okullar ülkenin çeşitli şehirlerinde açılmıştır. Açılan bu okullar İstanbul Polis Okulu'na İstanbul dışından gelen öğrenci sayısını da azaltmıştır³³⁸.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul dışında açılan polis okulları, açılış ve kapanış tarihleri aşağıdaki şekildedir³³⁹.

Okullar	Yılları
Bağdat Polis Okulu	1910 – 1919
Erzurum Polis Okulu	1910 – 1917
Adana Polis Okulu	1914 – 1915
Beyrut Polis Okulu	1910 – 1918 (Tahminen)
Trabzon Polis Okulu	1918 – 1919

İstanbul dışındaki polis okullarına çevre şehirlerden polis, komiser ve komiser muavini de katılmıştır. İstanbul Polis Okulu kadar kalabalık olmayan bu okullarda da en iyi şekilde eğitim verilmiştir. Mart 1910 tarihinde eğitime başlayan Beyrut Polis Okulu'na Adana, Bingazi, Kudüs, Halep Urfa şehirlerinden iki komiser muavini ile otuzsekiz polis³⁴⁰ kayıt yaptırmıştır.

İstanbul Polis Okulu'nun dışındaki polis okulları Osmanlı Devleti'nin de katıldığı I. Dünya Savaşı'nın getirdiği maddi sıkıntılar, okul öğrencilerinin vatan savunmasına katılması nedeniyle en geç savaş bitiminde kapanmıştır³⁴¹. Ancak aldıkları meslekî ve ahlâkî eğitimle iyi birer polis ve polis amiri olarak yetişmişlerdir.

³³⁸ Kuyaksil, a.g.m., s.10.

³³⁹ Bağdat, Erzurum, Beyrut, Adana ve Trabzon polis okullarının kuruluş kadrosu ve görevlileri için bkz.. Şahin, “Osmanlı Polisi'nin”, s.131 – 139.

³⁴⁰ Şahin, “Osmanlı Polisi'nin”, s.132.

³⁴¹ Ergün, a.g.e., s.252, Şahin, “Osmanlı Polis Teşkilatı”, s.124, Kuyaksil, a.g.m. s.10.

I. Dünya Savaşı sonrası vatanımızı işgal etmeye başlayan devletlere karşı oluşan milli mücadele içerisinde ve Kuva-yı Milliye seferberliğinde polisler de önemli katkılarda bulunmuştur³⁴². Bütün bunlar polis okullarının başarısını ve açılışının ne kadar doğru olduğunu göstermektedir.

2.8. Sağlıkla İlgili Okullar

2.8.1. Dişçilik Okulu

Dönemin diğer okullarında olduğu gibi Dişçi Mektebi'nin açılışında da bina ve yer sıkıntısı yaşanmıştır. Kadırga'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (sivil tıbbiye), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Askerî tıbbiye) ile birleşip Tıp Fakültesi adıyla Haydarpaşa'ya taşınmasıyla yer sorunu çözülmüştür. Kadırga'daki Menemenli Mustafa Paşa Konağı, "Eczacı, Dişçi, Kabile ve Hastabakıcı Mekteplerine" bırakılmıştır. Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı zamanında Cemil Paşa (Topuzlu) ve Doktor Şazi Bey'in çalışmaları sonucu Dişçi Mektebi 1910 yılında kurulmuştur³⁴³.

Dişçi Mektebi açılmadan önce ülkede diş hastalığı ve tedavisi ile ilgilenmeyi berberler, cerrahlar ve diş tabipleri yerine getirmiştir. Berberler yanında bulundukları kerpetenle diş çekimi yapmışlardır. Askerî hastanede hasta bakıcı görevinde olup da başarılı olanlara, cerrahlık belgesi ile dişçilik yapmalarına izin verilmiştir. Bir diş doktorunun yanında çalışan ve diş çekmeyi öğrenen kişiler, Tıbbiye Mektebi'nin yapacağı sınavda başarılı olmaları durumunda dişçilik yapacaklarına dair bir belge almışlardır. Diş tabipleri ise dişçilik eğitimi görmüş,

³⁴² Şahin, a.g.m., "Osmanlı Polisi'nin", s.139.

³⁴³ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1506, Nuran Yıldırım, "Dişçi Mektebi" *D.B.İ.A.*, C. III, İstanbul 1994, s.62.

cerrahlık eğitimini yarıda bırakmış kişilerdi. Diş tabiplerinin sayıları azdı³⁴⁴. Dişçilerin ve diş doktorlarının sayıca yetersizliği bir dişçilik okuluna olan ihtiyacın en önemli göstergesidir.

Kadırğa'daki birkaç okuldan oluşan kurumun başına müdür olarak Mustafa Münif Paşa getirilmiş; Halit Şazi Bey ise Diş Mektebi Muallimler Meclisi'ne başkanlık etmiştir³⁴⁵. Okulun öğretmenleri³⁴⁶ arasında yer alan Doktor Kösemihailzade, Halit Şazi Bey'in ölümüne kadar (1921) idarede görev almıştır³⁴⁷.

Eğitim süresi üç yıl olan Dişçilik Mektebi'ne, dişçi yanındaki çıraklar ile tekrar dişçilik mesleğine girmek isteyenler birinci sınıftan Tıbbiye Mektebi'nin yaptığı sınavdan başarılı olan dişçilere ikinci sınıftan okula girme hakkı tanınmıştır. Başlangıçta okula başvuruda eğitim düzeyi aranmamış, sonra ilkokul ve orta okul bitirme şartı aranmaya başlanmıştır³⁴⁸. Daha sonraları ise idadi mezunları alınmaya çalışılmıştır. Maarif Nezareti de Dişçilik Mektebi'nin idadi mezunlarını alması nedeniyle Dişçilik Mektebi'ni yüksek okul olarak kabul etmiştir³⁴⁹.

Dişçi Mektebi'ne kayıt yaptıranlar genelde Gayri Müslimlerdi. Ancak okula girişte iyi düzeyde Osmanlıca bilme şartının aranmasıyla yabancıların okula girişleri azalmıştır. Böylece Türklerin, Dişçi Mektebi'ne girişleri kolaylaşmıştır. Çağdaş dişçi yetiştirmek için kurulmuş olan okulda eğitime büyük önem verilmiş, öğrencilerin dişçiliği öğrenmelerine dikkat edilmiştir. Okulun birinci sınıfında yer alan altmışiki öğrenciden sadece üç tanesinin sınıfı geçebilmesi bunun göstergesidir³⁵⁰. Dişçilik

³⁴⁴ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1504 – 1505.

³⁴⁵ Yıldırım, *a.g.m.*, s.62.

³⁴⁶ Dişçi Mektebi'nin ilk öğretmenleri arasında yer alan kişiler: Halit Şazi Bey, Hüseyin Talat Efendi, Terziyan Efendi, Leon Manak Efendi, Yavanidis Efendi. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, s.1506.

³⁴⁷ Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul 2000, s.300.

³⁴⁸ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1506.

³⁴⁹ Ergün, *a.g.e.*, s.276.

³⁵⁰ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1506.

Mektebi ilk mezunlarını 1911 yılında vermiştir³⁵¹. Böylece bilimsel bilgiyle yetiştirilmiş diş doktorları halka hizmet sunmaya başlamıştır.

Dişçi Mektebi'nde okutulan dersler 1913 yılında çıkan Darülfünun Talimatnamesi'ne göre şu şekildedir³⁵².

1. Sınıf	Hikmet-i Tabiiye, Nebatat-ı Fenn-i Ensice, Kimya-yı Gayri Uzvi, Protez
2. Sınıf	Emraz-ı Umumiye, Ameliyat-ı Sinniye (nazari), Protez, İlmi Teşrih-i Umumi ve Hususi, Kimya-yı Uzvi, Hayvanat, Seririyat-ı Mütenevvia-ı İnsan
3. Sınıf	Fizyoloji-i Umumi, Ameliyat-ı Sinniye (ameli), Bakteriyoloji, Emraz-ı İnsan ve Femm, Hıfzıssıha-i Umumi, Hıfzıssıha-i İnsan, Müfredat-ı Tıb.

Dişçi Mektebi ile Eczacı Mektebi'nin Kadırğa'da aynı binada olması bazı derslerin ortak görülmesine neden olmuştur. Ortak dersler arasında şunlar vardı: Hıfzıssıha, Emraz-ı Umumiye ve Cerrah-i Seririyat³⁵³.

Kadırğa'daki okul binasının bakımsızlıktan yıpranması sonucu Dişçi ve Eczacı Okulu Bayezid'deki eski jandarma komutanlığı binasına taşınmıştır. I. Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı Devleti – Almanya ittifakının bir sonucu olarak Dişçi Mektebi'nde de Alman profesörler görev almıştır³⁵⁴.

³⁵¹ Yıldırım, a.g.m., s.62, İter Uzel, “Osmanlı – Türk Dişhekimliği”, *Osmanlı*, C.VIII, Ankara1999, s.583.

³⁵² Ergün, a.g.e., s.276.

³⁵³ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1506.

³⁵⁴ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1507.

Dişçi Mektebi Tıp Fakültesine bağlı bir yüksekokul olduğu için ikinci planda kalmıştır. Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdüren Dişçi Mektebi 1933 yılındaki üniversite reformuyla Eczacı Mektebi'nden ayrılmıştır. 1964'te İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Diş Hekimliği Fakültesi adıyla bağımsız bir fakülte olmuştur³⁵⁵.

2.8.2. Eczacılık Okulu

Eczacılık eğitimi tıp okullarına bağlı olarak gelişmiştir. Askerî ve sivil tıp okulları 1909 yılında “Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi” adı altında birleştirilmiş³⁵⁶ ve Haydarpaşa'daki binaya taşınmıştır. Mektep-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye (sivil tıp okulu) bağlı eczacılık sınıfı ise sivil tıp okulunun eski binası olan Menemenli Mustafa Paşa Konağı'nda kalmıştır. Muallimler Meclisi 1909'da Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin bütçelerini Tıp Fakültesi'nden ayırmıştır. Böylelikle, Eczacı ve Dişçi Mektepleri özerk bir yapıya kavuşmuştur³⁵⁷.

Eski Fenn-i Kibale (doğum) hocası Mustafa Münif Paşa, 16 Eylül 1909'da “Eczacı, Dişçi, Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri” müdürlüğüne getirilmiştir. Öğretim ve eğitim işlerine ise mekteplerin muallimler meclisi bakıyordu. Eczacı Mektebi Muallimler Meclisi reisi Dr. Hilmi (Büyüksoy) Beydi³⁵⁸. 1909 yılında “Eczacı, Dişçi, Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri” eğitime başlamıştır. Mekteplerin bir araya toplanmasının sebebi ise idareyi bir müdürün yapmasını ve bazı derslerin ortak alınmasını sağlamaktı. Böylece tasarruf uygulanabilecekti³⁵⁹. Okul öğrencileri için bir diğer olumlu yanı ise Eczacılık Mektebi, Tıp Fakültesi Muallimler

³⁵⁵ Yıldırım, a.g.m., s.63.

³⁵⁶ Turhan Baytop, “Osmanlı Dönemi'nde Eczacılık ve Eczacılar”, *Osmanlı*, C.VIII, Ankara 1999, s. 587.

³⁵⁷ Turhan Baytop, “Eczacı Mektebi”, *D.B.İ.A.*, C.III, İstanbul 1994, s.125.

³⁵⁸ Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1985, s.249.

³⁵⁹ Baytop, a.g.e., s.249, Baytop, “Eczacı”, s.125.

Meclisi'nin 1910 yılındaki kararı ile yüksekokul sayılmış ve öğrencilerin askerliğine kolaylık getirilmiştir³⁶⁰.

Eğitim süresinin üç yıl olduğu Eczacı Mektebi'nden diploma alabilmek için bir eczanede üç yıl çalışmış olmak şartı aranmıştır³⁶¹. Okula öğrenci alımı diplomalarına göre değişiyordu. Darüşşafaka, yedi yıllık idadi, sultani ve bu düzey bilgisi olanlar ile özel okul mezunları sınavla okula girebiliyordu. Eczacı, tabip, dişçi ve cerrah diploması olanların sınava girmesine gerek yoktu. Dişçiler ve cerrah diploması olanlar okula birinci sınıftan; eczacılar ikinci sınıftan; tabipler ise üçüncü sınıftan devam etmişlerdir³⁶².

Eczacı Mektebi ders programına baktığımızda Paris Eczacılık Yüksekokulu programının³⁶³ esas alındığını görürüz. 1914 yılından itibaren Eczacı Mektebi'nde uygulanan ders programı³⁶⁴ şu şekildedir³⁶⁵.

1. Sınıf	Nebatat (Botanik), Hayvanat (Zooloji), Hikmet-i Tabiiye (Fizik), Fenn-i İspençiyari (Galenik Farmosi), Kimya-yı Gayri Uzvi (İnorganik Kimya), Kimya-yı Tahlil-i Keyfi (Kalitatif Analitik Kimya)
2. Sınıf	Farmakognazi, Kimya-yı Tahlil-i Kemmi (Kantitatif Analitik Kimya), Kimya-yı Uzvi (Organik Kimya), Bakteriyoloji ve Hıfzıssıhha (Mikrobiyoloji ve Hijyen), Fenn-i İspençiyari (Galenik Farmosi), Kimya-yı Tahlil-i Kemmi (Kantitatif Analitik Kimya)

³⁶⁰ Ergün, *a.g.e.*, s.275.

³⁶¹ Baytop, "Eczacı", s.125, Baytop, "Osmanlı", s.587.

³⁶² Ergün, *a.g.e.*, s.276.

³⁶³ Baytop, "Eczacı", s.125, Baytop, "Osmanlı", s.587.

³⁶⁴ 1913 tarihli Darülfünun Talimatnamesi'ne göre ders programı için bkz. Ergün, *a.g.e.*, s.276.

³⁶⁵ Baytop, *a.g.e.*, s.254 – 255. Eczacı Mektebi'nde derslere giren öğretmenlerin isimleri ve maaşları için bkz. Baytop, *a.g.e.*, s.250.

3. Sınıf	Müfredat-ı Tıp (Farmakoloji), Mebhas-ı Sümün (Toksikoloji), Kimya-yı İspençiyari ve Tahlili (Analitik ve Farmasotik Kimya)
----------	--

Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim faaliyetlerine devam eden Eczacı Mektebi, 1926 yılında Kadırga'daki binadan Bayezit'teki eski jandarma komutanlığı binasına taşınmıştır. Aynı binada Dişçi Mektebi de eğitimini sürdürmüştür. 1933 yılındaki üniversite reformu ile Eczacı ve Dişçi mektepleri birbirinden ayrılmıştır. 1961 senesinde de Eczacı Okulu, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Eczacılık Fakültesi'ne dönüştürülmüştür³⁶⁶.

2.8.3. Tabip Muavinliği Okulu

Bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşması, savaşlarda askerlerin hastalık nedeniyle ölmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sağlık alanında çalışmalar yapmaya yöneltmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, önce 1914 yılında salgın hastalıklarla ilgili bir nizamname yayınlamıştır. Halkı, sağlık konusunda bilgilendirme çalışmalarını parasız sağlık kontrolleri yapan kulüpler, sağlıkla ilgili mektepler yerine getirmeye başlamıştır³⁶⁷.

Tıbbiyeden mezun olanların orduda görev alması, personel ihtiyacının görülmesi üzerine, doktor yardımcısı yetiştirmek amacıyla Tabip Muavinliği Mektebi açılması kararlaştırılmıştır³⁶⁸.

Eğitim süresi iki yıl olan Tabip Muavinliği Mektebi, parasız ve yatılıydı. Okula sultani mezunları sınavsız, sultani mezunu düzeyinde bilgisi olduğunu kanıtlayanlar da aynı şekilde sınavsız alınacaktı. Okula giriş yaşı en az onsekiz idi.

³⁶⁶ Baytop, a.g.m., "Eczacı", s.125.

³⁶⁷ Şenses, a.g.m., s.66.

³⁶⁸ Yolalıcı, a.g.m., s. 284, Koçer, a.g.e., s.216.

Tabip Muavinliği Mektebi'nden mezun olanlar devletin görevlendireceği bir yerde beş sene çalışmakla yükümlüydü. Mezunlardan yeni tayin olanlar altı ay vilayet tabibinin yanında görev aldıktan sonra tabibi olmayan kaza ve nahiyelerde resmi ve gayri resmi tabiplik yapabileceklerdi³⁶⁹.

Tabip Muavinliği Mektebi'nde teorik, uygulamalı ve klinik dersleri olacaktı. Beş sene hizmet eden Tabip Muavini Tıp Fakültesi'nin üçüncü sınıfına imtihansız; dördüncü sınıfına imtihanla girebilecekti. Ayrıca bu şekilde tıp fakültesine giren tabip muavinlerinin son sene staj yapma zorunlulukları yoktu³⁷⁰.

Tabip Muavinliği Mektebi'nin açılması için gerekli çalışmalar yapılmış, nizamname yayınlanmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın şiddetlenmesi ile sultani mezunlarının savaş nedeniyle orduya katılması Tabip Muavinliği Mektebi'nin açılmasını önlemiştir³⁷¹.

Osmanlı Devleti'nde hemşire ve hasta bakıcılarla ilgili çalışmalar da yapılmıştır. 1854 Kırım Savaşı sırasında Fransız ve İngiliz hemşireler kendi ülkesinin askerlerine bakmışlardır. Özellikle savaşta yaralananlar için ihtiyaç duyulan hemşireler Balkan Savaşı'nın etkisi ile hastanelerde görev almaya başlamıştır. 1913 ve 1914 tarihlerinde Darülfünun'da verilen hemşirelik ve hasta bakıcılıkla ilgili konferanslara pek çok kişi katılmıştır. Kursu bitirenler Balkan ve I. Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi'nde görev almıştır. Cephelerde ve hastanelerde hasta bakıcı görevlendirilmiş olmasına rağmen 1920 yılına kadar bir hemşirelik okulu açılmamıştır³⁷².

³⁶⁹ “Tabip Muavinliği Mektebi Nizamnamesi”, Düstur, II. Tertip, C.VII, Dersaadet 1332, s.741.

³⁷⁰ Düstur, II. Tertip, C.VII, Dersaadet 1332, s.742.

³⁷¹ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1567.

³⁷² Kurnaz, a.g.m., s.103.

Sağlıkla ilgili bir diğer okul ise Küçük Sıhhat Memurları Okulu, 1910 yılında açılmıştır. Açılış amacı ise çiçek aşısı ve ilkyardım hizmetlerini yapacak elemanları yetiştirmektir³⁷³.

2.9. Sanatla İlgili Okullar

2.9.1. Darülbedayi

“Güzellikler evi”³⁷⁴ anlamına gelen Darülbedayi, İstanbul’da kurulan ve 1931 yılında “Şehir Tiyatrosu” ismini alan bir okuldur. İstanbul şehremini Cemil Paşa, tiyatronun gelişmesi için Paris Odeon Tiyatrosu’nda müdürlük yapmış olan Andre Antoine’in Fransa’dan İstanbul’a gelmesini sağlamıştır³⁷⁵. Darulbedayi-i Osmani, milli bir tiyatro kurmak, sanatçı yetiştirmek ve ülkedeki tiyatro çalışmalarını canlandırmak amacıyla açılmıştır³⁷⁶. Okulda tiyatro ile birlikte müzik eğitimi de verilmiştir. Darulbedayi, Şehzadebaşı’nda kurulmuş, okulun genel müdürü A. Antoine iken tiyatro kısmından Reşat Rıdvan Bey, müzik kısmından ise Ali Arif Bey sorumlu tutulmuştur³⁷⁷. A. Antoine, okulun ders programını ve giriş imtihanlarını yapmıştır. İmtihana sekizi bayan, yüzdoksanyedi kişi başvurmuştur³⁷⁸. Bayanların taleplerindeki azlığın nedeni ise örtünme ve sahnede bulunacak kızın alacağı kötü şöhretti³⁷⁹.

Okulun açılması için çalışmaları sürerken I. Dünya Savaşı’nın başlaması ile Darülbedayi’nin genel müdürü A. Antoine İstanbul’dan ayrılmıştır. Reşad Rıdvan

³⁷³ Cicioğlu, a.g.e., s.293.

³⁷⁴ Özdemir Nutku, “Darülbedayi”, *T.D.V.İ.A.*, C.VIII, İstanbul 1993, s.515.

³⁷⁵ Metin And, “Meşrutiyette Tiyatro”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl:2, C.II, S.11, İstanbul Aralık 1966, s.20, Nutku, a.g.m., s.515.

³⁷⁶ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1531.

³⁷⁷ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1538.

³⁷⁸ Nutku, a.g.m., s.515.

³⁷⁹ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1532.

Bey, 1914 yılında okulu açmıştır³⁸⁰. Okulun öğretmenleri arasında tiyatrocu ve oyun yazarları vardı. Ayrıca öğretmenlerden bir edebi heyet kurulmuştur³⁸¹.

Darülbedayi'nin bölümleri şunlardır:

- a) Kıraat, telaffuz, tecvit
- b) İnşad, takrir, aruz
- c) Tarih, edebiyat, edebiyat tarihi
- d) Haile³⁸²
- e) Dram
- f) Mudhike (komedi).
- g) Raks, adab-ı muaşeret, eskirim, işmizaz³⁸³(mimik).

Darülbedayi zamanla okul şeklinden çıkarak temsiller veren bir tiyatro halini almıştır. Bu nedenle oyuncu yetiştirmek yerine oyun hazırlamaya önem vermiştir. Darülbedayi ilk temsilini 20 Ocak 1916 tarihinde “Çürük Temel” ile sunmuştur³⁸⁴. Emile Fobre'den uyarlanan Çürük Temel oyunundan sonra ilk yerli oyun Halit Fahri'nin “Baykuş” adlı eserinden Muhsin ERTUĞRUL tarafından sahneye konmuştur³⁸⁵.

Darülbedayi'nin hazırladığı oyunlar İttihat ve Terakki klüplerinde, Türk Ocakları'nda sergilenmiş, yaygın eğitim aracı olarak faydalanılmıştır³⁸⁶. Darülbedayi'den istenen verim alınmamıştır. Kurucularından A. Antoine'nin ülkesine gitmesi, tiyatro öğrencilerinin savaşa katılması, ülkedeki maddi sıkıntı bunun en önemli nedenidir. Darülbedayi, zamanla bir okul olmaktan çıkmış bir

³⁸⁰ Nutku, a.g.m., s.515, Ergün, a.g.e., s.254.

³⁸¹ Metin And, “Şehir Tiyatroları”, *D.B.İ.A.*, C.VII, İstanbul 1994, s.145.

³⁸² Haile: Trajedi. Bkz., Devellioğlu, a.g.e, s.312.

³⁸³ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1539. İlk üç madde, ortak ders diğerleri ise şubedir. Bkz. Sakaoglu, a.g.e., s.144.

³⁸⁴ Metin And, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, *T.C.T.A.*, C.VI, İstanbul 1985, s.1618.

³⁸⁵ Nutku, a.g.m., s. 515.

³⁸⁶ Şenses, a.g.m., s.66.

tiyatro topluluğuna dönüşmüştür. Bu değişiklik İstanbul Belediye Meclisi'nin 1 Kasım 1920 tarihindeki toplantısında da belirtilmiştir. Darülbedayi ismi 1931 yılında “Şehir Tiyatrosu” olarak deęiştirilmiştir³⁸⁷.

2.9.2. Darüelhan (Konservatuar)

Osmanlı Devleti zamanında İstanbul'da kurulan ilk resmi musiki okuludur. Darüelhan kurulmadan önce Darülbedayi'nin müzik bölümünde musiki ile ilgili çalışmalar başlamıştır. Ali Rifat Bey'in müdürlüğünü yaptığı musiki şubesi Şark (Türk) ve Garb (Batı) musikisine ayrılmıştır. Türk Musikisi bölümü klasik musikiyi unutulmaktan kurtarmak, tiyatroya faydalı olacak şekilde geliştirmek, klasik eserleri notaya aktarmak ve yaşatmak, müzik zevkini topluma yaymak amaçlarını gerçekleştirmek için kurulmuştur. I. Dünya Savaşı'nın çıkması Garb Musiki Bölümü'nün kapatılmasına sebep olmuştur. Şark Musikisi Bölümü, ise musikili temsiller vermiş olmasına rağmen mali sıkıntılar nedeniyle 14 Mart 1916 yılında kapatılmıştır³⁸⁸.

Darülbedayi içerisinde musiki çalışmasının sona ermesi üzerine ayrı bir musiki okulu açma çalışmaları başlamıştır. Abdülkadir Bey'in (Töre) Maarif Nezareti'ne sunduğu rapor sonucunda bir musiki encümeninin oluşturulması kararlaştırılmıştır³⁸⁹. Daha önce Evkaf Nazırlığı ve Washington büyükelçiliği yapmış olan Yusuf Ziya başkanlığındaki “Musiki Encümeni” tarafından 9 Ocak 1916³⁹⁰ yılında hazırlanan talimatname³⁹¹, Padişah V. Mehmet'e sunulmuştur. V. Mehmet 9

³⁸⁷ Nutku, a.g.m., s.516.

³⁸⁸ Nuri Özcan, “Darüelhan”, *T.D.V.İ.A.* C.VIII, İstanbul 1993, s.518 – 519, Gönül Paçacı, “Darü'l-elhan” *D.B.İ.A.*, C.II, s.556, Bülent Aksoy, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma” *T.C.T.A.*, C.V, İstanbul 1985, s.1235.

³⁸⁹ Paçacı, a.g.m., s.556.

³⁹⁰ Özcan, a.g.m., s.519.

³⁹¹ Talimatnamenin ismi: “Musiki Encümeni ve Darüelhan Talimatnamesi”.

Aralık 1916 tarihli İrade-i Seniye ile talimatnameyi onay vermiştir³⁹². Meclis-i Vükela ise 1 Ocak 1917’de kararı kabul etmiştir.

Musiki Encümeni, Maarif Nezareti’ne bağlı bir başkan yardımcısı ve üyelerden oluşan ilmi bir heyetti. Darüelhan, dokuz eğitim süresi olan dört sınıftan oluşmuştur. Erkek ve kızlara yönelik iki kısım olan Darüelhan’ın binaları ayrıydı. Kız ve erkek darüelhan şubelerinin idareci ve öğretmenleri Musiki Encümeni tarafından belirlenmiş, Maarif Nezareti’nce tayin edilmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti okulda kullanılacak müzik aletlerini, Musiki Encümeni’nin uygun gördüğü müzik kitaplarını ve eserlerini temin etmekle sorumluydu³⁹³.

Darüelhan’ın kuruluş amacı musiki sanatını ilmi bir şekilde öğretmek, eski musiki eserlerini tekrar düzenleyerek yayınlamak,³⁹⁴ folklor çalışmaları yapmaktır³⁹⁵. Darüelhan’ın müdür ve müdiresi; memur, hizmetli ve öğretmenlerin görevlerini yapmalarından, okulun düzeninden, öğrencilerin öğrenme durumlarından, ders programının güzel bir şekilde uygulanmasından, okuldaki aletlerin, kütüphane ve müzenin korunmasından, öğretmen ve öğrencinin devam durumunu izlemekten birinci derecede sorumludur³⁹⁶.

Darüelhan’a alınacak öğrencilerin musikiye ilgili olması gereklidir. Musikiye az çok ilgili olup, eğitimini tamamlamak için gelen öğrencilere encümen huzurunda imtihan yapılarak hangi sınıftan başlayacağı belirlenirdi. Mübtedi talebenin Darüelhan’a alınabilmesi için öğrenci ibtidai ikmal-i tahsil tasdiknamesine sahip olmalı; havenendeler için onbeş yaşından küçük, sazandeler için yirmi yaşından küçük olması gereklidir. Öğrencilerin genel görgü ve ahlak

³⁹² Paçacı, a.g.m., s.556.

³⁹³ “Musiki Encümeni ve Darüelhan talimatnamesi ile Programı”, Düstur, II. Tertip, C. IX, 19 Kanun-ı Evvel 1332, s.24 – 26.

³⁹⁴ Düstur, II. Tertip, C. IX, s.24 – 26, Paçacı, a.g.m., s.556.

³⁹⁵ Özcan, a.g.m., s.519.

³⁹⁶ Düstur, II. Tertip, C.IX, s. 27.

kurallarına, okul içinde okul kurallarına uymaları şarttı. Kız ve erkek öğrenciler halka açık konser veremeyecekleri gibi para karşılığı hiç bir yerde sazende ve havenendelik yapması yasaktı³⁹⁷.

Darülelhan' da ney, tanbur, keman, ud, kanun, santur, kudum, lavta, def, arp, viyolonsel, alta, ve piyona gibi müzik aletleriyle gına (şarkı söyleme) eğitimi yapılırdı. Müzik aletlerinin öğretmenleri musiki encümenince belirlenmiş ve saat hesabıyla ücret verilmiştir³⁹⁸.

Genel musiki tarihi, ses ve solfej dersleri bütün öğrencilere verilirken müzik aleti çalma dersi dört öğrenciden oluşan bir öğrenci grubuna yöneliktir³⁹⁹.

Okulda üç tane imtihan vardı. İlk imtihan okulun açılışından üç ay sonra, ikincisi altı ay sonra, üçüncüsü ise açılıştan dokuz ay sonradır. Sanat-ı telif imtihanı hem sözlü, hem yazılı yapılırken diğer imtihanlar sadece sözlü yapılacaktır. Sınavlarda alınan puanların karşılığı şu şekildedir.

9 - 10 => Aliyyülâlâ

7 - 8 => Âlâ

5 - 6 => Vasat

4 ve aşağısı => Zayıf

Okul idaresi yıl sonunda öğrencilerin okul bilgileriyle birlikte geçme notlarını ve sınıfta kaçınıcı olduklarını gösteren üç tane çizelge hazırlar ve musiki encümeni başkanlığına gönderilir. Encümen başkanlığı ise birini kendi alır, birini okula iade eder, üçüncüsü ise Maarif Nezareti'ne gönderilir⁴⁰⁰.

Darülelhan' da okutulan dersler şu şekildedir.

³⁹⁷ Düstur, II. Tertip, C.IX, s.28, Düstur, II. Tertip, C.IX, s.29.

³⁹⁸ Düstur, II. Tertip, C.IX, s.31.

³⁹⁹ Düstur, II. Tertip, C.IX, s.31.

⁴⁰⁰ Düstur, II. Tertip, C.IX, s.33.

Sınıflar	Dersler
1. Sınıf	Ses ilmi, nota ve seslendirici, musiki aletleri, dinî musiki, genel musiki tarihi, saz
2. Sınıf	Ses ilmini tamamlama, musiki makamları ve notalarla yazılışı, major-minör kuralları, armoni bilgisi, musiki anahtarları, bestekarlık, genel musiki tarihi hakkında ayrıntılar, Türk dini musikisi, saz.
3. Sınıf	Ses ilmi ve uygulanışı, vurma vezinlerin uygulanışı, musiki anahtarlarının Türk musikisine uygulanışı, armoni bilgilerini tamamlama, bestekarlık, Türk dini musikisi, saz.
4. Sınıf	Musiki ozanı ile telifat, genel musiki tarihi, bestekarlık, armoni, saz, ⁴⁰¹ viyolonsel, piyano ⁴⁰² .

Darülelhanın açılacak olmasına Türk basını ilgi göstermiştir⁴⁰³. Darülehan ile Darülbedayi'ye bağlı musiki bölümü arasında fark vardır. Öncelikle Darülelhan ile Darülbedayi'nin müzik bölümü arasında fark vardır. Öncelikle Darülbedayi, şark musikisinden tiyatrodan faydalanmayı ve Türk musikisi ile Batı müziğini birleştirmeyi amaçlamıştır. Darülelhan ise Türk musikisini geliştirmeyi ve müzik öğretmeni yetiştirmeyi gaye edinmiştir⁴⁰⁴.

Darülelhan'da Türk Musikisine önem verilmesinde o dönemin şartları etkili olmuştur. Kültürün bir parçası olan musikin gelişmesi için İttihatçılar çaba sarfetmiştir⁴⁰⁵. Ayrıca savaş sırasında Mızıka-ı Hümayun mektebinde bazı öğrencilerin

⁴⁰¹ Düstur, II. Tertip, C.IX, s.34, Düstur, II. Tertip, C.IX, s.35.

⁴⁰² Özcan, a.g.m. s.519.

⁴⁰³ Milli Talim ve Terbiye Mecmuası'nın ikinci sayısındaki yazı için bkz. Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1580.

⁴⁰⁴ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1582.

⁴⁰⁵ Şenses, a.g.m, s.66.

Almanya’da verdiği konserde Batı müziği yerine Doğu müziğinin beğeni toplaması Darüelhan programında Türk Musikisi’ne daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur⁴⁰⁶.

Darüelhan ilk açıldığı yer Cağaloğlu’nda iken sonradan Şehzadebaşı’ndaki Fevziye Caddesi’nde erkek ve kadınlar ayrı binada olacak şekilde eğitim vermiştir⁴⁰⁷.

Darüelhan, Musiki Encümeni Başkanı Yusuf Ziya Paşa, ikinci başkan veya başkan yardımcısı Ali Rifat Bey, bestekar Rahmi Bey ve Refik Talat Bey’den oluşan kurulun idaresinde çalışmalarına başlamıştır⁴⁰⁸. Okulun öğretmenleri arasında Zekaizade Ahmet Efendi, Muallim İsmail Hakkı Bey, Ziya Bey (Santur), Leon Hancıyan, Refik Bey (Fersan) gibi sanatkarlar vardı⁴⁰⁹.

I. Dünya Savaşı sırasında açılan Darüelhan, savaşın yenilgiyle sonuçlanması ve işgallerin başlaması nedeniyle gelişme gösterememiştir. 1918 yılında erkek kısmı kapatılmış ve şark musikisi öğretimi veren ve sekiz öğretmenin bulunduğu kadınlar kısmı kalmıştır. Bu bölüm de daha sonra kapanmıştır.

Düşmanın yurttan çıkarılmasından sonra 14 Eylül 1923’te Darüelhan, Musa Süreyya Bey’in yönetiminde İstanbul Belediyesi’ne bağlı olarak açılmıştır⁴¹⁰. Ancak Talim ve Terbiye Dairesi Sanayi-i Nefise Encümeni’nin 9 Aralık 1926 tarihli kararı sonucunda Darüelhan’da Türk musikisi Öğretimi kaldırılmıştır. Daha sonra Darüelhan, 22 Ocak 1927’de İstanbul Musiki Konservatuarı ismiyle İstanbul Belediyesi’ne bağlanmıştır⁴¹¹.

1917’de kurulan Darüelhan, amacına Cumhuriyet döneminde ulaşmıştır. Darüelhan Külliyyatı ile yüzseksen yaprak nota kaydedilmiş. “Anadolu Halk Şarkıları

⁴⁰⁶ Tekeli - İlkın, , *a.g.e.*, s.93.

⁴⁰⁷ Paçacı, *a.g.m.*, s.556.

⁴⁰⁸ Paçacı, *a.g.m.*, s.556, Özcan, *a.g.m.*, s.519.

⁴⁰⁹ Özcan, *a.g.m.*, s.519.

⁴¹⁰ Özcan, *a.g.m.*, s.519, Paçacı, *a.g.m.*, s.557.

⁴¹¹ Özcan, *a.g.m.*, s.520, Paçacı, *a.g.m.*, s.558.

(1927-1928)” adlı eserde Anadolu’daki folklor inceleme gezilerinden derlenen türküler yer almıştır. Notası belirlenen eserlerin plak kaydı da yapılmıştır⁴¹².

2.9.3. Darü’l-musiki-i Osmani

II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra Şehzade Dr. Ziyaeddin Efendi’nin kurduğu⁴¹³ Darü’l-musiki-i Osmani’ye Maarif Nezareti 1911 yılında ruhsat vermiştir. Okul 1914 senesinde Çemberlitaş’a taşınmıştır. Öğrencilerin okula kayıtları her zaman yapılabilmekteydi. Okulun ders günleri, Cumartesi, Pazartesi ve Salı akşamlarıydı⁴¹⁴. Okulun öğretmenleri arasında Sami Bey (ud), Neyzen Tefik (ney), Ethem Efendi (santur), Arif Bey (keman), Levan Hancıyan, Arap Cemal Bey ve Hüsamettin Bey yer almıştır⁴¹⁵.

2.9.4. Daru’t-talim-i Musiki

Udi Fahri Kopuz ve arkadaşları tarafından 1916 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Halka açık bir öğretim yeri olan Daru’t-Talim-i Musiki daha çok verdiği konserler ve doldurduğu plaklar ile Türk musikisine katkı sağlamıştır. Haftada üç defa Pazar, Perşembe ve Cuma günleri halka konserler vermiştir. Daru’t-Talim-i Musiki topluluğu Kahire ve Berlin’e giderek yurt dışı konserler vermiştir. Daru’t-Talim-i Musiki’nin üyeleri arasında kurucusu Fahri Kopuz, Kemani Haşim Bey, Ahmet Neş’et Bey (tanbur), Nazım Bey (kanun), İhsan Aziz Bey (ney), Arap

⁴¹² Paçacı, a.g.m., s.558.

⁴¹³ İ.K.S.A. “Daru’l-musiki-i Osmani” maddesi, C.III, 1983, s.1520, D.B.İ.A. “Darulmusiki-i Osmani” maddesi, C.II, İstanbul 1994, s.115.

⁴¹⁴ Ergün, a.g.e., s.255.

⁴¹⁵ İ.K.S.A., “Daru’l-musiki-i Osmani” maddesi, C.III, 1983, s.1520.

Cemal Bey ve Reşat Erer gibi sanatçılar yer almıştır. Daru't-Talim-i Musiki üyeleri değişik nedenlerle ayrılınca 1931 yılında sona ermiştir⁴¹⁶.

2.9.5. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kızların yüksek öğrenim görmeleri yönünde çalışmalar artmıştır. Türk kızlarını güzel sanatlarda geliştirmek amacıyla İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Darülfünun binasında açılmıştır. Resim yapma yeteneği olan onaltı yaşından büyük kızlara resim dersleri gösterilmeye başlanmıştır⁴¹⁷. Kızlar için güzel sanatlar eğitimi bu okul vasıtasıyla kızların yüksek öğrenime devam etmeleri amaçlanmıştır. Okulun sadece kızlara yönelik olması ise öğrenci sayısını arttırmak için düşünülmüştür⁴¹⁸.

1 Kasım 1914 tarihinde Bayezit'teki Zeynep Hanım Konağı'nda⁴¹⁹ eğitime başlayan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin resim ve heykel şubeleri vardı. Okula ilk yıl kırk öğrenci kayıt yaptırmıştır. İlk kayıt yaptıranlar ise Müzdan Hanım, Maide Esat Hanım⁴²⁰ ile Belkıs Hanım'dı. Okulun ilk müdürlüğüne Salih Zeki Bey getirilmişti. Salih Zeki Bey'den sonra Mihri Hanım öğretmenlik ile birlikte müdürelik görevini de yerine getirmiştir⁴²¹. Okulun öğretmenleri şunlardı; Ressam Mihri Hanım, Perspektif dersini veren Ahmet Ziya (Akbulut), Anatomi dersine giren Nurettin Ali (Berkol), Atölye dersi öğretmeni Ali Sami (Bayar), Sanat Tarihi ve Estetik dersinin öğretmeni önce Vahit Bey iken sonra Ahmet Haşim Bey olmuştur.

⁴¹⁶ İ.K.S.A., "Daru't-talim-i Musiki" maddesi, C.III, 1983, s.1521.

⁴¹⁷ Ergün, a.g.e., s.292.

⁴¹⁸ Fatma Ürekli, *Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri* (Basılmamış Doktora Tezi), İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1997, s.246.

⁴¹⁹ Zeynep Yasa Yaman, "İnas Sanayi Nefise Mekteb-i Âlisi", *D.B.İ.A.*, C.IV, İstanbul 1994, s.170.

⁴²⁰ Yasa Yaman, a.g.m., s.170.

⁴²¹ Ürekli, a.g.t., s.247 – 248, Kurnaz, a.g.m., s.110.

Ayrıca isteyenlerin katılabileceği Heykel Atölyesi'nin öğretmeni İhsan Bey'di. Okulda öğleye kadar atölye çalışmaları yapılırken, genelde öğleden sonra Darülfünun dersliklerinde kuramsal dersler işleniyordu. Havaların güzel olduğu yaz aylarında öğrenciler hocaları ile açık hava çalışmaları yapıyorlardı. Öğrencilerin yaptığı resimler Galatasaray Sergileri'nde halka gösteriliyordu⁴²².

Okul müdiresi Mihri Hanım, 1919 yılında İtalya'ya gidince Ömer Adil Bey okul müdürü olmuştur. Mihri Hanım'ın girdiği ders olan Usul-i tersim dersine ise Feyhaman Bey girmeye başlamıştır. Bu arada Bayezit'teki Zeynep Hanım Konağı'ndan Gedikpaşa'ya taşınan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi 1926 yılında erkeklerin olduğu Sanayi-i Nefise Mektebi ile birleştirildiği tahmin edilmektedir. Hizmet verdiği süre içinde İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nden Güzin Duran, Nazlı Ecevit, Nermin Faruki ve Sabiha Rüştü Bozcan gibi sanatçılar yetişmiştir⁴²³.

2.9.6. Musiki Mektebi

Topkapı Sarayı'ndaki Fatih Eczanesi'nde 1909 yılında açılmıştır. Musiki Mektebi'ne Enderun Okulu'ndaki öğrencilerden müzik yeteneği olanlar alınmaya başlanmıştır. Ancak Musiki Mektebi'nin daha sonraki durumu hakkında bilgi edinilememiştir⁴²⁴.

⁴²² Yasa Yaman, a.g.m., s.170.

⁴²³ Yasa Yaman, a.g.m., s.170 – 171.

⁴²⁴ Ergün, a.g.e., s.254.

2.9.7. Mızıkâ Mektebi

İstanbul Belediyesi'ne bağlı Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye idaresi tarafından 1910 yılında açılmıştır⁴²⁵. Okulun kurulmasında Mızıkâ-i Hümayun muallimlerimden Zati Bey, İzzet Bey ve Veli Bey'in çalışmaları etkili olmuştur. Mızıkâ Mektebi'nde ilkokulu bitiren kimsesiz çocuklar bando içerisinde bir meslek kazandırmak amacıyla eğitime başlamıştır. Bu nedenle okula Darülaceze'nin dışındaki öksüz ve kimsesiz çocuklar da alınmıştır. 1910 yılında okula altmış öğrenci kayıt yaptırmıştır. Mızıkâ Mektebi öğrencilerine özel bando kıyafetleri hazırlanmış kullandıkları müzik aletleri ise Viyana'dan getirtilmiştir. Çalışmalara devam eden öğrenciler, ilk kez 14 Nisan 1912'de Eminönü, Karaköy arasındaki köprü'nün açılış töreninde şehir bandosu olarak görev almıştır. Öğrenciler bu törende başarılı olmuş ve daha sonraları halka konserler vermeye başlamıştır⁴²⁶.

I. Dünya Savaşı'nın getirdiği mali sıkıntılar nedeniyle ekonomik yönden zayıflayan İstanbul belediyesi Mızıkâ Mektebi'nin destek veremez bir duruma gelmiştir. Okuldaki gençlerin ise vatan savunması için askere alınması sonucu Mızıkâ Mektebi 1915 yılında kapatılmak zorunda kalmıştır.

Mızıkâ Mektebi'nde eğitim alıp da askere gitmiş olan gençler, orduda Mızıkâ Mektebi'nde görev almıştır. Savaşın bitiminden sonra ise müzik grupları kuran bu gençler yine müzikle ilgilenmişlerdir⁴²⁷.

⁴²⁵ Tekeli – İlkin, *a.g.e.*, s.92, Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1509, Ergün, *a.g.e.*, s.255.

⁴²⁶ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1509.

⁴²⁷ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1510.

2.10. Ulaşım İlgili Okullar

2.10.1. Milli Kapudan ve Çarkçı Mektebi

7 Şubat 1910 yılında “Tevsi-i Ticaret-i Bahriye-i Osmanî Cemiyeti”⁴²⁸, Milli Kapudan ve Çarkçı Mektebi’ni açmıştır. Okulun açılış amacı kaptan ve çarkçı⁴²⁹ yetiştirmektir. Eğitim süresi dört yıl olan Milli Kapudan ve Çarkçı Mektebi’nden 1913 yılında yetmişyedi, 1914 yılında yetmiş öğrenci eğitim görüyordu. Okul 1914 yılında ondokuz kaptan, onsekiz çarkçı toplam otuzyediy öğrenci mezun etmiştir⁴³⁰.

Okula Osmanlı Devleti vatandaşı olan onbeş ile otuz yaş arasındaki Ticaret-i Bahriye Mekteplerinden mezun öğrenci seviyesinde bilgisi olduğunu imtihanla ispat edenler kaydediliyordu. Okuldan başarı ile mezun olanlar Osmanlı gemilerinde dört sene süre ile mülazım kaptan ve çarkçı olarak görev alma hakkına sahiptiler. Okulun bitirme sınavı Bahriye Nezareti’nce görevlendirilecek bir heyetin huzurunda icra edilecektir. Okulda gösterilecek dersler ise Bahriye Nezareti tarafından hazırlanmıştır⁴³¹.

2.10.2. Şimendifercilik mektebi

Modern demiryollarının ortaya çıkışı XIX. yy. ortalarına doğru olmakla birlikte, maden ocaklarında taşıma aracı olarak ray sistemi insan ve hayvan gücünden

⁴²⁸ Bu cemiyetten önce (19 Temmuz 1909) kurulan Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. S. Özçelik, *a.g.e.*, s.11 – 241.

⁴²⁹ Çarkçı: Bir geminin makinesini veya başka bir makineyi kullanıp işleten kimse. Bkz. Komisyon, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C.I, s. 492.

⁴³⁰ Ergün, *a.g.e.*, s.290.

⁴³¹ “Mülazım Kapudan ve Çarkçılar Hakkında Kanun”, *Takvim-i Vakayi*, 19 Ağustos 1330, s.3 – 4.

faýdalanılarak kullanılmaktaydı. Demiryolculukta önemli gelişme hiç şüphesiz buhar gücünün kullanılmaya başlanmış olmasıyla⁴³².

Ulaşımı çabuklaştıran demiryolu önce ülke içindeki ulaşımın ve nakliyatın ilerlemesinde kendini gösterdi. Demiryolunun getirdiği imkanlarla özellikle madenlerin, tarım ürünlerinin, ticari eşyaların ve fabrika ürünlerinin nakliyatı hızlandı. Bunlara ek olarak insanların seyahat etmeleri ve askerlerin daha kolay ve çabuk bir şekilde istenilen bölgeye sevkıyatının yapılması olanakları doğdu. Sonuçta Avrupalı devletlerde demiryolunun etkisi ile sanayi ve ticaret gelişti.

Osmanlı Devleti, sanayileşmenin sonucunda gelişen demiryolu taşımacılığının getirdiği imkanlardan faydalanmak amacıyla sınırları içinde demiryolu kurmaya önem verdi. Demiryolu yapımının ekonomik yönden fazla masraf getirmesi, sanayileşen ülkelerin demiryolu yapımını rahatlıkla yapabilmesine, teknik ve sanayi yönünden yeterli seviyede olmayan devletlerin demiryolu yapımını sanayileşen ülkelere ayrıcalık tanıyarak sürdürme yoluna yönelmelerinde etkili olmuştur⁴³³. Ancak maddi sıkıntı ve teknik eleman yetersizliği Osmanlı Devleti'nin kendi başına ülkede demiryolu inşa etmesini önledi. Demiryolunun getirdiği kolaylıklardan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti, kendine yakın bulduğu devletlere demiryolu yapma ve demiryolunu işletme imtiyazı verdi. Osmanlı Devleti böyle yaparak ülkede demiryolu ulaşımını yaygınlaştırmayı ve siyasî, ekonomik ve Askerî alanlarda yarar sağlamayı hedeflemiştir.

Olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti'nde ulaşımı geliştirmek ve bayındırlık işlerini yürütmek için 1848'de Nafia Nezareti kuruldu. Osmanlı Devleti ulaşımın diğer kolu olan demiryollarını fazla geciktirmeden ülke sınırlarında yapılması için girişimlerde bulunmuştur. Fakat demiryollarının yaygınlaştığı dönem

⁴³² Reşat Yamaner, "Demiryolu", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1948, s. 336.

⁴³³ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993, s. 18 – 19.

olan 1830 – 1840 yılları Osmanlı'nın hem ekonomik hem de siyasî yönden zor durumdadır. Devletin bu durumda, demiryolu yapımını sürdürmesinin zorluğu demiryolu için gerekli malzemelerin ve inşaatı yapacak olan mühendislerin Avrupa ülkelerinden getirilmesi sonucunu sebebiyet vermiştir⁴³⁴.

Sömürgeci ülkelerin başında gelen İngiltere, Hindistan'a Afrika'nın güneyinden dolanarak gidilmesinin neden olduğu zaman kaybını ve masraflarını azaltmak için ikiyüzonbir km. uzunluğundaki İskenderiye – Kahire hattının yapılması için Mısır Valisi Abbas Paşa'dan 1851'de yapım hakkı aldı. Osmanlı Devleti bir valisinin İngilizler ile demiryolu anlaşmasını kendisine haber vermeden yapmasını, tepkiyle karşıladı ve Abbas Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Sonuçta, inşaatı halkın çalıştırılmaması, yeni vergi konulmaması, ve borçlanma yapılmaması şartlarıyla Babiali gerekli izni vermiştir. Böylece Osmanlı topraklarındaki ilk demiryolu olan İskenderiye – Kahire hattının inşaatı başlamış ve 1856 yılında tamamlanarak işletmeye açılmıştır. Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılması Akdeniz – Kızıldeniz irtibatını sağladığı için İskenderiye-Kahire hattı önemini yitirmiştir⁴³⁵.

Osmanlı Hükümeti ulaşımı geliştirmek amacıyla Anadolu'da demiryolu yapımına başlanılması yönünde girişimlerde bulunması üzerine İngiltere, demiryolu yapımını elde etmeye yönelmiştir. 23 Eylül 1856'da çıkarılan fermanla İzmir – Aydın hattının yapımı İngiliz sermayesi ile kurulan İzmir – Aydın Demiryolu Şirketi'ne verildi ve böylece Anadolu'daki ilk demiryolunun yapım çalışmaları başladı. Şirket demiryolu yapımını üstlenirken devlete ait topraklardan, maden ve ormanlardan faydalanabileceği gibi %6 devletin verdiği kar garantisi ile çalışmalara başladı⁴³⁶. İngiltere'nin Batı Anadolu'da demiryolu yapılmasındaki amaçları ise

⁴³⁴ Donald Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", *T.C.T.A.*, C.VI, s.1630.

⁴³⁵ Engin, *a.g.e.*, s.37.

⁴³⁶ Murat Özyüksel, *Osmanlı – Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu – Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988, s.10.

İzmir’de ticaretle uğraşan İngiliz tüccarlarının İzmir’in doğusundaki üretim alanlarıyla bağlantısının sağlanmasıyla Batı Anadolu’yu, İngilizlerin tarım mahsulleri kaynağı yapmak. Ayrıca Ege ve Akdeniz’deki İngiliz hakimiyetini güçlendirmektedir⁴³⁷.

İzmir – Turgutlu demiryolu Fransızların, İzmir – Aydın demiryolu İngilizlerin güzergahlar doğrultusunda nüfuzlarının arttırmasında önemli etkiye sahiptir. Demiryolları İngiliz, Fransız sömürsünü kolaylaştırdığı gibi bu ülkelerin fabrika ürünlerinin Anadolu içlerine taşınmasını sağlamıştır.

Osmanlı ülkesinde yapılan ve yapılmaya çalışılan demiryollarını, yapılış şekilleri ve nedenleri bakımından Bağdat, Rumeli ve Hicaz demiryolları olarak üç grup içinde inceledik.

Osmanlı Devleti, Bağdat demiryollarının kurulmasında amaç olarak demiryolundan faydalanarak Orta Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da hakimiyetini güçlendirmeyi planlıyordu. 1914 yılı başlarında Almanya Bağdat demiryollarının tamamlanması için bütün şartları oluşturmuş ve diğer devletlerin hattın bitirilmesine olan tepkilerini en aza indirmişti. Ancak, 28 Haziran 1914’te Avusturya – Macaristan veliahdının bir Sırp tarafından öldürülmesiyle başlayan I. Dünya Savaşı⁴³⁸ Almanların demiryolu yapımını durdurmuştur.

Osmanlı Devleti, savaşta demiryolu vasıtasıyla asker ve malzeme nakliyatını yapabilmeyi istiyordu. Bağdat demiryollarından bu noktada da tam faydalanma olmadı. Çünkü tamamlanan Bağdat hatları birbirine kesintisiz şekilde birleştirilmemişti⁴³⁹.

⁴³⁷ Mehmet Özdemir, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları*, Ankara 2001, s.8.

⁴³⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2: 1914 1995)*, İstanbul, s.100.

⁴³⁹ Özyüksel, *a.g.e.*, s.233.

Anadolu'dan geçen demiryolu hatları Balkanlar'da kaybedilen topraklar sonucu anayurda gelen göçmenlerin yerleştirilmesinde faydalı olmuştur. Çünkü göçmenler, İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerin tahıl ihtiyacını karşılamak için ovalara yerleştirilmiştir. Daha önce mera olarak kullanılan araziler (Ör: Konya) demiryolunun sağladığı nakliyat kolaylığı ile tarım amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Demiryolu yapımında kullanılan pulluğun daha sonra toprağı işlemek amacıyla kullanılması verimin artmasında etkili olmuştur⁴⁴⁰.

Sonuç olarak Bağdat demiryollarından yapımını sağlayan Almanya ile yapım imtiyazını veren Osmanlı Devleti gerektiği şekilde istifade edememiştir. I. Dünya Savaşı'nı İtilafların kazanması Bağdat demiryollarının denetimini İngiltere ile Fransa arasında paylaşılması sonucunu getirmiştir.

Rumeli demiryolları Rusların güneye inmelerini ve Balkanlarda toprak kazanmalarını önlemek için bölgeye asker sevkıyatını kolaylaştırmak için yapılmaya çalışılmıştır.⁴⁴¹.

Demiryolu yapımı için Avrupalı ülkelerden teknik araç gereç ve bunların kurulmasını sağlayacak mühendis getirtilmeye mecbur olunmasının sonucunda Babıali demiryolu işlerine fazla müdahalede bulunamamış, istediği zamanda ve istediği yerde demiryolu yapılmasını sağlayamamıştır. Bunları göz önüne alarak düşündüğümüzde Osmanlı Devleti Rumeli demiryolları projesinden istediği ölçüde faydalanamayacaktır. Nitekim sonuçta öyle oldu ve yapılan demiryollarıyla Osmanlı Balkan topraklarından gelir elde etmeyi düşünürken kaybettiği savaşlar sonucunda vatan olarak görüp yatırım yaptığı Rumeli topraklarının büyük kısmını kaybetti.

Osmanlı Devleti'nde kurulan diğer demiryollarından farklı olarak Hicaz demiryolları öncelikle dinî amaçlar taşımaktadır. Bu nedenle halka

⁴⁴⁰ Wolf Hutteroth, "Osmanlı Devleti'nde İlk Demiryolları", (Çev. Nejat Göyünç), *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2000, s.193.

⁴⁴¹ Engin , *a.g.e.*, s.44 – 45.

demiryolunun inşa amacının hac ibadeti esnasında çekilen zorlukların sona erdirmek olduğu belirtilmiştir. Hicaz'ın Osmanlı elinden çıkması Halifenin Müslümanlar nazarındaki önemini azaltırdı. Özellikle İngiltere'nin Arabistan'da kabile şeyhlerini , bedevi aşiretlerini kendi yanına çekmeye başlaması; misyonerlerin İslam birliğini bozacak tutum ve davranışlarda bulunması, ancak Hicaz Demiryollarının kurulmasıyla çözümlenebilirdi.⁴⁴² Dinî ve siyasî sebeplerin dışında ekonomik nedenler de Hicaz Demiryolunun yapımında etkilidir. Demiryolunun olması kutsal mekanlara daha fazla hacının, ziyaretçinin gelmesine sebep olacak ve Mekke – Medine'deki alış veriş artacaktır. Nakliyat güçlükleri nedeniyle uzak yerlere götürülemeyen ürünlerin taşınmasını, tarıma uygun yerlerin işlenmesine imkan verecektir. Hicaz Demiryolunun kurulması Arabistan'da maden aramalarının kolaylaşmasını, hayvancılığın gelişmesini, bedevilerin kervanlara zarar vermemesini, sağladığı gibi bedevilerin eğitim almasını da sağlayacaktır⁴⁴³.

Dinî açıdan istenileni vermemesine karşılık Askerî ve siyasî yönden demiryolu Osmanlı için yararlı oldu. Özellikle Suriye, Filistin çevresinin Osmanlı'ya bağlılığı arttı. Çıkabilecek ayaklanmaların bastırılması için demiryolundan faydalanılması düşünülmüş ve 1905'te başlayan Yemen İsyanının da bile Şam – Maan hattından askerlerin nakli için kullanılmıştır⁴⁴⁴.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile İttihatçılar ülkedeki Fransız ve İngiliz sermayesince kurulan demiryollarının idaresini sağlamak amacıyla Askerî Demiryolları Umum Müdürlüğü'nü kurmuşlardır⁴⁴⁵. Ancak demiryollarını işletecek

⁴⁴² Murat Özyüksel, "Hicaz Demiryolları", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIV, Ankara 2002 , s.471.

⁴⁴³ Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 1994, s.51.

⁴⁴⁴ Özyüksel , a.g.m., s.477.

⁴⁴⁵ Yamaner , a.g.m. , s.340.

personelin olmaması nedeniyle ihtiyaç duyulan kalifiyeli elemanların yetiştirilmesi için girişimler başladı⁴⁴⁶.

Hicaz Demiryolları yapım ve idare bakımından Türklerin eseri olmuştur ve tecrübe kazandırmıştır. Türk demiryolculuğunun gelişmesinde Haydarpaşa Şimendifer Mektebi Müdürü İskender Bey 'in çalışmaları önemlidir. İskender Bey, demiryolu hatlarının Türkleşmesi için 1915 – 1916 yıllarında dört devre halinde İzmir'de, bir devre olarak da İstanbul Yeşilköy'de Şimendifer mekteplerinin açılmasında etkili olmuştur⁴⁴⁷.

1915 yılında Basmane'deki Çayırılı Bahçesi'nde bulunan Amerikan Mektebi, İzmir Şimendifer Mektebi'ne dönüştürülmüştür. Okuldan ilk devrede ikiyüzyetmiş kişi mezun olmuştur. Okuldan mezun olanlar Ege Bölgesi'ndeki demiryolu hatlarında hizmet vermiştir⁴⁴⁸. Yeşilköy Şimendifer Okulu'ndan ise bin öğrenci mezun olmuştur. Şimendifer Mektebi'nde okutulan dersler arasında şunlar vardır: Harekat, Muhasebe, Telgraf, Şimendifer Zabıta Nizamnamesi⁴⁴⁹.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine yabancı şirketler Türk memurları işten çıkarmışlardır. Ancak şimendifercilik mektepleri Türkiye Cumhuriyeti'nde demiryolculuğun gelişmesine olumlu katkı yapmıştır⁴⁵⁰.

⁴⁴⁶ Tekeli – İlkın, *a.g.e.*, s.92.

⁴⁴⁷ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s. 1570, 1573, Tuna, *a.g.e.*, s.40.

⁴⁴⁸ Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850 – 1950)*, Ankara 2002, s. 202.

⁴⁴⁹ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1573, 1575.

⁴⁵⁰ Tutsak, *a.g.e.*, s.203.

2.11. Yetimhaneler

2.11.1. Darüleytam

“Yetimler yurdu, yetimhane” anlamına gelen Darüleytam, 25 Kasım 1914 tarihinde kurulmuştur⁴⁵¹. Darüleytamın kuruluş amacı ise savaş, göç ve saldırı gibi olaylardan dolayı öksüz ve yetim kalmış, özellikle ülkenin doğu illerindeki çocuklara⁴⁵² barınma, okuma yazma öğrenme ve meslek edinme imkanı tanımaktır⁴⁵³. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi düşman devletlerinin Osmanlı sınırlarındaki kurumlarını kapatmalarına neden olmuştur. Yabancı devletlere ait olmakla birlikte Müslüman çocuklarının barındığı darüleytamların da kapatılması ile kimsesiz çocukların korunması meselesi önem arz etmiştir. Maarif Nazırlığı, darüleytamların devamını sağlamak ve kimsesiz çocukları topluma kazandırmak için çalışmalara başlamıştır⁴⁵⁴.

Darüleytamların idaresini İttihat ve Terakki yönetimine bağlı bir genel müdürlük sağlamıştır⁴⁵⁵. Darüleytamın ilk müdürü, İttihat ve Terakki'nin İstanbul merkez başkanı Kemal Bey iken; ilk genel müdürü İsmail Mahir Efendi'dir⁴⁵⁶.

Darüleytamdan önce 1875 yılında kurulmuş olan Darrüşşafaka ile 1896 tarihinde açılmış olan ve kısmen yetimlerin alındığı Darülaceze yetimhane olarak faaliyet göstermiştir. Ancak önemli toprakların kaybı, Balkan Savaşı sonunda yetimlerin artması nedeniyle başta İstanbul olmak üzere bazı merkezlerde darüleytamlar kurulmuştur⁴⁵⁷. 1915 – 1916 yıllarında yetim çocukların sayıları artış

⁴⁵¹ Hidayet Y. Nuhoglu, “Darüleytam”, *D.V.İ.A.*, C.VIII, İstanbul 1993, s.521.

⁴⁵² Koçer, *a.g.e.*, s.194.

⁴⁵³ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.251, Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1548.

⁴⁵⁴ Akyüz, *a.g.m.*, s.12.

⁴⁵⁵ Necdet Sakaoğlu, “Darüleytamlar”, *D.B.İ.A.*, C.II, s.558.

⁴⁵⁶ Nuhoglu, *a.g.m.*, s.521.

⁴⁵⁷ Yolalıcı, *a.g.m.*, s.290.

gösterince İstanbul'daki yabancı okul binalarına, yurtlara, manastırlara ve iş yerlerine el konularak⁴⁵⁸ Darüleytamın bina sorunu halledilmiştir.

Darüleytamların çalışma düzenleri, çocukların yaşlarına göre düzenlenmiştir. Çocuklardan yedi yaşından küçük olanlar İnas Darüleytamlarına bağlı ana sınıflarına; yedi ile onüç yaşlarında olanlar ilk mektep sınıflarına gidecekti. Yaşları on ile onüç olduğu halde ilköğrenimini bitiremeyenler hem bir sanat, meslek öğrenecekler hem de günde en az iki saat okul dersi görecektlerdi. İlköğrenimini tamamlamış olanlar ise iş yerlerinde meslek öğrenecekler ve mesleklerine uygun dersler görecektlerdi⁴⁵⁹.

Darüleytamlardaki çocuklara meslek eğitimi yeri temin etmek için İtilaf Devletleri vatandaşlarına ait bazı iş yerlerine el konulmuş ve atölye şeklinde kullanılmıştır. Bu arada İstanbul, Sivas ve Adana gibi şehirlerde kalan çocuk sayısı onaltıbine ulaşmıştır⁴⁶⁰.

Savaşın uzaması, yiyecek ve malzeme sıkıntısının başlaması⁴⁶¹, İttihatçı Kemal Bey ile İsmail Mahir Efendi'nin düzeni sağlayamaması⁴⁶², darüleytamaların işleyişini aksatmıştır. Bu nedenle darüleytamlar 2 Nisan 1917 (1333), tarihli karar ile devlet himayesine alınmıştır. Darüleytamlara kaynak sağlamak amacıyla 1916 yılında "Evlad-ı Şuheda Vergisi" getirilmiştir.⁴⁶³ Ayrıca devlet, her sene özel idare ve belediye bütçeleri yardımlarından ayrı, bir defaya mahsus olmak üzere Maliye Nezareti tarafından yüzellibin lira para yardımı ve beşyüzbin dönüm arazi vermiştir. Bu girişimler de yetersiz gelince posta, telgraf, tütün ve içki vergilerine darüleytamlar için ek zamlar konmuştur⁴⁶⁴. Alınan bu önlemlere rağmen darüleytam

⁴⁵⁸ Sakaoğlu, "Darüleytamlar", s.558.

⁴⁵⁹ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.251.

⁴⁶⁰ Nuhoglu, a.g.m., s.521.

⁴⁶¹ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1549.

⁴⁶² Sakaoğlu, "Darüleytamlar", s.559, Koçer, a.g.e., s.194.

⁴⁶³ Akyüz, a.g.m., s.12, Cicioğlu, a.g.e., s.323, Sakaoğlu, "Darüleytamlar", s.559.

⁴⁶⁴ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1549.

sayısı seksenin üzerindeyken diğer şehirlerle birlikte altmışbeşe; kalan çocuk sayısı ise onaltıbinden onbirbinaltıyüze düşmüştür⁴⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış sayılmasından dolayı İstanbul'a geri gelen İtilaf Devletleri, darüleytama dönüştürülmüş olan binalarını geri almıştır. Mali yetersizlik nedeniyle de devlet yeni bina yapamamıştır. Bu sebeple çocuklar, boş saraylara, köşklere ve konaklara yerleştirilerek sorun çözülmeye çalışılmıştır. Ancak darüleytamların artan masrafları karşısında Osmanlı Hükümeti onları kapatma yoluna gitmiştir. Önce şehir dışı ve İstanbul dışındaki darüleytamlar kapatılmıştır. Kalan çocuklar İstanbul'da toplanarak "Şehir Yatı Mektepleri" ismi verilen binalarda barındırılmaya çalışılmıştır⁴⁶⁶. Yönetimleri belediyelere bırakılan Şehir Yatı Mektepleri, 1922 yılında kapanmıştır⁴⁶⁷.

Osmanlı Devleti, öksüz ve yetim kalmış kimsesiz çocukları topluma faydalı olacak şekilde yetiştirmeye çalışmıştır. Ancak savaş şartlarının getirdiği kısıtlamalar, çocukların sayı olarak fazlalığı ve idarenin planlı çalışamaması sonucu istenilen gerçekleştirilememiştir.

2.11.2. Darüleytam-ı Osmani

Ermenilerin Adana olaylarını⁴⁶⁸ çıkarmalarından sonra öksüz ve yetim kalmış çocukların korunması ve yetiştirilmesi için 1911 (1327) yılında Adana'da kurulmuş bir darüleytamdır. Öncelikle Adana ve çevresindeki öksüz ve yetimlerin erkek ve kız

⁴⁶⁵ Sakaoğlu, "Darüleytamlar", s.559, Akyüz, a.g.m., s.12.

⁴⁶⁶ Ergin, a.g.e., C.III – IV, s.1549 – 1550, Koçer, a.g.e., s.194, İ.K.S.A., "Darü'l-eytam" maddesi, C.III, İstanbul 1983, s.1518.

⁴⁶⁷ Sakaoğlu, "Darüleytamlar", s.559.

⁴⁶⁸ Adana'daki Ermeni olayları için bkz. Yusuf Ziya Bildirici, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi:15, Ankara 1999.

şubelerinde barındırılması amaçlanmıştır⁴⁶⁹. Eğitim açısından her iki şube iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım dört senelik iken ikinci kısım iki senelik olup rüşdiye kısmı olarak planlanmıştır. İlk kısmın dili çocuğun ana diline göre çeşitlilik gösterebilirken, rüşdiye kısmında eğitim Türkçe olacaktır⁴⁷⁰.

Darüleytam-ı Osmani'ye alınacak yetim ve öksüz çocuklar beş ile on yaş arasında olmaları gerekiyordu. Darüleytam'a ırk ve mezhep farkı gözetmeden Osmanlı vatandaşı olan çocuklar alınacaktır. Onaltı yaşına gelen çocuklar velilerine teslim edilecek parasız okumalarına ve iş bulmalarına darüleytam yardımcı olacaktır⁴⁷¹.

2.12.Ziraatla İlgili Okullar

Ülkedeki tarım faaliyetlerini geliştirmek, verimi arttırmak için eğitimden faydalanmak gerekiyordu. II. Meşrutiyet Dönemi'nde tarımla ilgili olarak değişik okullar açılmıştır.

2.12.1. Amele mektepleri

Tarımdaki yeni teknikleri öğretmek, ziraat aletlerini yapmak, bitki ve hayvan hastalıkları konularında uygulamalı eğitim almış çiftlik amele başısı⁴⁷² ve kahyası⁴⁷³ yetiştirmek için kurulmuştur. Gerek görülen yerlerde bakanlık tarafından kurulacak olan Amele Mektebi gündüzlü ve yatılı şeklindeydi. Eğitim süresi ise iki yıldır. Okula Osmanlı vatandaşı, askerliğini yapmış veya askerlikten muaf tutulmuş otuz yaşından

⁴⁶⁹ “Adana’da Müesses Darüleytam-ı Osmani Nizamname-i Esasîyesi”, Düstur, II. Tertip, C.IV, Dersaadet 1331 s.16.

⁴⁷⁰ Düstur, II. Tertip, C.IV, Dersaadet 1331, s.16 – 17.

⁴⁷¹ Düstur, II. Tertip, C.IV, Dersaadet 1331, s.19.

⁴⁷² “Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi”, Düstur, 2. Tertip, C.IV, Dersaadet 1331, Numro:66, s.95.

⁴⁷³ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.143.

küçükler alınmıştır. Okuma yazma bilenler tercih edilmiştir. Okuldaki tarım faaliyetleri öğrenciler tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalarından dolayı öğrencilere elbise, yemek ve belli miktarda ücret verilmiştir. Bir çiftlik içinde kurulan okulun ders programını bölgenin durumu ve ihtiyacına göre okul müdürü hazırlamıştır. Okulun idaresini Mekatip-i Âliye-i Ziraiye veya Ziraat Ameliyat Mekteplerinden mezun olmuş müdür yapardı. Amele Mektebinin kadrosu şöyleydi: bir müdür, öğretmenlik de yapacak olan bir müdür yardımcısı, bir muhasebe katibi, bir çiftçi başı ve gerektiği kadar hizmetli. Amele Mektebi gerek duyulması halinde Ziraat Nezareti müfettiş ve memurları tarafından incelenmiştir⁴⁷⁴.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kastamonu ve Trablusgarp'ta Amele Okulları açılmıştır. Ayrıca Sivas, Erzurum ve Halep'teki "numune tarlaları" da Amele Okulu'na dönüştürülmüştür⁴⁷⁵.

2.12.2. Çiftlik mektepleri

Çiftçi çocuklarına yeni tarım usullerini öğretmek Türkçe okuyup yazan, kendi tarlasını idare edecek bilgiye sahip çiftçi, yarıcı ve subaşı yetiştirmek için çiftlik mektepleri açılmıştır. Gerek görülen yerlerde açılan çiftlik mekteplerinin eğitim süresi açıldığı bölgeye göre iki veya üç yıldır. Okula onbeş ile onsekiz yaş arasındaki Osmanlı vatandaşı çiftçi çocukları özellikle de okuma yazma bilenler alınmıştır. Yatılı olan bu okuldaki tarım faaliyetlerinin icrasında öğrencilerden faydalanılmış ve öğrencilere çalışmalarından dolayı elbise yemek ve tasdikname aldıktan sonra belli miktarda sermaye verilmiştir⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴ "Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi", Düstur, 2. Tertip, C.IV, s.95 – 97.

⁴⁷⁵ Ergün, *a.g.e.*, s.249.

⁴⁷⁶ Düstur, 2. Tertip, C.IV, s.97 – 98.

Çiftlik mekteplerinin idaresini Mekatip-i Âliye-i Ziraiye veya Ziraat Ameliyat Mekteplerinden mezun olmuş müdür yapardı. Okulun personeli ise bir müdür, öğretmenlik de yapan bir müdür yardımcısı, bir muhasebeci, bir çiftçi başı, bir bahçıvan ile lüzumu kadar hizmetliydi. Okulda okutulan dersler Okuma-yazma, Hesap, Usul-ü Defteri, Coğrafya-yı Umumi, Memalik –i Osmaniye Coğrafyası ve ziraat dersleriydi. Okul müdürü yörenin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak hazırladığı ders programını Ziraat Nezareti'ne onaylattıktan sonra uygulamayı koyardı. Çiftlik Mekteplerinin teftiş ve denetlemesini Ziraat Nezareti'nin gönderdiği müfettiş ve memurlar yapardı. Görevini iyi yapamayan müdür ve öğretmenlerin görevlerine son verilirdi⁴⁷⁷.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ülkenin değişik yerlerinde Çiftlik Mektebi açılmıştır. Okul açılan yerler arasında Antalya, Halep, Hama ve Siroz vardır⁴⁷⁸.

2.12.3. Ziraat ameliyat mektepleri

Çiftlik idaresini bilen, fenni ziraatın uygulamasına daha çok önem veren çiftçi ve çiftçi kahyası yetiştirmek için kurulan bir ziraat okuludur. Ziraat Ameliyat Mektepleri şehir merkezinde veya yakınında, ulaşımı kolay, sağlık şartlarına uygun, çiftlik veya çiftlik yapılabilecek arazilerde Ziraat Nezareti tarafından kurulmuştur. Okulun eğitim süresi üç yıldır. Okula alınacak öğrenciler parasız yatılı, ücretli yatılı ve gündüzlü olmak üzere üç kısımdı. Okula alınacak öğrenci sayısı bakanlık tarafından belirlendiği gibi üç kısımdan her birine alınacak öğrenci sayısını okul müdürü de belirleyebiliyor ve bakanlık onaylıyordu. Okula alınacak öğrencilerin Osmanlı vatandaşı olmasına, çiftçi çocuğu olmasına, ahlaklı ve sağlıklı olmasına ve onbeş ile yirmi yaş arasında bulunmalarına dikkat edilirdi. Okula kaydı yapılacak

⁴⁷⁷ Düstur, 2. Tertip, C.IV, s.98 – 99.

⁴⁷⁸ Ergün, a.g.e., s.249.

öğrenci şehirde sürekli oturan birini veli göstermek zorundaydı. Okula girecek öğrencilere rüştiye mezunları derecesinde Türkçe, Coğrafya, Tarih ve Hesap derslerinden imtihan yapılırdı. Okula giriş imtihanları bir buçuk ay önceden bildirilirdi. Girecek olanlar dilekçe ile başvuruda bulunurdu⁴⁷⁹.

Ziraat Ameliyat Mektepleri'nin idaresini bir müdür, bir müdür yardımcısı, bir muhasebeci ile bir ameliyat öğretmeni sağlıyordu. Müdür ve müdür yardımcısının Mekatip-i Âliye-i Ziraiye'den mezun olması şarttı. Okul idaresinde yer alan kişilerin başka bir işle meşgul olmaları yasaktı. Okulun eğitim kadrosunu müdür yardımcısı ve diğer öğretmenlerden oluşuyordu. Okulun programını yörenin ihtiyaçlarına göre eğitim heyeti tarafından hazırlanmıştır. Yapılan programı Ziraat Nezareti onaylamıştır. Ayrıca okulda öğretmenlere işlerinde yardımcı olacak, okulun temizlik ve düzenini sağlayacak üç gözetmen, bir çiftçi başı, bir ameliyat öğretmen yardımcısı, bir bahçıvan ve ihtiyaç görüldüğü kadar hizmetli bulunurdu⁴⁸⁰.

Öğrenciler çiftlikte yapılan tarım işlerine katılmak ve kendilerine verilen işleri yapmak zorundaydı. Öğrenciler hususi ve genel sınavlara katılırdı. Hususi sınavlar her dersin öğretmeni tarafından üç ayda bir yazılı olarak yapılırken genel sınavdan bir defa başarısız olanlar sınıfta kalırdı. İki defa genel sınavdan başarısız olan öğrencilerin kaydı silinirdi. Genel sınavın ve yaz tatilinin süresi yörenin durumuna göre Ziraat Nezareti tarafından belirlenirdi. Eğitim süresi olan üç seneyi başarıyla bitirenlere Ziraat Nezareti'nin hazırlamış olduğu icazetname verilirdi⁴⁸¹.

II. Meşrutiyet'ten önce Selanik ve Bursa'da Ameliyat Mektebi vardı. 1910 yılında Adana, Ankara ve Selimiye'de; 1911 yılında ise Kosova, Manastır, Kastamonu, Siroz, Trablusgarp, Sivas, Erzurum ve Halep'te Ziraat Ameliyat

⁴⁷⁹“Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi”, Düstur, 2. Tertip, C.IV, s.99 – 100.

⁴⁸⁰ Düstur, 2. Tertip, C.IV s.100 – 102 .

⁴⁸¹ Düstur, 2. Tertip, C.IV s.102 – 103.

Mektepleri açıldı⁴⁸². Ancak bu okulların bazıları Trablusgarp ve Balkan savaşları ile elimizden çıkarken, bazıları da ekonomik şartlardan kapanmıştır. 1914 yılında Adana, Ankara, Bursa, Kastamonu ve Sivas Ziraat Mektepleri eğitimini devam ettirmiştir⁴⁸³.

2.12.4. Mıntıka Ziraat Mekatip-i Âliyesi

Ziraat Mektep-i Âliyesi büyük çiftlikleri idare edebilecek ziraat bilgisine sahip kişiler, memurlar ve ziraat okullarına öğretmen yetiştirmek için kurulmuştur. Okulda ayrıntılı teorik bilgiler verilmekle birlikte ziraatla ilgili uygulamalara da önem veriliyordu. Osmanlı sınırları içerisindeki her ziraat bölgesinde açılması düşünülen bu okullardan 1912 yılında biri Selanik'te biri de Halkalı'da olmak üzere iki taneydi. Ziraat Mektep-i Âliyesi, ziraata elverişli, şehre yakın, karayolu ve demiryolu ulaşımı rahat çiftliklerde veya çiftlik haline dönüştürülebilecek arazilerde açılması esas alınmıştır. Okulun eğitim süresi birinci sene idadi eğitimi olmak üzere dört yıldır. Okula alınan öğrenciler üç gruptu. Bunlar: ücretsiz yatılı, ücretli yatılı ve gündüzlü idi. Okula alınacak öğrencilerin Osmanlı vatandaşı onyedili ile yirmiiki yaşlarında sağlıklı ve ahlaklı olması şarttı. Ziraat Ameliyat Mekteplerinden birinci veya ikinci olarak mezun olanlar Ziraat Mektep-i Âliyelerinden birine parasız yatılı olarak kaydedilirdi. Okula kayıt yaptıracak öğrencilerin her sene Eylül başlarında Türkçe, Kitabet, İmla ve Tercüme, Fransızca, Hesap, Hendese, Cebir, Hikmet, Kimya Tarih, Coğrafya-yı Umumî ve Osmanî derslerinin yer aldığı yazılı

⁴⁸² Ergün, *a.g.e.*, s.248. Faik Reşit , Bornova ve İzmir'de de Ziraat Ameliyat Mekteplerinin açıldığını bildirmekle birlikte bir tarih vermemiştir bkz. Unat, *a.g.e.*, s. 80n.

⁴⁸³ Ergün, *a.g.e.*, s.249.

imtihanlarda başarılı olması gerekiyordu. Bilgisi iyi olanlar idadi kısmının sınavında başarı göstererek doğrudan okulun âli kısmından eğitime başlıyordu⁴⁸⁴.

Okulun idare heyeti müdür, müdür yardımcısı, ameliyat öğretmeni ve muhasebeciden oluşuyordu. Ancak müdür ve ameliyat öğretmeni dahi Ziraat Mektebi-Âliye'sinden mezun olması gerekiyordu. Okulun idare heyetini ve öğretmenlerini müdürün teklifi ile Ziraat-i Umumiye Müdürlüğü'nün uygun bulması sonucunda Ziraat Nezareti belirlerdi. Okulun eğitim programı yörenin ihtiyaçlarına göre idare heyeti ve öğretmenler düzenlerdi. Mıntika Ziraat Mektebi-Âliyesi'nde idare heyeti ve öğretmenlerin dışında bir zabıt, dört mubassır⁴⁸⁵, bir ameliyat öğretmeni yardımcısı, bir çiftçi başı, bir muhasebeci öğretmen, bir katip, bir bahçıvan, yeterli sayıda hizmetli, bir kiler ve bir ambar memuru bulunacaktır. Okulda öğrenciler üç tür sınava girecektir. Sene sonunda gözlemci ve öğretmenlerin huzurunda yapılan genel sınav sözlüdür. Her dersin öğretmeni üç ayda bir yazılı sınav yapmıştır. Öğretmen yardımcıları ise iki ay süreyle sözlü sınav düzenlemiştir. Okulun eğitim süresi dört senedir. Okulu bitirenlere Ziraat Bakanı tarafından şهادetname verilecektir. Mazeretsiz olarak yedi gün devamsızlık yapan öğrencilerin kaydı silinecektir. Mektebi-Âliye'de dersler önemiyetleri bakımından üç gruba ayrılmış ve öğretmenlerin ücretleri ders gruplarına göre belirlenmiştir. Mektebi-Âliye'de okutulan dersler şunlardır⁴⁸⁶.

⁴⁸⁴ “Tedisat-ı Ziraiye Nizamnamesi”, Düstur, 2. Tertip, C.IV, s.104 – 105.

⁴⁸⁵ Mubassır: Okulda öğrencinin durumuyla ilgilenen ve düzeni sağlayan kişi. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.660

⁴⁸⁶ “Tedisat-ı Ziraiye Nizamnamesi”, Düstur, 2. Tertip, C.IV, s. 109 – 110.

Gruplar	Dersler
1. Grup	Ziraat Nebatat ve Morfoloji, Emraz-ı Nebatiye, Bağcılık, Fizyoloji, Fen-i Mevasini, Alat-u Ziraat, Kimya-i Tabakat, Surut-ı Ziraiye, Sanayi-i Ziraat, Surut-ı Malul, Fen-i Mikrobi.
2. Grup	Eşcar-ı Mesmure, Ormancılık, Bahçıvanlık, Hayvanat, Böcekçilik, Haşerat, Fen-i Baytari, Fen-i Mihaniki, Mesahe-i Arazi, Hendese-i Ziraiye, Hikmet-i Kanun, Muhasebe-i Ziraiye, İstatistik ve Coğrafya.
3. Grup	Ulum-u Diniye, Arıcılık, Tavukçuluk, Hıfzısıhha, Hesap, Hendese, Kitabet, Cebir ve Fransızca.

Halkalı Ziraat Mektebi Âlisi'nden 1909 yılında yirmidört, 1910 senesinde yirmiiç, 1911'de onyediyedi ve 1912 yılında otuz kişi mezun olmuştur⁴⁸⁷. II. Meşrutiyet Dönemi'nde gelişme gösteren ve yeniden düzenlenen ziraat okulları I. Dünya Savaşı başlangıcında öğrencilerin vatan savunmasına katılması nedeniyle kapanmıştır. Yine bu dönemde ziraat aletlerinin kullanımını öğretmek için “çiftlik mekanisti” bölümü açılmıştır⁴⁸⁸.

2.12.5. Seydiköy Ziraat Mektebi

Okulun diğer ismi “Seydiköy Bağcılık, Bahçıvanlık, Böcekçilik ve Maiyat-ı Müttehide Ameliyat Mektebi” olup bindörtüzyüzetmişbeş dönüm arazi üzerinde Aydın demiryolu üzerinde kurulmuştur. Okulun eğitim süresi teorik ve uygulamalı olmak üzere iki seneydi. Öğrencilerin uygulama yapmaları için bağ ve bahçelere, zirai kurumlara ve fabrikalara gönderilmesine önem verilmiştir. Okulda gösterilen

⁴⁸⁷ Ergün, *a.g.e.*, s.291.

⁴⁸⁸ Unat, *a.g.e.*, s.80m.

dersler: Türkçe, Fransızca, Hendese, Coğrafya-i Osmani ve Umumi, Akaid-i Diniye, Hesap, Malumat-ı Diniye ve Ahlakiye, Malumat-ı Fenniye, Nebatat, Ziraat-i Umumide Bağcılık, Bahçivancılık, Böcekçilik, Çiçek Bahçivancılığı, Maiyat-ı Müttehede Amalî'dir⁴⁸⁹.

Seydiköy Ziraat Mektebi, 1915 yılında Balıkesir Ziraat Okulu'na nakledilmiştir. Yerine kurulan Sanayi-i Ziraat Mektebi 1919 yılında yolsuzluk nedeniyle kapanmıştır⁴⁹⁰.

2.13. Diğer Okullar

2.13.1. Aşçı ve Garson Okulu

İstanbul Şhremini Cemal Paşa (Topuzlu) bir aşçı okulunun açılmasını kararlaştırmıştır. Sonuçta Şhzadebaşı'nda 1914 yılında bir Aşçı ve Garson Okulu açılmışsa da birkaç ay sonra kapatılmıştır. Okulun kapatılma nedeni ise Cemal Paşa'nın İstanbul şehreminliği görevinden ayrılmasıdır⁴⁹¹.

2.13.2. Çırac mektepleri

Sanat ve ticaretle ilgili bir işte çalışmak zorunda kalıp da okuma yazma öğrenememiş gençler için açılmış olan okullardır. Çalışma yerlerine yakın olan çırac

⁴⁸⁹Tutsak, *a.g.e.*, s.199. Osmanlı'daki Yahudiler Anadolu'da ilk tarımsal okulu 1900'de açmışlardır. Okulun 1918'de elli öğrencisi bulunmaktaydı. Geniş bilgi için bkz. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, (Çev. İbrahim Yıldız), Ankara 1997, s. 166-167.

⁴⁹⁰ Tutsak, *a.g.e.*, s.200.

⁴⁹¹ Ergün, *a.g.e.*, s.258.

mektepleri gece eğitim verecekti⁴⁹². İlk çırak mektebi 1910 yılında açılmış, 1914 yılından sonra İstanbul şehremanetinin maddi yardımıyla sayısı artmıştır⁴⁹³

Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin 1 Ağustos 1915 (1331) tarihli nizamnamesinin dördüncü maddesine göre “Fakir ailelerin çocukları, malullerin çocukları, kız ve kadınlar için iş odaları açmak ve burada öğlene kadar umumi kültür ve teorik meslek bilgisi verilmesi; öğleden sonraları da marangozluk, sepetçilik, örmecilik gibi çalışma kollarında pratik meslekî öğretim vererek kendilerine bir meslek öğretilmesi” ifadeleri yer almıştır⁴⁹⁴.

Okuma yazma dışında çırak mekteplerinde ticaret, sanat ve diğer mesleklerle ilgili şubeler açılmıştır. Eğitim süresi bir yıl veya dokuz ay olan bu şubelerde umumi ve nazari eğitim verilmiştir. Umumi eğitim okulun yerine ve çocukların yeteneklerine göre değişiklik göstermiştir. Nazari eğitim ise gençlerin uzmanlaşacağı meslek hakkında gerekli bilgileri kapsamaktaydı. Herhangi bir şubenin umumi ve nazari eğitimini bitiren çıraklara şahadetname verilmiştir. Çırak mektebine yaş ve meslek sınırlaması getirilmediği için derslere diğer insanlar da katılabilmıştır⁴⁹⁵.

1918 yılına gelindiğinde İstanbul'da sekiz çırak mektebi ve beşyüz dolayında öğrenci vardı⁴⁹⁶. I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle çıkması ve maddi sıkıntılar nedeniyle çırak mektepleri kapanmak zorunda kalmıştır⁴⁹⁷.

2.13.3. Vilayet sanayi mektepleri

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ülkedeki erkek sanayi mektepleri 1911 yılında Vilayet Sanayi Mektepleri olarak yeniden düzenlenmiştir. Vilayet Sanayi

⁴⁹² Tayyip Duman, “Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi”, *Türkler*, C.XV, Ankara 2002, s.69.

⁴⁹³ Kutluay Erdoğan, “Çırak Mektepleri”, *D.B.İ. A.*, C.II, İstanbul 1994, s.507.

⁴⁹⁴ Tuna, *a.g.e.*, s.39.

⁴⁹⁵ Ergin, *a.g.e.*, C.III – IV, s.1543, Erdoğan, “Çırak”, s.507.

⁴⁹⁶ Erdoğan, “Çırak”, s.507, Akyüz, *a.g.e.*, s.252.

⁴⁹⁷ Duman, *a.g.m.*, s.69.

Mektepleri'nin amacı vilayetlerde ihtiyaç duyulan meslek ve mesleklerde usta ve çırak yetiştirmektir. Okulların masrafları 1912 yılına kadar farklı kaynaklardan karşılanmıştır. Bunlar arasında kişisel yardımlar, okula ait dükkan gelirleri, piyango gelirleri yer almaktadır. 1912 tarihli kanun ile Vilayet Sanayi Mektepleri'nin ihtiyaçları vilayet özel idare bütçesinden karşılanmaya başlanmıştır⁴⁹⁸.

1913 yılında yayınlanan İdare-i Umumiye Kanununun ile Sanayi Mektepleri Islahane Komisyonu denetiminden alınarak Vilayet Hususi İdaresi'ne verilmiştir. Sanayi Okullarının masrafları Vilayet Hususi İdaresi'nce karşılanmaya başlanmıştır. Maarif Nezareti ise Sanayi Mekteplerinin idaresiyle ilgisini kesmiştir. Bu nedenle Vilayet Sanayi Mektepleri arasında birliktelik sağlanamamıştır⁴⁹⁹.

⁴⁹⁸ Akyüz, *Başlangıçtan*, s.251 – 252.

⁴⁹⁹ Özalp, a.g.m., s.28.

SONUÇ

II. Meşrutiyet Dönemi eğitim yapısına baktığımızda, Tanzimat eğitiminden kurtuluşun çabaları görülür. Bu dönemde milli bir eğitim kurulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ne hazırlık mahiyetindeki bu girişimler okullardaki personelin tam ve tecrübeli olmaması nedeniyle fazla etkili olamamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde yabancı ve azınlık okullarının açılması zorlaştırılmıştır. Kızların eğitimine daha fazla önem verilmiş ve bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da değişik yapı ve amaçta dernekler kurulmuş; dergiler çıkarılmıştır.

Siyasî bunalımlar, savaşlar, ekonomik ve toplumsal sıkıntılar eğitimde istikrarlı bir politika izlenmesini engellemiştir. Bunlara ilave olarak Eğitim Bakanlarının sık aralıklarla değişmesi ve her gelen bakanın öncekinin oluşturduğu yapıyı devam ettirmemesi de eğitimde düzenin devamlı olmasını önlemiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde sıbyan mektebinden üniversiteye kadar ki eğitim birimlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Eğitimin diğer alanlarında olduğu gibi, meslekî ve teknik eğitim alanında da Fransız etkisi önemli ölçüde kendini hissettirmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi, yıl olarak fazla uzun olmamakla birlikte pek çok meslekî ve teknik eğitim okulunun açıldığı bir dönem olmuştur. Devrin memur, işçi ve nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak üzere değişik meslekî ve teknik eğitim okulları faaliyet göstermiştir.

Yeni açılan meslekî ve teknik eğitim okullarının ilk öğrencileri, genelde okulun alanıyla ilgili devlet işlerinde çalışanlardan seçilmiştir. Okullar sadece devlet memurluklarıyla ilgili değildir. Sağlık, sanat, mühendislik, ulaşım, ziraat, hayvancılık ve ormancılık gibi alanlarla ilgili okullar da açılmıştır. Okulların eğitim süreleri fazla uzun tutulmamakla istenen amaç, gerekli personelin bir an önce yetiştirilmesi

olmuştur. Meslekî ve Teknik eğitim okullarının ders programlarına bakıldığında mümkün olduğunca uygulamaya yer verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Meslek okulları açılırken toplumun ihtiyaçları, değişen dünya şartları düşünüldüğü kadar devletin ekonomisini özellikle tarımsal gelirini arttırma fikri de uygulamaya konmuştur. Bu amaç için ziraat okullarına diğer okullara göre biraz daha önem verilmeye çalışılmış; farklı düzeylerdeki ziraat okulları ülkenin değişik yerlerinde açılmıştır.

Meslekî ve teknik eğitim okullarının açıldığı yerler incelendiğinde genelinin İstanbul'da olduğu görülmektedir. Bu ise, İstanbul dışındaki gençlerin İstanbul'da açılan meslekî ve teknik eğitim okullarında öğrenim görmelerinde sınırlama getirmiştir. Polis okulu gibi bazı okullar ise ihtiyaca göre değişik bölgelerde açılmıştır.

Okullar öğrencilerin ekonomik durumlarını da göz önüne alarak, parasız yatılılık uygulamasını yürürlüğe koymuştur. Bu ise fakir ailelerin zeki ve yetenekli öğrencilerine devrin şartlarına sunulan imkanlardan biridir. Ama parasız yatılılık devletin görevlendireceği yerde belli bir süre çalışma şartını getirmiştir.

Meslekî ve teknik eğitim okullarının açılması sırasında karşılaşılan en önemli güçlük bina bulma sorunu olmuştur. Hatta bazı okullar eğitim verdikleri süre zarfında değişik binalara taşınmak zorunda kalmıştır. Yine okullarda öğretmen ve eğitim araç gereci bulma konusunda sıkıntı yaşanmıştır. Ana okulu gibi Türklerin öğretmen yetiştiremediği okullarda Ermeni ve Yahudi asıllı kişiler öğretmenlik yapmıştır.

Meslekî ve teknik eğitim okulları arasında ders programı, eğitim süresi konularında birliktelik sağlanamamıştır. Böyle bir durumun meydana gelmesinde okulların farklı bakanlıklara bağlı olması önemli bir etken olmuştur. Bakanlıkların

böyle bir uygulamaya başvurma nedeni ise nitelikli personel ihtiyaçlarını en kısa zamanda giderebilme çabasıdır.

II. Meşrutiyet Dönemi, eğitim sistemi ve meslekî teknik eğitim uygulamalarında bazı yenilikler getirmiştir. Ancak bu yeniliklerin uygulanmasında önemli sıkıntılar yaşanmıştır. II. Meşrutiyet'in bir geçiş dönemi olması, siyasî, ekonomik sıkıntılar ve savaş süreci bu çabaların tam olarak sonuç vermesini engellemiştir. Bu gelişmelere rağmen açılan okullar eğitime devam etmiş ve ülkeye fayda sağlamaya çalışmıştır. Yine II. Meşrutiyet, Cumhuriyet Dönemi eğitim sisteminin oluşmasında, meslekî ve teknik eğitimin şekillenmesinde olumlu etki yapmıştır. Mühendislik Mektebi Âlisi gibi bazı meslek okulları Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- Akyüz, Y. (2001). *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akyüz, Y. (1994). *Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler*, Ankara: TTK Basımevi.
- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Alkan, C. vd, (1998). *Meslekî ve Teknik Eğitimin Esasları*, İstanbul: Alkım Yayınları.
- Armaoğlu, F. (tarihsiz). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2: 1914 1995)*, İstanbul.
- Arslanoğlu, İ. (1997). *Türk Eğitim Sistemi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi.
- Aytekin, H. (1991). *İttihâd ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yayını.
- Aybars, E. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.
- Başaran, İ. E. (1993). *Türkiye Eğitim Sistemi*, Ankara: Gül Yayınevi.
- Bayram, M. (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya: Damla Matbaacılık.
- Baytop, T. (1985). *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul: İ.Ü. Yayınları.
- Bildirici, Y. Z. (1999). *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi:15.
- Bilhan, S. (1998). *Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devleti'nde Eğitim – Bilim – Sanat*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Binbaşoğlu, C. (1995). *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul: MEB Yayınları.

- Bulut, F. (1999). *İttihat ve Terakki’de Milliyetçilik, Din ve Kadın Tartışmaları*, C.I, İstanbul: Su Yayınları.
- Cicioğlu, H. (1985). *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Çağatay, N. (1981). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Ekinci, Y. (1990). *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Engin,V. (1993). *Rumeli Demiryolları* , İstanbul: Eren Yayınları.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C.I – II, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C.III – IV, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908 – 1914)*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Faik Reşid (Toplayan), (1927). *Maarif Düsturu*, C.I, İstanbul: Milli Matbaa.
- Gökalp, Z. (1997). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Ankara: MEB Yayınları.
- Gülsoy, U. (1994). *Hicaz Demiryolu*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Kafadar, O. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılulaşma*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Karal, E. Z. (1977). *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Ankara: TTK Yayınları.
- Kavcar, C. (1974). *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim 1908 – 1923*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kazancıgil, A. (2000). *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: Ufuk Yayınları.

Koçer, H. A. (1991). *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773 – 1923)*, İstanbul: MEB Yayınları.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK Yayınları.

Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nâfi, (2002). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Yay. Haz., Mustafa Ergün vd., Ankara: MEB Yayınları.

Mehmedoğlu, Y. (2001). *Tanzimat Sonrası Okullarda Din Eğitimi (1838 – 1920)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Nafi Atuf, (1930). *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme, Birinci Kitap*, Muallim Ahmet Halit Kitabhanesi.

Nafi Atuf, (1932). *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme, İkinci Kitap*, İstanbul.

Ortaylı, İ. (2001). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özalp, R. (der. ve düz.), (1982). *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857 – 1923)*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Özçelik, A. (2001). *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, Denizli: Bilal Ofset.

Özçelik, S. (2000). *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: TTK Yayınları.

Özdemir, M. (2001). *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özyüksel, M. (1988). *Osmanlı –Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu – Bağdat Demiryolları*, İstanbul: Arba Yayınları.

Rodrigue, A. (1997). *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tatbikat-ı Baytariye Mektebi, (1327), İstanbul.

- Tekeli, İ., İlkin, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: TTK Yayınları.
- Tuna, O. (1973). *Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitim*, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.
- Turan, K. (1992). *Meslekî ve Teknik Eğitim Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Tutsak, S. (2002). *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850 – 1950)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1990). *Çıraklık ve Meslekî – Teknik Eğitim*, Ankara.
- Ubicini, H. A. (1997). *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Ünsür, A. (1998). *Meslekî Eğitim ve Mesleğe Yönelme (İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Vahapoğlu, H. (1997). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Yücel, H. Â. (1938), *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul: Devlet Basımevi.

MAKALELER

- Aksoy, B. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma, *T.C.T.A., C.V*, s.1212-1236.
- Akyüz, Y. (1996, Ekim–Kasım–Aralık). Anaokullarının Türkiye'de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi, *Milli Eğitim Dergisi*, S.132, s.11-17.

- And, M. (1966, Aralık). Meşrutiyette Tiyatro, *Hayat Tarih Mecmuası*, C.II, S.11, s.15-20.
- And, M. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu, *T.C.T.A.*, C.VI, s.1608-1622.
- And, M. (1994). Şehir Tiyatroları, *D.B.İ.A.*, C.VII, s.145-146.
- Aslier, M. (1961, Ekim). Anadolu Ahi Teşkilatında Meslek Eğitimi, *Meslekî ve Teknik Öğretim*, S.104, s.125-126.
- Baytop, T. (1994). Eczacı Mektebi, *D.B.İ.A.*, C.III, s.125-126.
- Baytop, T. (1999). Osmanlı Dönemi'nde Eczacılık ve Eczacılar, *Osmanlı*, C.VIII, s.587-594.
- Birinci, İ. (1966, Ocak). Emniyet Teşkilatımızın Tarihçesi, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.12, s.77-81.
- Demirel, M. (2002). Terk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri, *Türkler*, C.XV, s.44-60.
- Dilâver, H. (2002). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi, *Türkler*, C.XV, s.72-91.
- Doğan, A. (1994). Polis Okulu, *D.B.İ.A.*, C.VI, s.277-278.
- Doğan, H. (1973). Meslekî ve Teknik Öğretimde Sistem Yaklaşımı, *Meslekî ve Teknik Öğretimde Verimlilik Semineri*, s.21-40.
- Dölen, E. (1985). Darülfünun, *T.C.T.A.*, C.II, s.476-477.
- Dölen, E. (1994). Orman ve Maadin Mektebi, *D.B.İ.A.*, C.VI, s.138.
- Duman, T. (2002). Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi, *Türkler*, C.XV, s.61-71.
- D.B.İ.A.* (1994). Darulmusiki-i Osmani maddesi, C.II, s.115.
- Erat, M. (2002). Osmanlı'da Alfabe Tartışmaları, *Türkler*, C.XV, s.154-166.

- Erdoğan, K. (1994). Baytar Mektepleri, *D.B.İ.A.*, C.II, s.111-112.
- Erdoğan, K., (1994). Çırac Mektepleri, *D.B.İ.A.*, C.II, s.507.
- Eren, C. (1969). Tanzimat, *İslam Ansiklopedisi*, C.XII – II. Kısım, s.709-769.
- Ertop, K. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dil Sadeleşmesi, *T.C.T.A.*, C.II, s.333-340.
- Eyicil, A. (2002). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, *Türkler* C.XIII, s.228-242.
- Gelişli, Y. (2002). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü), *Türkler*, C.XV, s.35-43.
- Gökbilgin, T. (1967, Ocak). Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri, *Belleten* C.XXXI S.121, s.93-111.
- Hatemî, H. (1985). 19. Yüzyılda Medreseler, *T.C.T.A.*, C.II, s.501-510.
- Hutteroth, W. (2000) Osmanlı Devleti'nde İlk Demiryolları, Çev. Nejat Göyünç, Konya: *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*. s.291-297.
- İ.K.S.A., (1983). Daru'l-eytam maddesi, C.III, s.1518.
- İ.K.S.A., (1983). Daru'l-musiki-i Osmani maddesi, C.III, s.1520.
- İ.K.S.A., (1983). Daru't-talim-i Musiki maddesi, C.III, s.1521.
- Karal, E.Z. (1985). Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu, *T.C.T.A.*, C.II, s.314-332.
- Kazııcı, Z. (1988). Ahilik, *T.D.V.İ.A.*, C.I, s.540-542.
- Kocabaşoğlu, U. (1985). Amerikan Okulları, *T.C.T.A.*, C.II, s.495-500.
- Kocatürk, S. (1986). Fütüvvet ve Ahilik, *Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri 13 – 15 Eylül 1985 Kırşehir*, s.13-47.

- Kurnaz, Ş. (1999, Temmuz–Ağustos–Eylül). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadınların Eğitimi, *Milli Eğitim Dergisi*, s.99-111.
- Kuyaksil, A. (2000, Ocak–Şubat–Mart). 155. Yılda Polis Teşkilatının Tarihçesi Kolluk Kavramı ve Günümüz Emniyet Teşkilatı, *Polis Dergisi*, Yıl: 6, S. 22, s.2-25.
- Maarif Vekilliği Dergisi*, (1939, Şubat). Cumhuriyetten Evvel Meslekî Tedrisat, S. 21 – 2, s.1-9.
- Nuhoğlu, H.Y. (1993). Darüleytam, *T.D.V.İ.A.*, C.VIII, s.521.
- Nutku, Ö. (1993). Darülbedayi, *T.D.V.İ.A.*, C.VIII, s.515-516.
- Özalp, R. (1961, Ekim). Türkiye’de Yüz Yıllık Meslekî ve Teknik Öğretim, *Meslekî ve Teknik Öğretim Dergisi*, Yıl: 9 S.104, s.17-121.
- Özcan, N. (1993). Darüelhan, *T.D.V.İ.A.*, C.VIII, 518-520.
- Özyüksel, M. (2002). Hicaz Demiryolları, *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIV, s.471-479.
- Quataert, D. (1985). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Demiryolları, Çev. Ahmet Günlük, *T.C.T.A.*, C.VI, s.1630-1635.
- Paçacı, G. (1983). Darü’l-elhan, *D.B.İ.A.*, C.II, s.556-558.
- Sakaoğlu, N. (1993). Anaokulları, *D.B.İ.A.*, C.I, s.262-264.
- Sakaoğlu, N. (1994). Darüleytamlar, *D.B.İ.A.*, C.II, s.558-559.
- Şahin, E. (2000, Temmuz–Ağustos–Eylül) Osmanlı Polis Teşkilatı: İdari Yapılanması, Eğitimi ve Milli Mücadeleye Etkin Katılımı, *Polis Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 24, Yayın No:147, s.117-139.
- Şahin, E. (2001, Ekim–Kasım–Aralık). Osmanlı Polisi’nin Eğitimi ve Bu Amaçla Açılan Polis Okulları, *Polis Dergisi*, Yıl: 6, S.25, Yayın No:148, s.121-141
- Şengör, A.M.C., Çeçen, K. (1994). İstanbul Teknik Üniversitesi, *D.B.İ.A.*, C.IV, s.236-241.

Şenses, M. (1996). Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Birinci Dünya Savaşı Sırasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin Uyguladığı Kültür Programı, 5. *Askeri Tarih Semineri Bildirileri I 23 – 25 Ekim 1995*, s.56-67.

Tabakoğlu, A. (1986). Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik, *Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri 13 – 15 Eylül 1985 Kırşehir*, s.49-72.

Tekeli, İ. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler, *T.C.T.A., C.II*, 456-475.

Yamaner, R. (1948). Demiryolu, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.III, s.336-341.

Yasa Yaman, Z. (1994). İnas Sanayi Nefise Mekteb-i Âlisi, *D.B.İ.A., C.IV*, s.170-171.

Yolalıcı, M. E. (1999). XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları, *Osmanlı*, C.V, s.281-286.

Uzdilek, S. M. (1941, 28 Birinci Teşrin). Meslekî Tedrisata Niçin Muhtacız?, *Cumhuriyet Gazetesi*, s.2.

Uzel, İ. (1999). Osmanlı – Türk Dişhekimliğı, *Osmanlı*, C.VIII, s.571-584.

GAZETELER

“Adliye Tatbikat Mektebi”, *Sabah*, 7 Ağustos 1910.

“Kadastro Mekteb-i Âlisi Mezunları” *Tanin*, 8 Temmuz 1912.

“Mülazım Kapudan ve Çarkçılar Hakkında Kanun”, *Takvim-i Vakayi*, 19 Ağustos 1330.

“Orman Mektebi”, *Tanin*, 12 Kasım (Teşrinisani) 1909.

“Osmanlı Ana Mektebi”, *Sabah*, 9 Teşrin Evvel 1910.

SÖZLÜKLER

- Demirel, Ö., Ün, K. (1987). *Eğitim Terimleri*, Ankara: Şafak Matbaası.
- Devellioğlu, F. (1996). *Osmanlı–Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Komisyon*, (2003). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C.I, Ankara: MEB Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul: MEB Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul: MEB Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, İstanbul: MEB Yayınları.
- Türk Dil Kurumu*, (1983). *Türkçe Sözlük*, C.I, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu*, (1983). *Türkçe Sözlük*, C.II, Ankara: TDK Yayınları.

KANUNLAR VE NİZAMNAMELER

- “Adana’da Müesses Darüleytam-ı Osmani Nizamname-i Esasiyesi”, *Düstur*, II. Tertip, C.IV, Matba-i Amire, Dersaadet 1331.
- “Mekteb-i Evkaf Hakkında Kanun”, *Düstur*, II. Tertip, C.III, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye 1330.
- “Musiki Encümeni ve Darüelhan Talimatnamesi ile Programı”, *Düstur*, II. Tertip, C.IX, 19 Kanun-ı Evvel 1332.
- “Orman Mektebi Nizamnamesi”, *Düstur*, II. Tertip, C.II, Matbaa-i Osmaniye Dersaadet 1330, Numro: 89.
- “Tabib Muavinliği Mektebi Nizamnamesi”, *Düstur*, II. Tertip, C.VII, Matbaa-i Amire Dersaadet 1332.

“Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu”, *Düstur*, II. Tertip, C.V, Matbaa-i Amire Dersaadet 1331.

“Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi”, *Düstur*, II. Tertip, C.IV, Matbaa-i Amire Dersaadet 1331, Numro: 66.

TEZLER

Çetin, K. (1987). *Türk Milli Eğitim Sistemi İçinde Çıraklık Eğitiminin Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara.

Doğan, R. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Batıcılık Akımının Din ve Eğitim – Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.

Karaçivi, C. (2000) *Türkiye’de Meslekî Teknik Eğitim*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Anabilim Dalı, İstanbul.

Karadavut, Ö. (2002). *Türk Emniyet Teşkilatı (1923-2000)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2002.

Ürekli, F. (1997). *Sanayi-i Nefise Mektebi’nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

EKLER

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MAARİF NAZIRLARI (EĞİTİM BAKANLARI)

İsim :	Başlama ve Bitiş Tarihleri:
Hakkı Bey	:28.07.1908 – 22.09.1908
Receizade Ekrem Bey	:23.09.1908 – 28.11.1908
Hakkı Bey (2. defa)	:28.11.1908 – 16.12.1908
Abdurrahman Şeref Bey (Vekil)	:16.12.1908 – 05.02.1909
Yusuf Ziya Paşa	:06.02.1909 – 13.02.1909
Abdurrahman Şeref Bey	:15.02.1909 – 04.05.1909
Nail Bey	:05.05.1909 – 09.01.1910
Emrullah Efendi	:10.01.1910 – 18.02.1911
Cavit Bey (Vekil)	:18.02.1911 – 01.03.1911
İsmail Hakkı Bey	:02.03.1911 – 11.05.1911
Abdurrahman Şeref Bey (2. defa)	:11.05.1911 – 01.01.1912
Emrullah Efendi (2. defa)	:01.01.1912 – 21.07.1912
Sait Bey (Gelenbevi)	:22.07.1912 – 29.10.1912
Mehmet Şerif Paşa	:30.10.1912 – 23.01.1913
Şükrü Bey	:24.01.1913 – 09.12.1917
Ali Münif Bey (Vekil)	:09.12.1917 – 20.07.1918
Dr. Nazım Bey	:21.07.1918 – 12.10.1918
Sait Bey (2. defa)	:14.10.1918 – 10.11.1918

DÂRÜLELHAN'IN AMBLEMİ

DARÜLBEDA'YİNİN AÇILIŞ PROGRAMI

DARÜL-BEDAYI OSMANI Conservatoire National Ottoman		دارالبتدای عثمانی	
Programme du Concertation Officielle		رسم کتابت پروگرامی	
1. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	1. -	2. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	2. -
2. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	3. -	3. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	3. -
3. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	4. -	4. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	4. -
4. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	5. -	5. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	5. -
5. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	6. -	6. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	6. -
6. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	7. -	7. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	7. -
7. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	8. -	8. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman	8. -
8. Concertation officielle de la Commission de l'Enseignement Supérieur de l'Empire Ottoman			

**ECZACI VE DİŞÇİ OKULU İDARECİ VE ÖĞRETMENLERİ
FOTOĐRAFLARI⁵⁰⁰**

Resim 1: Dr. Mustafa Münif Paşa
(1853 – 1937)
Eczacı ve Dişçi Mektebi'nin ilk müdürü

Resim 2: Ecz. Ömer Őevket (ÖNCEL)
(1880 – 1950)
Kimya-yı Tahlili

⁵⁰⁰ Fotoğraflar için bkz.Baytop, Türk Eczacılık Tarihi, s.251 – 254.

Resim 3: Doz. Mustafa Nevzat
(1879 - 1968)
Fanni İspençiyari
(İzmirlik)

Resim 4: Doz. Nijat Hekasyan
(1830 - 1918)
Fanni İspençiyari
(İzmirlik)

Resim 5: Dr. Sarvar Hilmi
(1868 - 1930)
Mifrodin-o Tap
(Tip)

Resim 6: Dr. Hüseyin Resit
(1862 - 1936)
Hayvanat-o Tibbi
(Hayvan İleri)

Resim 7: Dr. Şerefettin (Tertemiz)
(1879 - 1957)
Nebzat
(Baki Tiri)

Resim 8: Eza. Özgü Çelalyan
(1890 - 1976)
Kimya-yı Gayri Üzvi
(Inorganik Kimya)

Resim 9: Eza. Ahmed Vefik (Uluçay)
(1878 - 1967)
Kimya-yı İspençiyaci ve Tahili
(İlaçları Yapma)

Resim 10: Dr. Mehmet Akif
(1885 - 1976)
Farmakoloji ve Toksikoloji

ÖZGEÇMİŞ

5 Nisan 1980 yılında Denizli ili Kale ilçesinde doğdu. İlkokulu Beyağaç ilçesi Uzunoluk Köyü 23 Nisan İlkokulu'nda; ortaokul ve liseyi Beyağaç Lisesi'nde tamamladı. 1996 yılında Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği programını kazandı ve 2000 yılında aynı üniversiteden derece ile mezun oldu. 2000 yılı Eylül ayında Manisa ili Turgutlu ilçesinde öğretmenlik görevine başladı. 2002 yılında Denizli ili Çal ilçesi Akkent Cumhuriyet İlköğretim Okulu'na atandı. Halen Beyağaç ilçesi Atatürk İlköğretim Okulu'nda görev yapmaktadır.